

Acta Academiae Beregsasiensis,

Philologica

2024

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

**Acta Academiae Beregsasiensis,
Philologica**

Науковий журнал / Scientific journal / Tudományos folyóirat

Випуск III, №1 / Volume III, Issue 1 / III. évfolyam, 1. szám

Берегове / Berehove / Beregszász

2024

УДК 001.891:81'(05)

DOI (журнал / journal / folyóirat): 10.58423/2786-6726

DOI (выпуск / issue / szám): 10.58423/2786-6726/2024-1

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – scientific journal founded in 2021 by Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. The aim of the journal is to present and popularize the results of modern scientific research in the field of Ukrainian, Hungarian and foreign philology and to promote the country's scientific results in the field of linguistics and literature. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által 2021-ben alapított tudományos folyóirat. A kiadvány célja az ukrán, a magyar és a külföldi filológia területén végzett modern tudományos kutatások eredményeinek ismertetése és népszerűsítése, az ország tudományos eredményeinek népszerűsítése a nyelvészet és az irodalomtudomány területén.

Журнал виходить два рази на рік. / The journal is published twice a year. / A folyóirat évente kétszer jelenik meg.

Свідоцтво про державну реєстрацію / Certificate of state registration / Az állami regisztrációról szóló tanúsítvány:

КВ № 25090-15030Р, 08.11.2021.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1309 від 25 жовтня 2023 р. наш науковий журнал "Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica" включений до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії "Б".

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Протокол №5 від 28.05.2024) / Recommended for publication by the Academic Council of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (protocol No. 5 dated 28.05.2024) / Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (5. sz. jegyzőkönyv, 2024.05.28.).

Головний редактор / Editor-in-Chief / Főszerkesztő:

Аніко Берегсасі, PhD, доктор габіл., доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Anikó Beregszászi**, PhD, habil., Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Beregszászi Anikó**, PhD, habil., docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Заступник головного редактора / Deputy Editor-in-Chief / Főszerkesztő-helyettes:

Слизавета Барань, PhD, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Erzsébet Bárány**, PhD, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Bárány Erzsébet**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Відповідальні секретарі редколегії / Executive secretaries of the editorial board / Felelős szerkesztők:

Вільмош Газдаг, PhD, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Vilmos Gazdag**, PhD, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Gazdag Vilmos**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Андрея Певсе, PhD, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Andrea Pősze**, PhD, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Pősze Andrea**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Контактні дані редакції / Contact details of the editorial office / A szerkesztőség kapcsolattartási adatai:

90202, Закарпатська обл., м. Берегове, вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2 / 90202, Transcarpathia, Berehove, Ivan Franko Street, 14, building number 2 / 90202, Kárpátalja, Beregszász, Ivan Franko u. 14, 2. számú épület.

Офіційний сайт журналу / The official website of the journal / A folyóirat hivatalos honlapja:

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

E-mail: aab-philologica@kmf.org.ua

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

© Автори / The Authors / A szerzők, 2024

© Редактори / The Editors / A szerkesztők, 2024

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II /
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education /
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2024

Зміст / Contents / Tartalom

Дослідження / Studies / Tanulmányok

- Imre Szakál, Gabriella Mádi*
Official language use in Berehove in 1919-1920 9
- Бергсасі Аніко, Черничко Степан*
Своєрідна багатомовність на банкнотах
Австро-угорської Монархії27
- Шитик Людмила, Юлдашева Людмила*
Лінгвокультурний концепт ВИНО в українській мовній
картині світу 46
- Інна Гороф'янюк*
Одиниці виміру в «Матеріалах до словника подільського говору»:
особливості номінації 63
- Омельюх Ірина*
Поняття нікнейма: сутність, основні функції77
- Ostrovsky Oleksandr, Kurt A. Stahura*
Basics of English-Ukrainian translation in an intercultural educational
environment 89
- Noémi Szabó, Ulrike Jessner*
Multilingual Assessment of Primary School Pupils in the Hungarian
Context..... 101
- Lechner Ilona, Huszti Ilona*
A kimondott szavak súlya, avagy összefüggések a nyelv
és az erkölcsi nevelés között magyar és német nyelvű példák alapján130
- Кордонець Олександр, Шетеля Віктор*
Жанр анімалістичного оповідання у малій прозі Богдана Лепкого..... 152

Рецензии / Reviews / Szemle

Csernicskó István

Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára.....168

Váradi Krisztián

Kétnyelvű fogalomtár és szakszótár filológus hallgatók számára..... 180

Beregszászi Anikó, Dudics Lakatos Katalin

Legyünk kíváncsiak anyanyelvünkre is!184

Huszi Ilona

Erkölc és nyelvészet..... 188

Дослідження

Studies

Tanulmányok

Imre Szakál, Gabriella Mádi

Official language use in Berehove in 1919-1920

1. Introduction

Transcarpathia experienced several changes of power in the 20th century, not only at the level of state structures but also on the state languages. All this happened in a traditionally colourful linguistic environment, where representatives of many ethnic groups lived and still live together. The changes of state usually brought alterations and a shift of dominance not only in terms of the official language, between the former and the new state languages, but they also affected the relationship between all the languages spoken in the region (Csernicskó 2015, p. 71-84). These phenomena were undeniably present in the region after the First World War.

The first Czechoslovak Republic was considered the most democratic state in Central and Eastern Europe between the two world wars. At the same time, it cannot be denied that the leadership of the Czechoslovak state wanted to build a nation-state on the basis of the Czech national idea. Accordingly, the term "Czechoslovak" was also created to symbolize the unity of the Czech and Slovak parts of the nation, or more precisely the belonging of the Slovak nation to the Czech nation. This kind of attitude was of course also manifested in the state's language policy efforts (Csernicskó 2013, p. 117-118).

Language rights were guaranteed by several documents in the country that was multi-ethnic in terms of its ethnic composition and considered a nation-state from the point of view of the state-makers. In the minority protection treaty of Saint-Germain-en-Lay, signed in September 1919, the newly created state committed itself to ensure that its citizens – also in the Treaty of Saint-Germain, Czechoslovakia undertook to recognize all former German, Austrian and Hungarian citizens who have citizenship or residence in its territory as its own citizens without reservation – are equal regardless of the language they spoke, they could use any language freely, practice their mother tongue and teach their children in their own language (Csernicskó 2013, p. 114). It is important to note here that the administrative unit created in the first Czechoslovak Republic under the name of Podkarpatska Rus was guaranteed the widest autonomy in the peace treaty as the territory of the Ruthenian people living south of the Carpathians".

Accordingly, the autonomous region should have decided on the language rights applied in its territory. On November 8, 1919, the military commander and head of the civil administration of the area issued the Generalný Statutum, which described the governance of Podkarpatska Rus. According to this, the official language of the area is the "vernacular" (read: Ruthenian), the education of which is compulsory. In addition, the document touched on ensuring the status of the Hungarian language and its education as well (Fedinec 2001, p. 58.). It is worth noting that the document did not provide for the linguistic rights of other ethnic groups living in the area. The rights guaranteed in the Treaty on the Protection of Minorities were also recorded in the Czechoslovak Constitution dated February 29, 1920. The application of language rights was regulated by the Language Act No. 122, which is part of the constitution. Both the Language Act and Government Decree No. 27 of 1924 regulating language use and the Executive Decree of the Language Act from 1926 provided relatively broad rights to speakers of minority languages (Csernicskó 2013, p. 121-122). Between the two world wars, the minorities in Czechoslovakia did not voice complaints against the regulation of language rights, but mainly against measures that indirectly influenced language use. These include various administrative reforms, the issue of granting Czechoslovak citizenship, or, for example, the creation of settler villages during the land reform.

The facts mentioned above will probably not provide new information to the majority of readers. Both the liberal regulation of language use and the accompanying nation-state aspirations were well-known features of the first Czechoslovak Republic. However, even before the signing of the peace treaty, the inhabitants of the later Podkarpatska Rus had to face the fact of Czechoslovak sovereignty. In this paper, we would like to present the practice of official language use from the military occupation of Czechoslovakia (July 1919) to the appearance of the legal regulation of language use (February 1920) using the example of Berehove. A kutatás folyamán arra törekedtünk, hogy elsődleges források alapján alkossunk képet a hivatali nyelvhasználat jellegzetességeiről. A hivatali nyelvhasználat vizsgálatára azért esett a választásunk, mivel az új államhatalom első katonai és civil szervei a még helykőn maradt régi aminsiztrációval léptek először kapcsolatba, így a nyelvhasználatot érintő új kihívások ezen a terepen érhetőek tetten a leginkább. Ezt a megközelítést erősítette a fennmaradt levéltári iratok típusa is. In the course of the research, we examined the documents of fund No. 108 of the State Archives of the Transcarpathian Region in Beregovo. The archival collection contains the documents of the Beregovo Town Council. In selecting the sources, the primary aim was to get as complete a picture as possible of the functioning of the town offices, so we examined documents from a wide range of subjects. We also aimed

to include in the research focus sources that reveal the relationship between the occupying authorities and the officials, thus helping to better understand the context of official language use. Through textual analysis of the sources, we have tried to reconstruct the characteristics of language use in the official environment.

The documents contain information primarily about the practice of official language use, mainly in two fields. On the one hand, correspondence between the town offices and the Czechoslovak military command, as well as the gradually emerging Czechoslovak civil administration, can be traced. On the other hand, the announcements, notices, and orders that were issued by one of the authorities listed above and published all over Berehove to inform the town's population have survived. As far as the framework of the study allowed, we wanted to present some examples of how the actors of the Berehove public administration tried to adapt to the newly created situation and the linguistic challenges that came with it. We did all this in the hope that we would be able to contribute to the history of the relationship between the local community and the newly formed military and civil administration.

2. Czechoslovakian occupation and the transitional public administration

On June 29, 1918, the Entente powers recognized the Czechoslovak National Council as the political organization representing the future Czechoslovakia. The French representatives promised the new state independence within its "historical borders". Great Britain did the same on August 9, the United States of America on September 2, and Italy on October 24. This meant that the state was recognized before the formation of the actual country. On October 18, 1918, the Washington Declaration was published in Paris, signed by Tomas Garrigue Masaryk as Prime Minister, Edvard Beneš as Minister of Foreign and Interior Affairs, and Milan Rastislav Štefanik as Minister of National Defense, declaring the country's independence. Subsequently, on October 28, 1918, the establishment of the first Czechoslovak Republic was also announced in Prague (URL 3). In accordance with the territorial needs of the state, the acquisition of the future state territory began. Historiography calls the period of the republic from November 1918 to the spring of 1920 the period of the national dictatorship. In the territory of the later Podkarpatska Rus, the Czechoslovak period practically began on January 12, 1919, with the occupation of Uzhhorod by the Czechoslovak military. Parallel to the Czechoslovak military operations, the Romanian military occupation of the Upper Tysa region began. The subsequent occupation of the governor's centre by Italian uniformed legionnaires took place in accordance

with the demarcation line designated in the Entente list of December 23, 1918. On April 16, Romanian troops began operations against the Soviet Republic established on March 21, 1919, during which they occupied the entire left bank of the Tysa river by May 1 (Romsics 2004, p. 129-130), and Berehove on April 20-21 (Fedinec 2002, p. 53). The Czechoslovak troops did not cross the demarcation line of December 1918 until April 26, joining the Romanian army's attack against the Soviet Republic launched ten days earlier. The peace conference approved the final Czechoslovak-Hungarian border on July 11, 1919, the decision, according to which Berehove also belonged to the territory of the first republic, was announced in a list two days later (Fedinec 2002, p. 54). Accordingly, on July 23, 1919, the town changed hands between Romanians and Czechoslovaks. By August, the legionnaires reached the line in the area of Berehove that marked the future Czechoslovak-Hungarian border (Fedinec 2002, p. 55). These territorial acquisitions were finalized by the Saint-Germain-en-Lay treaty signed on September 10, 1919, and then by the Trianon treaty of June 4, 1920.

The significance of Berehove in the period of the Czechoslovak occupation was primarily due to its administrative status. It was the centre of Bereg County, a town with an organized council, and a court of law. According to the 1910 census, its population was 12,933, of which 96.1% were registered as native speakers of Hungarian. This picture is somewhat shaded further by the fact that 2,770 of the total population were of the Israelite religion. (URL 1) According to the town administration in 1919, the population of Berehove at the end of the year exceeded 16,000 people (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 24). The period between the autumn of 1918 and the summer of 1919 was eventful in the life of the town. The Berehove National Council was founded on November 1, 1918, following the news of the Aster Revolution. During 1918-1919, there were several changes in the post of mayor. As a result of the retirement of mayor Zsigmond Gáthy at the end of 1918, Jenő Linner, a public administration councillor and deputy mayor, took over the management of the town, remaining in this position until the creation of the Soviet power. During the Soviet Republic, Mózes Simon led the Berehove directorate. At the beginning of the Romanian occupation, chief clerk Gyula Hunyady took over the management of the town, who served as a deputy mayor during the period of power change (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 24).

On July 22, 1919, two hundred Czech legionnaires led by Colonel Jan Hostas arrived in Berehove on a special train, and the town's community was informed by means of an appeal that "The military of the Czechoslovak Republic has occupied the town of Berehove. The troops came here at the will of the people, as friends and it is desirable to be seen as such. The culture of the Czecho-Slovak nation is sufficient to guarantee that every soldier will protect the honor,

property and life of the citizenry without distinction of class or religion. In the event of a violation committed by certain military personnel, the complainant should contact the town headquarters. A military dictatorship will come into effect in the entire area of Bereg County... All public officials who swear the oath to the Czechoslovak Republic will remain in office, but they will also have the same powers as they are legally entitled to, i.e. the official deputies are obliged to step back from being a replacement.” (URL 2) The Hungarian version of the appeal was posted all over the town in the days following the occupation (Image 1) (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 286).

Image 1 Jan Hostas' appeal in Hungarian to the residents of Berehove (Source: SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 286.)

HIRDETMÉNY.

1. A Cs. sz. köztársaság katonai kirendeltsége Beregszász városát megszállotta. — A csapatok a nép akaratára jöttek ide mint barátok és kívánjuk, hogy annak tekintessenek.

A Cs. sz. nemzet kultúrája elég biztosíték ahhoz, hogy minden katonája a polgárság becsületét, vagyonát és életét osztály és valláskülömbég nélkül meg fogja védelmezni. Egyes katonák személyek által elkövetett kihágás esetén a városparancsnoksághoz forduljon.

2. Beregvármegye egész területére

katonai diktatura

lép életbe, vagyis ezen idő tartalmára az összes közhatalok a katonai parancsnokságnak vannak alárendelve. Minden bűncselekmény felett, amely a Cs. sz. köztársaság ellen irányul, a Katonai Hadbírószág ítélkezik.

3. Minden közhatalnok, aki a Cs. sz. köztársaságnak a fogadalmat leteszi, megmarad hivatalában, de csakis oly hatáskörben, mint ahhoz korábban fel van jogosítva, vagyis a hivatalbeli helyettesek a helyettesítéstől visszafelé kötelesek.

4. Dr. Kaminsky József Beregvármegye zsupánja helyettesétl. dr. Nagy Ernőt nevezte ki.

5. Mindennemű katonai fegyvert, ismétlőpisztolyt és felszerelést a rendőrkapitány által f. hó 26-ig a katonai rendéséghez beszolgáltatandók. Elrejtés súlyos büntetést von maga után. Vadaszfégyverek és kézifegyverek ugyanezen időpontig nyugta ellenében a rendőrkapitányságnál elhelyezendők. A jegyzőkönyv vezetéséről és a fegyverek létszámáról a városparancsnok ismételtlen meg fog szöködni.

Ki ezen parancsot nem teljesíti, szigorú büntetésnek teszi ki magát.

6. A város közlelmzési hivatala köteles a Mukácson megállapított maximális élelmiszer árakat vendéglők, kávéházak és piac részére közhírre tenni.

7. A Cs. sz. köztársaság lepecsételt pénzét szabad forgalomban 60%, azaz szerint mindenki elfogadni köteles; 60 K. lepecsételt pénzben 100 K. lepecsétellen, vagy 100 K. lepecsételt egyenlő 166/66 K. lepecsétellen pénzben. Az Oszl.-Magyar bank a 200 K. és 25 K. fehér bankjegyeket bevállal, mindenké köteles azokat elfogadni. Adóhatalnok, városi pénztár a lebépzt nem fogadja el. Az ugynevezett két pénz az állampénztár és adóhivatal fizetések esetén 50% levonással fogadja el, vagyis 100 K. értéke egyenlő 50 K. pecsételt pénzben. Magánforgalomban a képzőnöljes értéke: képzővel, vagyis 100 K. egyenlő 100 K. és ezert szabály szerint a kereskedelmi forgalomban fenntartatik.

8. 1918. évi dec. 31-ig le nem fizetett adók kéke pénzben egyszerre arányosan szerint fizetendők. 1919. év jan. hó 1-től az adó kéke pénzben dupla fizetendő, vagyis 100 K. egyenlő 50 K. lepecsételt pénzben.

9. Határon át való köztrasz tilos. Utazások a Cs. sz. állam határain belül a rendőrkapitánytól által sz. állított és a város katonai parancsnokságtól láttamoztatott engedéllyel szabad. — Kivételi engedélyt a polgármesteri hivatal utal ki, ezen engedélyt a város megérdemelt és a katonai városparancsnok felhívásajlja.

10. Ezen parancs ellen vétőktől az árú elköhorzást és az illatok megkühorzést. Aki a katonai parancs eszközöket, 20 százalék jatalomdíjban részesül, a többi érték a város javára esik.

11. Esti záróra 9 óra 30 perc, ezen időn túl az utcán igazolvány nélkül tartózkodni tilos.

12. A román csapatok, vagy más hivatalok által kiadott utazási, kivételi és egyéb igazolványok érvénytelenek.

13. Amennyiben a városban eddigre nem létesült egy köztársasági hivatal, úgy egy olyan azonnal felállítandó vezetője egy hivatalnok legyen.

Városparancsnok: Sztik Ambroz Stubnya, hivatala: Vármegyháza. Beregszász, 1919. július hó 22.

Jan Hostas,
plukovník, velitel Munkács.

Képek az Egy. Magyarországi Királyságról.

The day after the arrival of the Czechoslovak troops, the town and county officials appeared before Hostas to take the oath, except one financial assistant secretary and one court clerk (URL 2). The teaching staff of the Berehove Hungarian High School, led by Principal Ferenc Schrüger, also participated in the swearing-in ceremony on July 23 (Benda 1990). It is important to note here that the oath taken in front of Hostas was not the same as the oath required under civil administration, the refusal of which caused several people to lose their offices. As Ernő Nagy, former high sheriff of Alsóverecke district, the deputy sublieutenant of Bereg county during the occupation, recounted in 1922, in the summer of 1919 it was necessary to verbally promise in front of the military commander that the officials would not leave their offices and maintain order. "The general mood was for everyone to stay in their seats [...] so that the empty seats would not be filled by strangers." - reported the deputy chief (URL 2).

In parallel with the military occupation, the reorganization of the civil administration also began. In the summer of 1919, the county administration, now called zhupa, was organized in Mukachevo, but not all county officials were willing to move their operations there. The first head of the zhupa (so-called župan) was József Kaminszky, who had previously worked as the secretary of Oreszt Szabó, Minister of the Ruska Krajna autonomous territory, and during the period of the Soviet Republic, as a political representative of Ruska Krajna (Fedinec 2002, p. 51., Fedinec 2003, p. 141.). And in Berehove, a branch of the head of the zhupa was established under the leadership of former ward councillor János Zseltvay (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 17). Therefore, several of the officials cooperated in maintaining the temporary public administration organization, which was largely based on the previous public administration. According to the accounts of the time, which are also confirmed by the literature dealing with the change of state, the local population, including the officials, saw the situation as a temporary one, which was also communicated by the military leaders of the occupying troops as such (Simon 2008). This discourse changed by the end of 1919 when the decree required officials to take an oath of allegiance to the Czechoslovak Republic. Some of the officials did not undertake this. After the Czechoslovak forces evacuated the area of Bereg County bordered by the line Beregsurány – Tarpa – Jánd – Ugornya – Barabás, the county officials, under the leadership of István Gulácsy, the former deputy of Bereg, transferred their operations to the territory of the twenty-five villages of Bereg that remained under Hungarian control (Németh 1982). Out of the seventeen teaching staff of the town's high school, only one person took the oath (Benda 1990, p. 16).

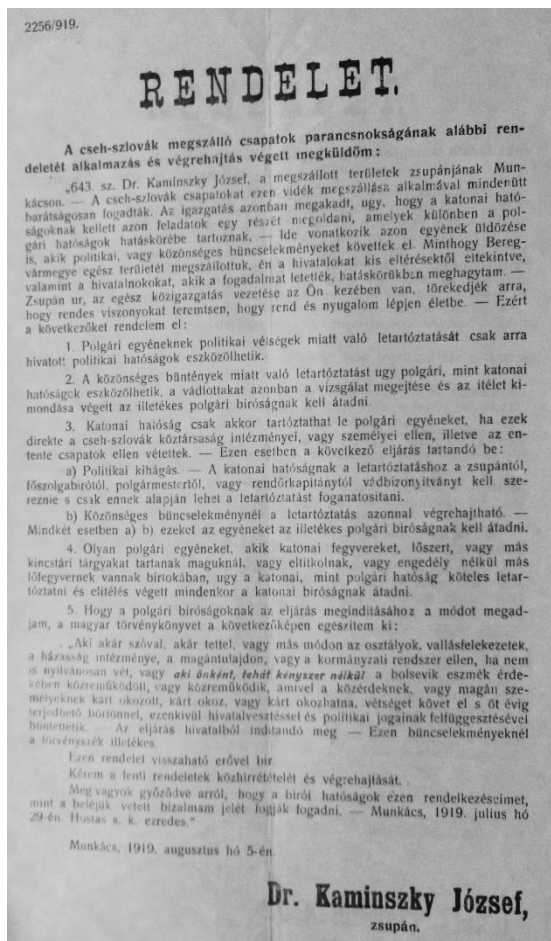
There were no significant personnel changes in the town administration between July and December 1919 (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 36). The management of the town until the establishment of the Czechoslovak civil administration, thus fell to the former officials, until December 1, 1919, under the laws of the Kingdom of Hungary (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 21). As can be seen from the above, the former offices, based on the county administrative system, remained more or less operational until December 1919, however, they were all subordinate bodies of the military administration introduced in the entire occupied territory - as it was called at the time: "military dictatorship". The head of the military administration was General Edmund Hennocqe, the military leader of the Bereg zhupa was Jan Hostas, who also managed the occupation of Berehove, the garrison organized in Berehove was led by Jan Schauer together with the military gendarmerie, which was organized in the great hall of the Hungária hotel, and whose task was to maintain order in the town together with border control. During the Czech period, the Hungária Hotel operated under the name Slávia, and the rent was paid by the Reformed Church. After 1945, a consumer cooperative and later a district specialist's clinic were located here. After the regime change, the Reformed Church regained ownership, and the Transcarpathian Hungarian Teacher Training College operated in the building. Nowadays, it houses the János Kálvin Reformed Dormitory of Berehove (Zubánics 2011, p. 48 - 49.).

By the summer of 1919, the town of Berehove therefore found itself in a specific administrative structure. A military administration appeared, the Bereg zhupa began operating in Bereg county with a Mukachevo headquarters, and in Berehove, a zhupa branch office was established in addition to the still-functioning town council and its offices. In this complex system, the competencies were not completely clarified, and the relationship between the actors of the public administration was also complicated by language differences.

3. Examples of the practice of official language use

The language of communication between the temporary civil administration and the management of the town of Berehove was primarily Hungarian. As can be seen in the 2nd photo, József Kaminszky, the zhupan of Bereg, issued a monolingual decree written in Hungarian in August 1919.

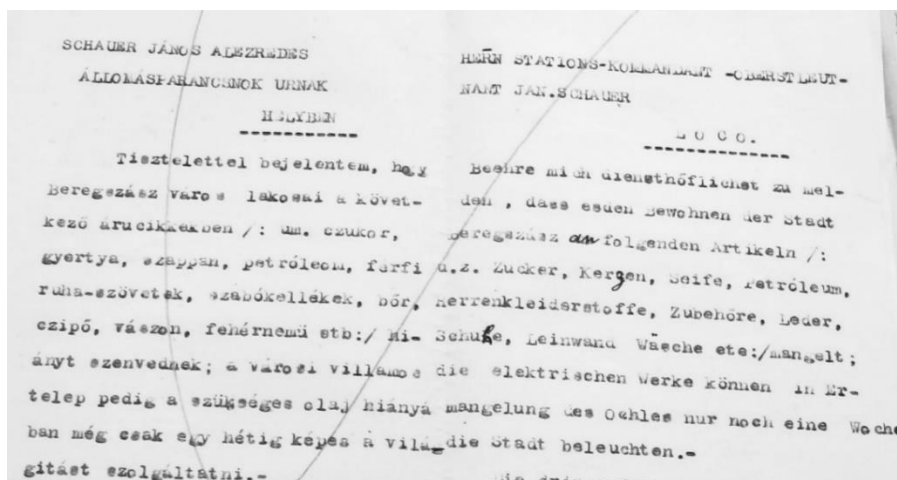
Image 2 The decree of Zhupan Kaminszky

(Source: SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 2.)

Contact with the military command was somewhat more complicated. Both the town commander Ambroz Stubnya and the commander Jan Schauer were Czech nationals who could not speak Hungarian. However, communication with them was unavoidable, because, as we have already pointed out, not only border control but also the maintenance of urban order was part of their competence. In addition, the town management turned to them several times with the problem of the lack of public goods. The common language in these cases was German (Image 3). From the autumn of 1919, translators were also employed at the military headquarters, so the town council often wrote to the garrison in Hungarian, from which they sometimes received answers in Hungarian.

Image 3 Letter from deputy mayor Gyula Hunyadi to station commander Jan Schauer

(Source: SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 15.)

However, from the fall of 1919, the situation had somewhat changed. After the peace of Saint-Germain-en-Lay was signed on September 10, 1919, the consolidation of the civil administration system began. Until then, the military occupation seemed to be a temporary state - and this was also stated by the army in some cases - but beginning in the autumn of 1919, it became more and more obvious that the local community had to face permanent changes. The appointment of Jan Brejcha was a kind of dividing line in terms of the consolidation of civil administration. Edmund Hennocque announced this event to the residents of the area in a proclamation written in Rusyn, Czech and Hungarian as follows: "Citizens of Carpathorussia! The Czechoslovak Republic keeps its promise. It wants to give you independent institutions that allow you to live a real life, preserving your individuality. For this purpose, Dr. Brejcha was sent to you as the head of the political administration of Carpathorussia in Uzhhorod. This appointment gives you a guarantee that you can freely develop your independence, your nationality, your language, your religion, your institutions and your national customs within the framework of the Czechoslovak Republic, to which you are bound by the ties of Slavic blood. Dr. Brejcha's name is synonymous with patience, freedom, self-sacrifice, progress and truth. Citizens of Karpatorussia! Five years of terrible misery caused by the horrid war have passed. Now it is time to heal the still painful wounds and live in peace and work! True to the noble principles of the Czecho-Slovak Republic, which are also yours, it extends its hand to you with love: accept its words of confidence. So, get to

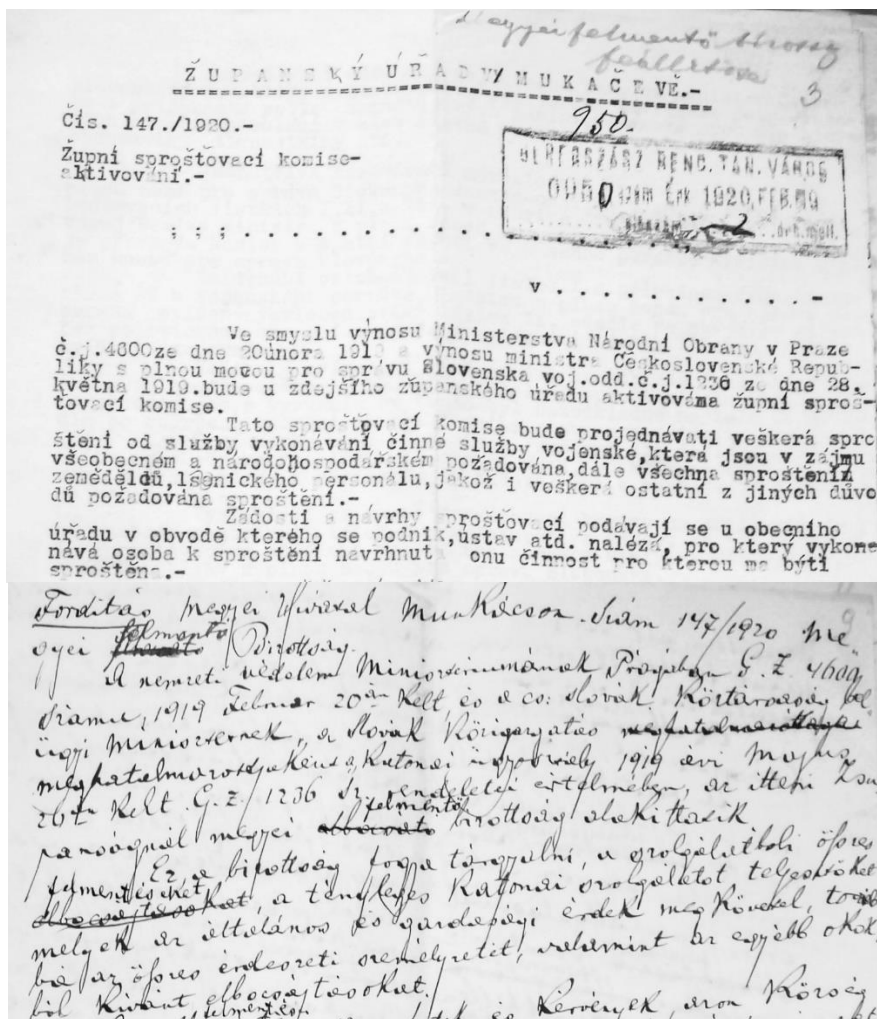
work in order and peace, for the greatest good of young nations!" (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 15) By the way, it is noteworthy and reflects the state of transition in the cited text that the name of the republic is still used in the form "Czecho-Slovak" and not "Czechoslovak", and we do not even come across the form "Podkarptska Rus" either. By the way, several forms of the name of the region were used in the documents created during the examined period. While in Ruthenian and Czech first the forms Карпатська Русь, Karpatská Rus and then Подкарпатська Русь and Podkarpatská Rus were used in documents, in Hungarian documents the reader could come across versions like Karpatorussia, Karpato-Russia, Kárpáto Russia, Podkarpato-Russia and Podkarpatská Rusz , even Ruszka Krajna.

From the point of view of our topic, what is more important about Brejcha's appointment is that after that, the construction of civil administration entered an intensive phase. From December 1, 1919, the administrative offices had to be operated in accordance with the legal system of the first Czechoslovak Republic. From this point on, the decrees regulating official language use appeared. On December 20, 1919, the Zhupan Branch of Berehove sent the following letter to the deputy mayor in Hungarian: "... for the sake of your consideration and understanding, I hereby inform you that only Ruthenian and Czech can be used in official communication and that if the Ruthenian language is used, Cyrillic and Latin letters are to be both accepted." (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 1) In a separate decree, it was also regulated that the stamps of all the town's offices should be made in Ruthenian in addition to Hungarian (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 37).

The town management partially adapted to the provisions. From 1920, translators and Czech and Ruthenian typists were involved in the administration of the office, and documents related to the organization of the town's life were prepared in Hungarian. From the turn of 1919-1920, official correspondence from higher-level public administration bodies was conducted almost exclusively in Czech, sometimes in Ruthenian. Initially, the Berehove town clerk organization handled this in a very specific way: in March 1920, the office of the Mukachevo county expressed its concerns regarding the fact that letters written in the Czech and Ruthenian languages were not being responded to in the town of Berehove, and according to information, they were placed in a file cabinet without administration after their arrival (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 86). The deputy mayor later informed the mayor in his letter that there is no further cause for concern, as interpreters in the mayor's office translate all incoming documents into Hungarian. At the same time, he also drew the attention of the employees of his office to ensure that the contested cases do not take place under any pretext (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 86).

As a result of the use of translators, almost all Czech or Ruthenian language documents received by the town council have been preserved in Hungarian with content extracts or complete translations (see image 4).

Image 4 Detail of the document and its Hungarian translation sent from the zhupan office of the district of Mukachevo

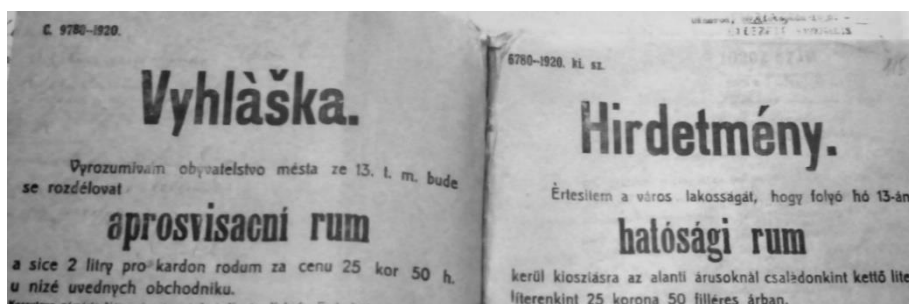

(Source: SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 286)

As we alluded to, our sources also reveal information about communication between various levels of public administration bodies and the town's population. The town administration apparently used Hungarian to inform the population, the

Bereg county zhupan office and its branch office in Berehove published either bilingual (Czech and Hungarian, Ruthenian and Hungarian), but in most cases trilingual (Czech, Ruthenian and Hungarian) notices in the town (image 5).

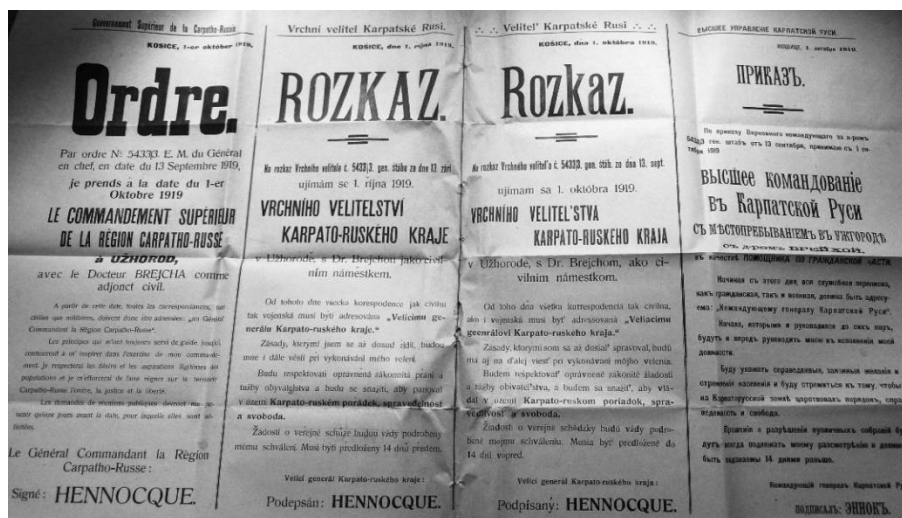
Image 5. Bilingual notice on the allocation of official rum

(Source: SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 286.)

The main military command of the occupied territories acted similarly in the majority of cases. However, it also happened that, based on the order of the named body, notices in French, Czech, Slovak and Ruthenian were published in the streets of Berehove (image 6).

Image 6. Edmund Hennocque's order from October 1919

(Source: SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 17)

During the examined period, as mentioned above, Hungarian officials remained in the administrative bodies of the town council. From January 1920, several resigned from their posts, as they did not wish to take the oath of loyalty to the Czechoslovak state. In January 1920, one of the deputy clerks vividly wrote about the reason for this: "Dear Mayor! According to decree 4505/1919 issued to the Beregszasz branch of the zhupan on December 17, 1919, all administrative officials and employees who do not take the oath of loyalty issued to the Czechoslovak state in accordance with the above-mentioned decree by January 4, 1920, the deadline set in the decree, will be deprived of the enjoyment of their employment and their salaries. I refused to take this oath of loyalty in a statement [thus] under the current conditions, according to the decree, my salaries will not be paid, and my employment will be terminated due to refusing to take the oath. Therefore, I respectfully declare that as long as I can no longer serve as a Hungarian official in accordance with my oath to the Hungarian state, I will not serve beginning from today." (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 17) The Czechoslovak authorities wanted to fill any vacant official positions with legionnaires, but Gyula Hunyadi tried to prevent this to the best of his ability. In the spring of 1920, after the resignation of several officials, he informed the zhupan office that there were no positions that could be filled by legionnaires. (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 147) Even in 1924, only two of the thirty-two clerks of the mayor's office were of Czech nationality, the military lecturer and the Czech typist (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 222). However, it should be noted here that in the composition of the zhupan branch office and, from 1921, in the composition of the police, there were different ethnic proportions (SATR, Fond 108, Archival List 7, Storage Unit 222). The residents of Beregszász who wanted to conduct official business at the town council probably did not encounter any language barriers. In 1919-1920, forms standardized in the Hungarian official procedure were still used, all applications received from the population were written in Hungarian.

After the publication of the constitutional letter in 1920, the use of minority languages was also regulated by law. As a result of the Language Act, multilingual official communication became established at various levels of public administration, which had already appeared in practice before the publication of the law.

4. Summary

From the beginning of the Czechoslovak military occupation to the consolidation of the civil administration of the new state, in many respects temporary solutions were created in Transcarpathia. In terms of language use, the practice was

determined by the relationship between the occupying army, the transitional public administration and the town leadership.

Immediately after taking power the Czechoslovak leadership aimed to maintain order in the territory and keep the functioning of the public administration, and this effort can be traced in the use of Hungarian in the top-down communication as well. However, following the consolidation of the new rule, bilingual and even multilingual language use became widespread in both bottom-up and top-down communication. Since the people of Transcarpathia lacked a single language in common, the combined use of different languages, which can be observed in multilingual language use, was also not uniform.

From the examples briefly presented above, it is clear that all parties tried to fulfil their duties in the new circumstances. The Czechoslovak authorities strove to stabilize the area and establish authority as quickly as possible, without resistance if possible. The local community presumably assessed that resistance or cooperation with the Czechoslovak military was wiser, and hoping that the situation would be temporary, they tried to avoid conflicts (Fedinec 2007, p. 104). Mihály Tamás in his novel *Két part közt fut a víz* [Water inbetween two shores], described the attitude towards the Czechoslovak occupation as follows: "The daze had begun to wear off, people began to look at the events with cold eyes, but no one believed that the situation would remain constant: everyone was expecting some sort of a miracle." (Tamás 1983, p. 42.). As a result, the initial phase of the change of state in Berehove took place without any particular conflict between the two parties. Examining the practice of official language use, it can be perceived that the parties wanted to communicate effectively with each other, looking for opportunities for this, and in the majority of cases they managed to find a common language.

Література

1. Benda István – Orosz László szerk. 1990: A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864 - 1989. Budapest: Magyarorsághozjáró Intézet
2. Csernicskó István 2013: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010). Budapest: Gondolat Kiadó
3. Csernicskó István 2015: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben. Alkalmazott nyelvtudomány. 2015. XV.
4. SATR (Державний архів Закарпатської області), Fond 108. Берегівське міське нотарське управління, м. Берегове, 1919 – 1939
5. Fedinec Csilla 2001: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum
6. Fedinec Csilla 2002: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum

7. Fedinec Csilla 2003: Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk: Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában. Budapest: Teleki László Alapítvány
8. Fedinec Csilla 2007: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2007/1. 104.
9. Németh Péterné 1982: Adatok az 1918–1919- évi forradalmak beregi történetéhez. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 3–4. Nyíregyháza
10. Romsics Ignác 2004: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó
11. Simon Attila 2008: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). Impériumváltás és nemzetállamok 1918–1921. In: Fedinec Csilla – Bárdi Nándor – Szarka László szerk. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest: Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet
12. Tamás Mihály 1983: Két part közt fut a víz. Bratislava: Madách
13. URL 1 - Data from Hungarian censuses between 1784 and 1990. 1910. In: Census Digital Database - Library of the Central Statistical Office. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1910
14. URL 2 - Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s
15. URL 3 - Miroslav Michela: Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918-1920. <http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejtote-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>
16. Zubánics László 2011: Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Uzhhorod – Budapest: Intermix Kiadó

References

1. Benda István – Orosz László szerk. 1990: A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864 – 1989 [The History of the Hungarian Gymnasium in Beregszász 1864 – 1989]. Budapest: Magyarságkutató Intézet
2. Csernicskó István 2013: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867-2010) [States, Languages, State Languages. Language Policy on the territory of Transcarpathia]. Budapest: Gondolat Kiadó
3. Csernicskó István 2015: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben [Competing Languages in the Linguistic Landscape]. *Alkalmazott nyelvtudomány*. 2015. XV.
4. SATR (Державний архів Закарпатської області), Fond 108. Берегівське міське нотарське управління, м. Берегове, 1919 – 1939 [Town Notary Office of Berehove, 1919 – 1939]
5. Fedinec Csilla 2001: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum
6. Fedinec Csilla 2002: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944 [Documents on the History of Transcarpathian Hungarians 1918-1944]. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum
7. Fedinec Csilla 2003: Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában [State and National Ties in Transcarpathian Regional Policy]. In: Bárdi Nándor –

- Fedinec Csilla szerk: Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában. Budapest: Teleki László Alapítvány
8. Fedinec Csilla 2007: Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között [Hungarian parties in Transcarpathia between the Two World Wars]. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2007/1. 104.
 9. Németh Péterné 1982: Adatok az 1918–1919- évi forradalmak beregi történetéhez [Data on the history of the 1918-1919 revolutions in Bereg county]. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, 3–4. Nyíregyháza
 10. Romsics Ignác 2004: Magyarország története a XX. században [History of Hungary in the 20th Century]. Budapest: Osiris Kiadó
 11. Simon Attila 2008: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921) [The Hungarians of Upper Hungary in Czechoslovakia (1918-1921)]. Impériumváltás és nemzetállamok 1918–1921. In: Fedinec Csilla – Bárdi Nándor – Szarka László szerk. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest: Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet
 12. Tamás Mihály 1983: Két part közt fut a víz [Water inbetween two shores]. Bratislava: Madách
 13. URL 1 - Data from Hungarian censuses between 1784 and 1990. 1910. In: Census Digital Database - Library of the Central Statistical Office. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1910
 14. URL 2 - Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s
 15. URL 3 - Miroslav Michela: Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918-1920 [The creation of Czechoslovakia and the Slovak question 1918-1920]. <http://www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejte-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/>
 16. Zubánics László 2011: Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében [History Written in Landscape. A Cultural and Historical Journey Through Time in the Most Hungarian Town of Transcarpathia and its Surroundings]. Uzhhorod – Budapest: Intermix Kiadó

Official language use in Beregszász in 1919-1920

Imre Szakál, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of History and Social Sciences, associate professor. szakal.imre@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-2017-3999.

Gabriella Mádi. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, senior lecturer. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

The political map of East-Central Europe changed after the First World War. But this transformation also affected many different aspects of everyday life. In particular, the years of transition from the collapsing empires to the new republics offer rich research

opportunities. In this paper, we have tried to explore one aspect of this transition at the interface of history and sociolinguistics. In a peripheral small town in the Czechoslovak Republic, we have used archival sources to investigate the characteristics of the official language use at the beginning of the consolidation of the new state power. Our study also seeks to find answers to the question of what influenced the different language-speaking actors at different levels of the administration, and what bargains were struck in everyday life that might have determined other aspects of the transition.

Keywords: *Transcarpathia, Subcarpathian Rus, multilingualism, official language use*

Використання офіційної мови в Берегові в 1919-1920 рр

Імре Сакал, доктор філософії, доцент, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, szakal.imre@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-2017-3999

Габрієлла Маді, старший викладач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Політична карта Центрально-Східної Європи змінилася після Першої світової війни. Але ця трансформація також вплинула на багато різних аспектів повсякденного життя. Зокрема, роки переходу від імперій, що розпалися, до нових республік відкривають багаті можливості для досліджень. У цій статті ми спробували дослідити один з аспектів цього переходу на стику історії та соціолінгвістики. На прикладі невеликого периферійного містечка в Чехословацькій Республіці ми використали архівні джерела, щоб дослідити особливості використання офіційних мов на початку консолідації нової державної влади. Наше дослідження також прагне знайти відповіді на питання, що впливало на різних мовних акторів на різних рівнях адміністрації, і які угоди були укладені в повсякденному житті, що могли визначити інші аспекти перехідного періоду.

Ключові слова: *Закарпаття (Підкарпатська Русь), багатомовність, використання офіційної мови.*

Hivatalos nyelvhasználat Beregszászban 1919-1920-ban

Szakál Imre, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, docens. szakal.imre@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-2017-3999.

Mádi Gabriella, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, adjunktus. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932

Kelet-Közép-Európa politikai térképe az első világháború után megváltozott. Ez az átalakulás a mindennapi élet számos területét is érintette. Különösen az összeomló birodalmakból az új köztársaságokba való átmenet évei kínálnak gazdag kutatási lehetőségeket. Ebben a tanulmányban ennek az átmenetnek egy aspektusát igyekeztünk feltárni a történelem és a szociolingvisztika határterületén. A Csehszlovák Köztársaság egyik periférikus kisvárosa esetén vizsgáltuk levéltári források segítségével a hivatalos nyelvhasználat jellemzőit az új államhatalom megszilárdulásának kezdetén. Tanulmányunk arra is választ keres, hogy mi befolyásolta a különböző nyelveket beszélő szereplőket a közigazgatás különböző szintjein, milyen alkukat kötöttek a mindennapi életben, amelyek meghatározhatták az átmenet más mozzanatait.

Kulcsszavak: *Kárpátalja, Podkarpatszka Rusz, többnyelvűség, hivatalos nyelvhasználat*

Берегсасі Аніко, Черничко Степан

Своєрідна багатомовність на банкнотах Австро-угорської Монархії

1. Мовна політика, мовний ландшафт

Дослідження, присвячені мовному ландшафту, спрямовані насамперед на вивчення того, як проявляється мова в громадських місцях, у публічному просторі (Gorter 2006, Shohamy–Ben-Rafael 2015: 1). Тематика досліджень, присвячених мовному ландшафту, поступово розширюється, тож постійно набуває нових тлумачень і саме поняття. Сьогодні його частиною стала мова документів, офіційних бланків, візитних карток, так само, як, наприклад, етикетки на товарах (Backhaus 2006, Laihonon 2015, 2016, Shohamy–Gorter 2009: 1–2– Hires-László 2019).

Мовний ландшафт, що став базовим поняттям порівняно нового напрямку досліджень, багато хто трактує як віддзеркалення мовної політики, своєрідне її публічне вираження (Shohamy 2006: 112, 2015; Spolsky 2004: 5). Як відзначає Дел Negro, «мовний ландшафт робить мовну політику одразу видимою» (Dal Negro 2009: 206). Це насамперед є наслідком того, що мови, які з'являються в мовному ландшафті, виконують символічну функцію. Тому науковці аналізують соціальне та культурне розміщення знаків у мовному ландшафті і прагнуть описати соціальний зміст матеріального розміщення знаків і дискурсів (Scollon–Scollon 2003). Аналіз певних сегментів мовного ландшафту дає можливість виявити образ, який правляча еліта хоче передати щодо власної мовної політики; через її певні елементи можна побачити саме ті мовні ідеології, які політикум, що формує мовну політику, має намір показати назовні (Kroskirty 2000, Blommaert 2006: 244). Те, які мови і як можуть з'являтися чи з'являються в мовному ландшафті в широкому його розумінні, відображає цілі мовної політики певної держави, а також дає інформацію про мовну ідеологію та позицію влади. У цій статті ми дотримуємося насамперед тих наукових течій, які шукають пояснення особливостей мовного ландшафту в мовних ідеологіях (Jaworski–Thurlow 2010).

2. Банкноти як елемент мовного ландшафту

Виходячи з положень праці «The visual construction of language hierarchy: The case of banknotes, coins and stamps» (Sebba 2013) – ми розглядаємо банкноти як елемент мовного ландшафту. Хоча в XXI столітті обсяги та значення готівкового обігу поступово зменшуються, однак кожна держава надавала зображенням на паперових грошах символічного значення, тож ми також розглядаємо їх під таким кутом зору. Поряд із портретами історичних діячів, зображеннями, що стосуються культури та історичного минулого певної нації, присутність (чи відсутність) на банкнотах мов також є елементом символічної політики та частиною виявлення мовної політики певної держави (Raento et al. 2004: 930, Sebba 2013, Берегсасі–Черничко 2020, Берегсасі–Газдаг–Черничко 2020, Csernicsskó–Beregszászi 2019, Csernicsskó–Fedinec 2022a, 2022b, Fedinec–Csernicsskó 2022).

Випуск банкнот суворо регулюється державою, при цьому контролюється не тільки форма, колір, декоративні елементи, номінали та елементи захисту банкнот, але й символи та мови, які на них з'являються (Hunans 2005). Мови на банкнотах «завжди будуть продуктом домінуючих мовних ідеологій» (Sebba 2013: 104). Яворські і Турлов аналізують елементи мовного ландшафту кризи призму мовних ідеологій (Jaworski–Thurlow 2010: 11). Вважаємо, що аналіз присутності чи відсутності мов на банкнотах відкриває можливість з'ясувати картину, яку влада бажає транслювати про себе вітчизняній та міжнародній громадській думці (Veselkova–Horváth 2011: 237).

Проте необхідно зазначити: зображення, яке бажають нам транслювати, не обов'язково розкриває справжні цілі мовної політики, адже трансльована загалу картинка не завжди збігається з реальними політичними мотиваціями, що залишаються прихованими (Shohamy 2006: 54). «Реальна» політика може суперечити «декларованій», хоча формальна документація у сфері мовної політики, безперечно, є частиною процесу, спрямованого на створення «реальної» ситуації (Puzeu 2012: 128). Саме тому аналізуємо паперові гроші як одну з можливих форм виявлення мовної політики та мовної ідеології.

3. Банкноти дуалістичної монархії

Австро-Угорська Монархія, очолювана династією Габсбургів, утворилася 1867 року внаслідок «компромісної» угоди, укладеної між Австрійською Імперією та Угорським Королівством. Починаючи з 1900 року, Імператорський та королівський (німецькою: *kaiserlich und königlich*, угорською: *császári és királyi*) австрійсько-угорський банк (німецькою: *Oesterreichisch-Ungarische Bank*, угорською: *Oszták–Magyar Bank*) випускав банкноти, які друкувались у

віденській друкарні. З того часу з'явилося кілька варіантів австрійсько-угорської крони різних номіналів, однак для кожної серії характерною була багатомовність (Orosz ed. 2012: 16; Фото № 1–10).

Відповідно до концепції дуалізму на одній стороні банкнот домінувала німецька, а на іншій – угорська мова. На лицьовій стороні поряд із найважливішою інформацією (наприклад, назва фінансової установи, відповідальності за випуск, або попередження про заборону підробки крон), що подавалася тільки німецькою мовою, номінал купюри наводився і мовами кількох націй Австро-Угорської Монархії. Зворотна сторона була суто одномовною – угорською. Тож на банкноті номінал вказувався загалом десятьма мовами: німецькою, чеською, хорватською, польською, італійською, румунською, сербською, словенською і також і руською або українською (фото 1, 3), а на звороті – угорською (фото 2, 4).

Фото 1. Лицьова «австрійська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 2 корони

Фото 2. Зворотна «угорська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 2 корони

Фото 3. Лицьова «австрійська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 10 крон, що перебувала в обігу від 1900 року.

Фото 4. Зворотна «угорська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 10 крон, що перебувала в обігу від 1900 року.

Багатомовні австро-угорські гроші є прикладом того, що монархія не була національною державою (Grubaker 2011). Мови двох націй, що стали державотворчими в багатонаціональній дуалістичній імперії, отримали більшу роль, однак мови інших націй також були використані в такому символічному засобі, як банкноти, що випускаються центральною владою. Правовою основою такої багатомовності австрійської сторони банкнотів дуалістичної держави був основний закон Австрійської Імперії від 21 грудня 1867 року (URL 1; Nagy 2019: 145–147).

Спробуємо знайти відповідь, чому саме чеська, хорватська, сербська, польська, італійська, румунська, словенська і українська (руська) мови були використані на банкнотах поруч з німецькою. Пояснення просте: Австрійську Імперію як складову Монархії на межі XIX – XX століть утворювали 15 великих адміністративних одиниць, а на грошову одиницю потрапили найважливіші мови цих адміністративних утворень (Таблиця №1).

Таблиця №1. Землі австрійської корони, їх населення за рідною мовою станом на 1910 рік

Землі	Населення (1910)	Найчисленніша мовна група	Частка, %	Друга найбільша мовна група	Частка, %
Королівство Чехія (Богемія)	6 769 000	чехи	63,2	німці	36,8
Королівство Далмація	646 000	хорвати	96,2		
Королівство Галичини і Володимирії	8 025 000	поляки	58,6	українці	40,2
Ерцгерцогство Нижня Австрія	3 532 000	німці	95,9		
Ерцгерцогство Верхня Австрія	853 000	німці	99,7		
Герцогство Буковина	800 000	українці	38,4	румуні	34,4
Герцогство Каринтія	396 000	німці	78,6	словенці	21,2
Герцогство Крайна	526 000	словенці	94,4		
Герцогство Зальцбург	215 000	німці	99,7		
Герцогство Верхня і Нижня Сілезія	757 000	німці	43,9	поляки	31,7
Герцогство Штирія	1 444 000	німці	70,5	словенці	29,4
Маркграфство Моравія	2 622 000	чехи	71,8	німці	27,6
Княжий округ Тіроль	946 000	німці	57,3	італійці	42,1
Австрійське Примор'я	895 000	словенці	37,3	італійці	34,5
Земля Форальберг	145 000	німці	95,4		

Яскраво підтверджує різницю між двома складовими частинами державного утворення те, що тільки «австрійська» сторона банкноти була багатомовною (фото 5). На зворотній частині грошей була присутня тільки найважливіша – угорська мова (фото 6), яка виступила символом угорської національної ідеї в багатонаціональному Угорському Королівстві. Зворотна сторона банкнот залишалася одномовною попри те, що тогочасна Угорщина була багатонаціональною та багатомовною державою, де угорськомовне населення утворило слабку більшість тільки на початку ХХ століття, але навіть тоді частка населення з іншою рідною мовою була значною (Таблиця №2).

Фото 5. Лицьова «австрійська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 50 крон, що перебувала в обігу протягом від 1902 року.

Фото 6. Зворотна «угорська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 50 крон, що перебувала в обігу протягом від 1902 року.

Таблиця №2. Склад населення Угорського Королівства за рідною мовою на підставі даних переписів епохи дуалізму (без Хорватської Славонії)

Рідна мова	1880 р.		1890 р.		1900 р.		1910 р.	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Угорська	6165455	44,8	7356874	48,6	8651520	51,4	9944627	54,4
Німецька	1799232	13,1	1988589	13,1	1999060	11,9	1903357	10,4
Словацька	1790485	13	1896641	12,5	2002165	11,9	1946357	10,7
Румунська	2323794	16,9	2589066	17,1	2798559	16,6	2948186	16,1
Українська (Руська)	342354	2,5	379782	2,5	424774	2,5	464270	2,5
Хорватська, сербська	613394	4,5	678747	4,5	629169	3,7	656324	3,6
Інша	714889	5,2	243795	1,6	333008	2	401412	2,3
Всього	13749603	100	15133494	100	16838255	100	18264533	100

Джерело: URL3.

Українська/руська мова була використана на лицьовій стороні банкноти завдяки українському населенню Галичини й Буковини, що входили до складу Австрії. Схожа ситуація з румунською та сербською мовами: обидві наявні тільки на «австрійській» стороні банкноти завдяки румунському населенню Буковини та сербському на Балканах. А ось словацька мова через прагнення Угорського Королівства надати угорській мові провідну роль порівняно з мовами інших національностей країни (Gyurgyák 2007) на банкнотах монархії була відсутня, оскільки словаків в австрійській частині імперії практично не було. Частка осіб, що спілкувалася словацькою мовою в Угорщині, становила на 1900 рік 12% від загальної кількості населення, а в 1910 році – приблизно 11% (Таблиця №2). Отже, попри те, що багатонаціональне Угорське Королівство Законом №XLIV «Про рівноправність національностей» від 1868 року (URL2) уможливило використання мов меншин на рівні громад (Nagy 2019, Черничко–Фединець 2014: 21–57), однак ці мови не потрапили на спільні банкноти поруч з угорською.

Висновки

Як відзначає Брубейкер, наприкінці XIX – на початку XX століття великі багатонаціональні імперії (Османська, Австро-Угорська та Російська) розпалися (Brubaker 2011). Після Першої світової війни на місці поліетнічних імперій від узбережжя Балтійського моря та Балканського півострова залишилася вільною широка смуга з півночі на південь. Цей простір на короткий час заповнили нові держави, що перебували в пошуку власної національної ідентичності. У нових багатонаціональних державних утвореннях (СРСР, Югославія і Чехословаччина), що виникли в регіоні після Другої світової війни, демократичний інтернаціоналізм, будуючи комунізм, витіснив «за лаштунки» боротьбу етнічних і мовних символів. Однак наприкінці XX століття ці поліетнічні соціалістичні утворення теж розпалися, а на їх місці виникли національні держави, які знову шукають свою ідентичність. А це знову винесло на поверхню міжнаціональні проблеми та пов'язані з ними етнічні й мовні питання, а разом і націоналістичне політиканство, що будується на символічних елементах. У цій частині Європи мовній політиці – як одному із засобів проектування владою уявлення про себе – належить важлива роль. Аналізуючи написи на банкнотах дуалістичної Австро-Угорщини ми отримуємо можливість простежити, яку символіку вклала ця держава у мови. У дослідженні простежено, якими мовами були написи на грошових одиницях, що перебували в обігу в Австро-Угорській Монархії, до складу якої на межі XIX та XX століть входили значні території сучасної України (зокрема, Галичина, Буковина, Закарпаття). Банкноти ми представили як своєрідну практику відображення офіційної мовної політики та елемент у формуванні мовного ландшафту.

Як показало дослідження, кордони між адміністративними одиницями в межах Австро-Угорської Монархії часто мали важливе з точки зору мовної політики значення (Moser 2016: 126, Fedinec–Cserniczkó 2019). Якщо на території імперії застосовувалася доволі ліберальна мовна політика (яка, наприклад, дозволяла використання чеської поряд з німецькою як офіційної мови на території Чехії та Моравії, а також дозволяла навчання руською/українською мовою в Галичині, а словенською в Крайні), то в тій половині монархії, що належала угорській короні, більш значну мовну самостійність отримала тільки Хорватська Славонія (Kamusella 2009: 49–50). Відмінність моделей мовної політики двох частин дуалістичної монархії добре ілюструє приклад спільних паперових грошей (фото 7, 8).

Фото 7. Лицьова «австрійська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 100 крон, що перебувала в обігу протягом 1902–1910 років.

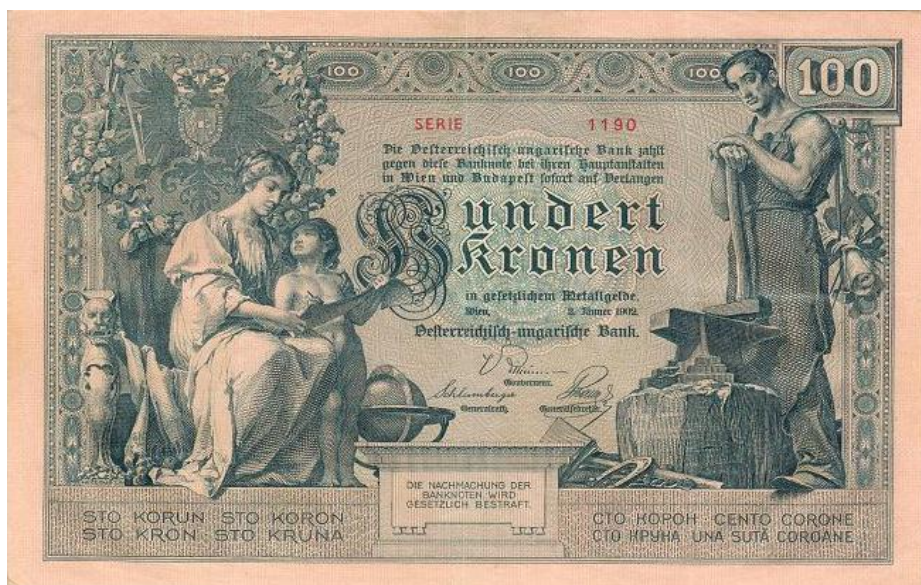

Фото 8. Зворотна «угорська» сторона банкноти Австро-Угорської Монархії номіналом 100 крон, що перебувала в обігу протягом 1902–1910 років.

Аналіз банкнотів Австро-Угорщини показав, що мовний ландшафт може функціонувати як механізм, який нав'язує деяких мов домінуючими, а інші – не-домінуючими за допомогою мовної політики (Gorter–Marten–Van Mensel 2019: 490–491). Ось, дуалістична монархія використовувала багатомовні гроші, але прагнула, щоб національна мова державотворчої нації була на банкнотах в домінуючій позиції. Напис мовами з домінантним становищем був більшого розміру, розміщений по центру або зверху, а написи іншими мовами – меншого розміру і/або не по центру. Недомінантними мовами напис був менш важливого змісту (вказувався винятково номінал).

Якщо банкноти трактувати як елемент мовного ландшафту, відображення державної мовної політики, засоби символічної мовної політики, то можна стверджувати, що Австрійська Імперія в межах Австро-Угорської Монархії намагалася показати себе як толерантну до національностей, багатомовну державу. Угорщина, яка в межах Монархії проводила власну національну й мовну політику, одномовністю однієї сторони державних банкнот символізувала угорську супрематію.

Література

1. Бергсасі Аніко – Газдаг Вільмош – Черничко, Степан 2020. Мовна політика і мовний ландшафт: Польська мова на банкнотах Чехословацької Республіки 1919–1938. Українська полоністика 18/2: 13–29. <https://doi.org/10.35433/2220-4555.18.2020.fil-2>
2. Бергсасі Аніко – Черничко, Степан 2020. Гроші та (мовна) політика. Візуальна конструкція мовної політики на банкнотах на території сучасного Закарпаття. *Törökbálint: Termini Egyesület.*
3. Черничко Степан – Фединець Чілла 2014. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
4. Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.
5. Blommaert, Jan 2006. Language Policy and National Identity. In T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method.* Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 238–254.
6. Brubaker, Rogers 2011. Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* 34(11): 1785–1814.
7. Csernicskó, István – Beregszászi, Anikó 2019. Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia. *Language Policy* 18(2): 269–293. <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9485-3>

8. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2022a. Jazyky na papierových platidlách mnohonárodných štátov na príklade Česko-Slovenska a Sovietskeho zväzu. *Jazykovedny Casopis* 73/2: 213–231. <https://doi.org/10.2478/jazcas-2023-0006>
9. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2022b. The competition of languages in the Linguistic landscape of Transcarpathia in Czechoslovak Republic (1919–1939): a partial analysis. *Forum Social Science Review* 24/5: 17–30.
10. Dal Negro, Silvia 2009. Local policy modeling the linguistic landscape. In E. Shohamy – D. Gorter eds. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge. 206–218.
11. Fedinec, Csilla – Csernicskó, István 2022. A területiség elvének megjelenése a pénzjegyeken: két közép-kelet-európai példa. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 24/3: 107–123.
12. Fedinec, Csilla – Csernicskó, István 2019. The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria–Hungary. In: Markian Prokopovych, Carl Bethke, Tamara Scheer eds. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden: Brill Academic Publishers. 160–195. https://doi.org/10.1163/9789004407978_010
13. Gorter, Durk 2006. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In Durk Gorter ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 1–6.
14. Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk 2019. Linguistic Landscapes and Minority Languages. In Gabrielle Hogan-Brun and Bernadette O’Rourke eds. *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. London: Palgrave Macmillan. 481–506.
15. Gyurgyák, János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
16. Hires-László, Kornélia 2019. Linguistic Landscapes in a Western Ukrainian Town. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 10(1): 87–111. <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2019.1.5>
17. Hymans, Jacques E.C. 2005. International Patterns in National Identity Content: The Case of Japanese Banknote Iconography. *Journal of East Asian Studies* 5: 315–346.
18. Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin 2010. Introducing Semiotic Landscapes. In Adam Jaworski – Crispin Thurlow eds. *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum. 1–40.
19. Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
20. Kroskirty, Paul V. 2000. Regimenting language. In Paul V. Kroskirty ed. *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe: School of American Research Advanced Seminar Series. 1–34.
21. Laihonen, Petteri 2015. Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. 171–198. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05170-4/21>

22. Laihonon, Petteri 2016. Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia. *Language Policy* 15/4: 373-391. <https://doi.org/10.1007/s10993-015-9358-y>
23. Moser, Michael 2016. Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 124-139. https://doi.org/10.1007/978-1-137-34839-5_7
24. Nagy, Noémi 2019. A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. *Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
25. Orosz, Örs ed. 2012. A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
26. Puzeý, Guy 2012. Two-Way Traffic: How Linguistic Landscapes Reflect and Influence the Politics of Language. In D. Gorter, H. F. Marten – L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 127-147.
27. Raento, Pauliina – Hämaläinen, Anna – Ikonen, Hanna – Mikkonen, Nella 2004. Striking Stories. *A Political Geography of Euro Coinage*. *Political Geography* 23/8: 929-995.
28. Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London, UK: Routledge.
29. Sebba, Mark 2013. The visual construction of language hierarchy: The case of banknotes, coins and stamps. *Journal of Language and Politics* 12/1: 101-125. <https://doi.org/10.1075/jlp.12.1.05seb>
30. Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer 2015. Introduction: linguistic landscape, a new journal. *Linguistic Landscape* 1/1-2: 1-5. <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.001int>
31. Shohamy, Elana – Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In Elena Shohamy – Dork Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York-London: Routledge. 313-331.
32. Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
33. Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape* 1/1-2: 152-171. <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.09sho>
34. Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
35. URL 1. Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1867_142/ERV_1867_142.pdf
36. URL 2. 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800044.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%Agvi+XLIV.+t%C3%B6rv%C3%Agnycikk&referer=1000ev>
37. URL 3. Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/
38. Veselkova, Marcela – Horvath, Julius 2011. National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008. *Nationalities Papers* 39/2: 237-255. <https://doi.org/10.1080/00905992.2010.549473>

References

1. Beregszászi, Anikó – Gazdag, Vilmos – Csernicskó, István 2020. Movna polityka i movnyy landschaft: Pol's'ka mova na banknotakh Chekhoslovats'koyi Respubliki 1919–1938. *Ukrayins'ka polonistyka* 18/2: 13–29. <https://doi.org/10.35433/2220-4555.18.2020.fil-2>
2. Beregszászi, Anikó – Gazdag, Vilmos – Csernicskó, István 2020. Hroshi ta (movna) polityka. Vizual'na konstruktsiya movnoyi polityky na banknotakh na terytoriyi suchasnoho Zakarpatt'ya. Törökbálint: Termini Egyesület.
3. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2014. Nash mistsevy Vavylon. Istoriya movnoyi polityky na terytoriyi Zakarpattya u pershiy polovyni XX stolittya (do 1944 roku). Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira».
4. Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.
5. Blommaert, Jan 2006. Language Policy and National Identity. In T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 238–254.
6. Brubaker, Rogers 2011. Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* 34(11): 1785–1814.
7. Csernicskó, István – Beregszászi, Anikó 2019. Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia. *Language Policy* 18(2): 269–293. <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9485-3>
8. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2022a. Jazyky na papierových platidlách mnohonárodných štátov na príklade Česko-Slovenska a Sovietskeho zväzu. *Jazykovedny Casopis* 73/2: 213–231. <https://doi.org/10.2478/jazcas-2023-0006>
9. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2022b. The competition of languages in the Linguistic landscape of Transcarpathia in Czechoslovak Republic (1919–1939): a partial analysis. *Forum Social Science Review* 24/5: 17–30.
10. Dal Negro, Silvia 2009. Local policy modeling the linguistic landscape. In E. Shohamy – D. Gorter eds. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge. 206–218.
11. Fedinec, Csilla – Csernicskó, István 2022. A területiség elvének megjelenése a pénzjegyeken: két közép-kelet-európai példa. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 24/3: 107–123.
12. Fedinec, Csilla – Csernicskó, István 2019. The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria–Hungary. In: Markian Prokopovych, Carl Bethke, Tamara Scheer eds. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden: Brill Academic Publishers. 160–195. https://doi.org/10.1163/9789004407978_010
13. Gorter, Durk 2006. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In Durk Gorter ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 1–6.

14. Gorter, Durk – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk 2019. Linguistic Landscapes and Minority Languages. In Gabrielle Hogan-Brun and Bernadette O'Rourke eds. *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. London: Palgrave Macmillan. 481-506.
15. Gyurgyák, János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
16. Hires-László, Kornélia 2019. Linguistic Landscapes in a Western Ukrainian Town. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 10(1): 87-111. <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2019.1.5>
17. Hymans, Jacques E.C. 2005. International Patterns in National Identity Content: The Case of Japanese Banknote Iconography. *Journal of East Asian Studies* 5: 315-346.
18. Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin 2010. Introducing Semiotic Landscapes. In Adam Jaworski – Crispin Thurlow eds. *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum. 1-40.
19. Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
20. Kroskrity, Paul V. 2000. Regimenting language. In Paul V. Kroskrity ed. *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe: School of American Research Advanced Seminar Series. 1-34.
21. Laihonen, Petteri 2015. Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. 171-198. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05170-4/21>
22. Laihonen, Petteri 2016. Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia. *Language Policy* 15/4: 373-391. <https://doi.org/10.1007/s10993-015-9358-y>
23. Moser, Michael 2016. Rusyn: A New-Old Language In-between Nations and States. In Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 124-139. https://doi.org/10.1007/978-1-137-34839-5_7
24. Nagy, Noémi 2019. *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
25. Orosz, Örs ed. 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918-2012*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
26. Puzey, Guy 2012. Two-Way Traffic: How Linguistic Landscapes Reflect and Influence the Politics of Language. In D. Gorter, H. F. Marten – L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 127-147.
27. Raento, Pauliina – Hämmäläinen, Anna – Ikonen, Hanna – Mikkonen, Nella 2004. Striking Stories. *A Political Geography of Euro Coinage*. *Political Geography* 23/8: 929-995.
28. Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London, UK: Routledge.

29. Sebba, Mark 2013. The visual construction of language hierarchy: The case of banknotes, coins and stamps. *Journal of Language and Politics* 12/1: 101-125. <https://doi.org/10.1075/jlp.12.1.05seb>
30. Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer 2015. Introduction: linguistic landscape, a new journal. *Linguistic Landscape* 1/1-2: 1-5. <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.001int>
31. Shohamy, Elana – Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In Elena Shohamy – Dork Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. 313–331.
32. Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
33. Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape* 1/1-2: 152–171. <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.09sho>
34. Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
35. URL 1. Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1867_142/ERV_1867_142.pdf
36. URL 2. 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800044.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XLIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>
37. URL 3. Népszámlálási Digitális Adattár – Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/
38. Veselkova, Marcela – Horvath, Julius 2011. National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008. *Nationalities Papers* 39/2: 237–255. <https://doi.org/10.1080/00905992.2010.549473>

Своєрідна багатомовність на банкнотах Австро-угорської Монархії

Бергсасі Аніко, доктор габілітований, професор, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, beregszasi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579

Черничко Степан, доктор гуманітарних наук (філологія), професор, професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II та Університету Паннонія (м. Веспрем, Угорщина), csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

Тематика досліджень, присвячених мовному ландшафту, поступово розширюється, тож постійно набуває нових тлумачень і саме поняття. У статті банкноти розглядаються як елементи мовного ландшафту, а мовний ландшафт – як віддзеркалення мовної політики, її своєрідне публічне вираження. Випуск банкнот суворо регулюється державою, при цьому контролюється не тільки форма, колір, декоративні елементи, номінали та елементи захисту банкнот, але й символи та мови, які на них з'являються. Поряд із портретами історичних діячів, зображеннями, що стосуються культури та історичного минулого певної нації,

присутність (чи відсутність) на банкнотах мов також є елементом символічної політики та частиною виявлення мовної політики певної держави. У публікації досліджуються мови, які були представлені в написах різних серій банкнот, виданих у дуалістичній Австро-Угорській Монархії у період від 1900 по 1919 років. У статті проаналізовані причини появи різних мов на банкнотах зазначеного періоду. На основі мов, які зображені на банкнотах показано, що дві основні частини федеративної держави Австро-Угорщини проводили різну мовну політику. У статті висвітлено, що відповідно до концепції дуалізму на одній стороні австро-угорських банкнот домінувала німецька, а на іншій – угорська мова. На лицьовій стороні поряд із найважливішою інформацією, що подавалася тільки німецькою мовою, номінал купюри наводився і мовами кількох націй Австро-Угорської Монархії. Зворотна сторона була суто одномовною – угорською. Тож на банкноті номінал вказувався загалом десятима мовами: німецькою, чеською, хорватською, польською, італійською, румунською, сербською, словенською і також і руською або українською. Стаття старається знайти відповідь, чому саме чеська, хорватська, сербська, польська, італійська, румунська, словенська і українська (руська) мови були використані на банкнотах поруч з німецькою, і чому залишилась одномовною зворотна сторона купюр. Автори дійшли до висновків, що навіть держави, які видають багатомовні банкноти, гарантують, що державна мова повинна бути в панівній позиції.

Ключові слова: мовний ландшафт, мовна політика, Австро-Угорська Монархія, банкноти, багатомовність

Peculiar multilingualism on the banknotes of the Austro-Hungarian Monarchy

Anikó Beregszászi, PhD, habil. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

István Csernicskó, Doctor of Humanities (Philology). Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, professor. University of Pannonia, professor. csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

The topic of research devoted to the linguistic landscape is gradually expanding, so the concept itself is constantly acquiring new interpretations. The article considers banknotes as elements of the linguistic landscape, and the linguistic landscape as a reflection of language policy, its peculiar public expression. The issuance of banknotes is strictly regulated by the state, while controlling not only the shape, color, decorative elements, denominations and security elements of the banknotes, but also the symbols and languages that appear on them. Along with portraits of historical figures, images related to the culture and historical past of a certain nation, the presence (or absence) of languages on banknotes is also an element of symbolic politics and a part of revealing the language policy of a certain state. The publication examines the languages that were represented in the

inscriptions of various series of banknotes issued in the dualistic Austro-Hungarian Monarchy between 1900 and 1919. The article analyzes the reasons for the appearance of different languages on banknotes of the specified period. Based on the languages depicted on the banknotes, it is shown that the two main parts of the federal state of Austria-Hungary pursued different language policies. The article highlights that, according to the concept of dualism, the German language dominated on one side of the Austro-Hungarian banknotes, and the Hungarian language on the other. On the front side, along with the most important information, which was provided only in German, the denomination of the banknote was indicated in the languages of several nations of the Austro-Hungarian Monarchy. The reverse side was purely monolingual – Hungarian. Therefore, the denomination was indicated on the banknote in a total of ten languages: German, Czech, Croatian, Polish, Italian, Romanian, Serbian, Slovenian, and also Ruthenian or Ukrainian. The article tries to find an answer to why the Czech, Croatian, Serbian, Polish, Italian, Romanian, Slovenian and Ukrainian (Ruthenian) languages were used on banknotes next to German, and why the reverse side of the banknotes remained monolingual (Hungarian). The authors concluded that even states that issue multilingual banknotes guarantee that the state language should be in a dominant position.

Keywords: *linguistic landscape, language policy, Austro-Hungarian Monarchy, banknotes, multilingualism*

Sajátos többnyelvűség az Osztrák-Magyar Monarchia bankjegyein

Beregszászi Anikó, habilitált doktor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, professzor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Cserniczkó István, MTA doktora. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Pannon Egyetem, professzor. cserniczko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

A nyelvi tájkép kutatási témája fokozatosan bővül, így maga a fogalom is folyamatosan új értelmezésekre tesz szert. A tanulmány a bankjegyeket a nyelvi tájkép elemeinek, a nyelvi tájképet pedig a nyelvpolitika tükrképének, sajátos és nyilvános kifejezésének tekinti. A bankjegyek kibocsátását az állam szigorúan szabályozza, miközben nemcsak a bankjegyek formáját, színét, díszítőelemeit, címleteit és biztonsági elemeit kontrollálja, hanem a rajtuk megjelenő szimbólumokat és nyelveket is. A történelmi személyiségek portréi, egy-egy nemzet kultúrájához, történelmi múltjához kapcsolódó jelképek mellett a nyelvek bankjegyeken való jelenléte (vagy épp hiánya) a szimbolikus politika eleme, egy-egy állam nyelvpolitikája feltárásának része. A közlemény azt vizsgálja, hogy a dualista Osztrák-Magyar Monarchia 1900 és 1919 között kibocsátott különböző bankjegysorozatainak feliratai milyen nyelveket tartalmaztak. A cikk azt elemzi, hogy az adott időszak bankjegyein milyen okok miatt jelentek meg különböző nyelvek. A papírpénzeken ábrázolt nyelvek alapján látható, hogy az osztrák-magyar szövetségi állam két fő része (az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság) eltérő nyelvpolitikát folytatott. A szerzők kiemelik, hogy a dualizmus eszméjének megfelelően az osztrák-magyar bankjegyek egyik oldalán a német,

a másikon a magyar nyelv dominált. Az előlapon a legfontosabb, csak német nyelven közölt információk mellett a bankjegy címletét az Osztrák–Magyar Monarchia több nemzetének nyelvén is feltüntették. A hátoldal tisztán egynyelvű volt – magyar. Összesen tehát tíz nyelven tüntették fel a névértéket a bankjegyen: németül, csehül, horvátul, lengyelül, olaszul, románul, szerbül, szlovénul, valamint ruszinul vagy ukránul. A cikk arra próbál választ találni, hogy a bankjegyeken a német mellett miért használtak a cseh, horvát, szerb, lengyel, olasz, román, szlovén és ukrán (ruszin) nyelvet, és miért maradt egynyelvű (magyar) a bankjegyek hátoldala? A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy még a többnyelvű bankjegyeket kibocsátó államok is arra töreksznek, hogy az államnyelv domináns pozícióba kerüljön.

Kulcsszavak: *nyelvi tájkép, nyelvpolitika, Osztrák-Magyar Monarchia, bankjegyek, többnyelvűség*

УДК 81'1:663.2(=161.2)

DOI 10.58423/2786-6726/2024-1-46-62

Шитик Людмила, Юлдашева Людмила

Лінгвокультурний концепт *ВИНО* в українській мовній картині світу

1. Актуальність

Складником етнолінгвокультури є культура харчування, що визначає специфіку повсякденного буття людини, є маркером культурного стану суспільства загалом, репрезентантом мовної картини світу. Назви їжі та напоїв відображають різні мотиваційні зв'язки між їхньою ономасіологічною структурою, семантикою і фрагментами знань, що активізовані в назвах.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю розширити й суттєво поглибити знання про мовну репрезентацію лінгвокультурного концепту *ВИНО* для формування моделі української ментальності, що допомагає виявити способи взаємодії вербального та культурного кодів нації.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Наукові питання, пов'язані з вивченням гастрономії, скерували вектор дослідницьких пошуків у відповідному напрямі й сприяли появі значної кількості наукових студій. Назви страв та напоїв здавна були предметом історико-етнографічних та лінгвістичних досліджень. Перші етнографічні розвідки сягають середини XIX ст., однак у них лише описано окремі страви та напої. І тільки в другій половині XX ст. праці з цієї галузі матеріальної культури почали набувати системного характеру. У сучасній українській лінгвістиці ґрунтовно проаналізовано представлений лексичний масив щодо генетики, способів і засобів номінації. Вивченню української гастрономічної лексики присвячені роботи Л. Артюх (, 1977, , 1982), С. Яценка (Яценко, 2006, Яценко, 2008), Е. Гоци (Гоца, 2001). Діалектні західноукраїнські особливості гастрономізмів у південнолемківських говірках схарактеризовані в праці З. Ганудель (Ганудель, 1981). Описано гастрономічну лексику закарпатських говірок (Дзендзелівський, 1959), назви їжі та напоїв у східноподільських говірках (Оскирко, 2018), окреслено мовний ландшафт закарпатських гастрофестивалів (Кормочі, Шаш, 2022).

Досліджено структурну специфіку та мотиваційні особливості авторських назв страв у повісті М. Матіос "Кулінарні фіглі" (Шитик, Юлдашева, 2023), проаналізовано репрезентанти лінгвокультурного поля КАВА (Шитик, Юлдашева 2021) тощо.

Попри посилення зацікавленості означеним феноменом і з'яві численних розвідок, теорія гастрономічного дискурсу не є викінченою. Окрім того, варто апелювати й до репрезентації лінгвокультурного поля гастрономізмів, що функціують у художній картині світу, адже, як відомо, художній дискурс є своєрідною структурою, що слугує специфічним видом людської діяльності, результатом якої є продукт словесно-естетичного осягнення реального світу й ірреального, породженого людською уявою. Зацікавлення науковців лише окремими аспектами вивчення концептосфери "їжа" зумовлює необхідність цілісного дослідження лінгвокультурного концепту *ВИНО*, вивчення мовних одиниць у синтезі їхньої семантичної і функційної специфіки, виявлення особливостей породження мовного знака, а також потребу окреслити лінгвосеміотичні і лінгвокультурні параметри концепту, засвідчені передусім у літературних зразках і пареміях.

3. Мета і завдання дослідження

Мета наукової праці – проаналізувати лінгвокультурну специфіку концепту *ВИНО* в українській мовній картині світу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати сутність поняття "лінгвокультурний концепт" і "гастрономічний дискурс";
- 2) визначити лінгвокультурний зміст українських паремій із концептом *ВИНО*;
- 3) проаналізувати синтагматичні зв'язки імені концепту.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом для дослідження слугували дані тлумачних та фразеологічних словників української мови, а також фрагменти з художніх творів українських письменників, зафіксовані в корпусі текстів української мови <http://www.mova.info/corpus.aspx>.

5. Методи дослідження

Вибір методів дослідження зумовлений характером проблеми й поставленими завданнями: для інвентаризації й систематизації досліджуваного матеріалу використано *описовий метод*, для з'ясування

походження лексеми *вино* – *порівняльно-історичний метод*, для аналізу контекстного оточення одиниць-вербалізаторів концептів залучено *контекстуальний аналіз*; для виокремлення мовних засобів репрезентації концептів застосовано *аналіз словникових дефініцій*.

6. Виклад результатів дослідження

Специфіку їжі як елемента матеріальної культури етносу визначають соціально-економічні умови, численні міжетнічні контакти, пам'ять і наступність поколінь. Різноманітні суспільно-історичні та природні процеси зумовлюють зміни в системі страв і напоїв, водночас для неї характерна відносна стійкість, традиційність, здатність пристосовуватися до мінливих реалій дійсності. У комплексі основних страв відображено давній побут, етнічне світосприйняття, символіку. За В. фон Гумбольдтом, послідовником Аристотеля, мова – це світогляд, що визначає людську діяльність як один із найважливіших чинників етнічної ідентичності (Humboldt, 1836).

Центральним поняттям нашого дослідження є концепт. Наукове осмислення цього терміна відображено в лінгвокультурному, психолінгвістичному, лінгвофілософському, лінгвокогнітологічному та в інших напрямках науки про мову, що підтверджують праці А. Вежбицької (Wierzbicka, 1992), О. Селіванової (Селиванова, 2000) та ін.

Концепт – від латинського *concipere (conceptus)* – думка або погляд, основне поняття або ідея, узагальнення, спеціально сформоване з конкретних прикладів. Водночас це й формулювання, розумовий образ, ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття. У психології – це об'єкт ідеальної природи, який утілює конкретні, культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, ідеєю групи похідних понять; у мові концепт має ім'я, оскільки реальність відображена у свідомості не безпосередньо, а через мову.

А. Вежбицька визначає концепт як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, який співвідносний із поняттям як набором істотних ознак, знань про предмет. Дослідниця пропонує таку формулу: концепт-мінімум vs концепт-максимум vs "енциклопедичне доповнення". У концепті-мінімумі, на думку А. Вежбицької, немає повного розуміння змісту слова, а концепт-максимум охоплює "повне" володіння ним. Концепт-мінімум містить енциклопедичне доповнення, що розширює концепт-максимум завдяки професійним знанням (Wierzbicka, 1992, с. 47).

У сучасній лінгвістиці концепт уживають у трьох основних значеннях: 1) у широкому розумінні – це лексеми, значення яких формує зміст національної мовної свідомості і які створюють "наївну картину світу" носіїв

мови, – сукупність таких концептів утворює концептосферу мови; 2) у вузькому значенні концепт – це семантична одиниця, для якої характерна лінгвокультурна специфіка, що характеризує носіїв певної етнокультури; 3) за найвужчого тлумачення до концептів зараховують лише обмежену кількість семантичних утворень, які є домінантами розуміння національного менталітету як специфічного ставлення до світу його носіїв.

Мовні засоби вираження концепту можуть варіюватися: лексеми, фразеологічні єдності, вільні словосполучення, речення, тексти. Складніші синтаксичні конструкції використовують для вираження складних, часто індивідуально-авторських концептів.

Отже, концепт належить до складних феноменів, що має свою структуру. Деякі вчені, зокрема О. Селіванова, з'ясували, що концепти організовані за ядерно-периферійним принципом. Ядро концепту відповідає пропозиційній інформації, тобто істинній, несуперечливій, водночас периферія є асоціативно-термінальною (метафоричною) і модусною – має оцінно-емотивний компонент (Селіванова, 2011, с. 47). Тому під час аналізу концепту варто зважати на: 1) семантичну структуру й етимологію; 2) синтагматичні, парадигматичні та дериваційні зв'язки; 3) набір, кількість і семантику лексем, у яких вербалізовано концепт.

З огляду на вчення О. Селіванової, концепт логічно трактувати як інформаційну структуру свідомості, організовану одиницю пам'яті, до складу якої входять вербалізовані і невербалізовані знання, що виникли внаслідок взаємодії свідомого і несвідомого.

І. Голубовська вважає, що об'єктивації слів-концептів можуть сприяти такі принципи: 1) принцип культурної розробленості; 2) принцип частотності вживання; 3) принцип високої словникової розробленості; 4) принцип активного використання у фразеологічних одиницях мови; 5) їхній "ключовий характер" для духовності конкретного лінгвокультурного ареалу (Голубовська, 2004, с. 58).

Із лінгвокультурного погляду, домінантним у концепті є ціннісний складник, оскільки він постає найбільш культурно значущим.

У дослідженні концепт кваліфіковано як ментальну одиницю знань про світ, виражену в мові та позначену етнокультурною специфікою. Концепт як гетерогенний ментальний феномен поєднує такі складники: 1) поняттєвий; 2) перцептивно-образний; 3) ціннісний. Виокремлено ім'я концепту – слово (Wierzbicka, 1992, с. 334), мовний знак, здатний якнайкраще передавати лінгвокультурну сутність концепту. З огляду на це, концепт постає як фрагмент знання, досвід особистості, що містить мовну та позамовну інформацію. Він відображає культуру у свідомості людини, завдяки чому

культура входить до ментального світу людини, а людина – до культури і в деяких випадках впливає на неї.

Їжа слугує одним із найважливіших і найдавніших компонентів матеріальної культури кожного етносу, які формують найближче життєве оточення людини. Особливе зацікавлення становить мотив їжі й міркування про їжу як про культурний феномен, що викладено в роботах К. Леві-Стросса: їжа з основної потреби індивіда перетворюється в культурне явище в ході людського розвитку (Lévi-Strauss, 1975).

Специфіку їжі визначають соціально-економічні умови, численні міжетнічні контакти, пам'ять і наступність поколінь. Різноманітні суспільно-історичні та природні процеси зумовлюють зміни в системі страв і напоїв, водночас для неї характерна відносна стійкість, традиційність, здатність пристосовуватися до мінливих реалій дійсності. У комплексі основних страв відображено давній побут, етнічне світосприйняття, символіку.

Знання гастрономічної спадщини певної етнічної групи є складником соціокультурної компетентності. Особливого значення набуває вивчення культурних традицій, пов'язаних із гастрономічним досвідом, що відображає національні особливості народу, його манери, звичаї тощо. Національна кухня й національні напої як своєрідні показники загального рівня цивілізації етнічної групи, особливостей національного мислення й самосвідомості відіграють важливу роль у культурному житті народу. З огляду на це, вивчення національної кухні актуальне для дослідження менталітету конкретного народу.

Концепт *ВИНО* цікавий насамперед тим, що належить до тих ціннісних утворень, що представляють концептуальний каркас такого складного феномену, як картина світу. *Вино* як частину гастрономічної культури людства також можна вважати своєрідним культурним феноменом.

На теренах України історія розвитку винарства розпочалася з IV ст. до н. е. Греки заснували власні колонії в Криму, куди завозили відомі в них на батьківщині сорти винограду, вирощували його та розвивали винарство, яке згодом було поширено в інших регіонах України та Молдови. Цьому також сприяли умови культивування винограду. Культура винарства розвинулася в Херсонесі, Пантикапеї, Тірітаку, Ольвії, а також на березі Бузького лиману та в інших південних містах України.

В XI–XII ст. н. е. частиною виноградників володіли монастирі, зокрема Києво-Печерський. У XIX ст. виноробство на території України було досить слабким, проте на початку XX ст. ця галузь значно розвинулася, що пов'язано з освоєнням нових земель під виноградники.

Отже, вино як категорія культури, невіддільна від історії та розвитку людства загалом, постає важливим фрагментом реальності, що слугує для реконструкції культурного простору українського народу. З давніх часів в українській мові формувалася лексичний масив для опису вина й пов'язаних із ним реалій життя, традицій, звичаїв народу та їхніх культурних цінностей. У зв'язку з формуванням цієї сфери життя, колективна пам'ять українського народу накопичувала соціокультурні конотації, пов'язані з виноробством і споживанням вина, які широко відображені в лексикологічному та паремійному фондах. Мовні одиниці з компонентом *вино* є джерелом культурної інформації, у якій органічно переплетені мова і традиції українців. Вино синтезує реальність матеріальної, духовної і соціальної культури, у яку воно інтегроване як ціннісний складник.

Як категорія світової культури, поняття *вино* втілено в так званій "винній термінології". Значна кількість мовних одиниць, як-от епітети і метафори, слугують для опису зовнішнього вигляду вина, його смаку, букета, післясмаку, а також для опису дегустаційних характеристик вин.

За Словником української мови, *вино* – це напій із виноградного або з деяких інших ягідних та плодкових соків, що перебродили, набувши певної алкогольної міцності й аромату (Словник української мови у 20 томах, 2010). Слово відоме ще з праслов'янського періоду (псл. *vinō*). Існує думка про те, що воно є латинським запозиченням, можливо, через німецьке посередництво. Близьке за звучанням слово наявне в англійській (англ. *wine*) та німецькій (нім. *Wein* ← двн. *wīn*) мовах, які походять від латинського *vinum*. Індоевропейський варіант **uoin* ("вино") запозичений із мов середземноморських островів, Малої Азії та Кавказу в III–II тисячолітті до н. е. Окрім того, існує думка про можливість походження слова від індоевропейського **uei-* "витися". Лексему *вино* вважають спільнослов'янським запозиченням із латинської мови, де *vinum* ("вино"), напевно, споріднене зі словами *вити*, *гілка*. Початкове значення "виноград" з'явилося у зв'язку з тим, що виноградні лози є в'юнкими стеблами.

Сучасний український іменник *вино* не має синонімів, проте існує пестливий варіант *винце* та сленгові відповідники *шмугляр* ("дешевий алкогольний напій, можливо, кріплене вино низької якості") та *винчик* ("молоде вино").

Лексему *вино* активно використовують у художньому дискурсі: *Ми набирали повні торби прегарних за формою та змістом барвистих пляшок, жартуючи при цьому, що нове вино слід наливати до нових міхів* ("Московіада", Юрій Андрухович); *Ми ніколи раніше не здогадувались, що можна просто от так – увечері, без ніякого приводу, пити червоне гаряче вино і ні про що не думати* ("Записки українського самашедшого", Ліна

Костенко); *Дочка папи римського напоїла її підступним солодким молодим вином* ("НепрОсті", Тарас Прохасько); *Бенкет розпочався, веселість підігривається вином* ("Прекрасна Льонця", Роман Іваничук) тощо. Отже, вживання лексеми *вино* в художньому дискурсі увиразнює його, оскільки містить великий набір екстралінгвальних властивостей: по-перше, репрезентує культурні, мовні, етнічні й ідеологічні картини світу, по-друге, є частиною гастрономічної картини світу.

У семіотичному просторі культури концепт *ВИНО* використовують для позначення таких абстрактних понять, як радість, щастя, горе, біда, істина, зміни, задоволення, дружба, любов. У Словарі Б. Грінченка не подано дефініції лексеми *вино*, натомість продемонстроване її функціонування в пареміях: *На Україні добре жити, мед і вино пити; Ніхто не наливає нового вина в старі бурдюки* (Словарь української мови 1958, с. 173).

Паремії, демонструючи емоційно-інтелектуальне сприйняття дійсності, засвідчують своєрідність відображення мовної картини світу. Природа паремій зумовлює необхідність дослідження картини світу в межах антропологічної парадигми, відповідно до якої в центр уваги лінгвістичних студій переміщено людський чинник у мові і мовний чинник у людині. Отже, паремії – це особливо благодатний матеріал для дослідження такої взаємодії, оскільки вони відображають лінгвокультурний аспект національної картини світу, природи, дають змогу з'ясувати їхню суть і порівняти з особливостями національного сприйняття. Паремії вможливають лінгвокультурне сприйняття народу, колоритність, своєрідність щодо розпізнавання певних реалій.

В українській мові наявна невелика кількість паремій, що вербалізують лінгвокультурний концепт *ВИНО* (Фразеологічний словник української мови, 2003). Серед них трапляються такі одиниці, які мають позитивну, нейтральну та негативну конотацію.

Феномен уживання вина невід'ємний від способу життя українців і має особливе втілення в українській національній картині світу. Фрагмент цієї моделі світу представлений семантичною моделлю "вино – пияцтво", причому більшість паремій спрямована проти пияцтва, напр.: *Не винувате вино, винувате п'янство*. Паремії, у яких ідеться про втрату особистості й шкідливий вплив вина на життя людини, становлять досить чисельну групу: *Щасливий той, хто не п'є вино; Вино опустить на дно; Вино в дурні виводить* тощо.

У деяких українських пареміях відсутня чітка диференціація між вином і горілкою, а отже, позиціонована шкода від вина не менша, ніж від горілки: *Вино й горілку полюбив – честь загубив; Горілка і вино – лихо одно*.

У значній кількості паремійних одиниць із компонентом *вино* акцентовано на шкідливому впливі його на інтелектуальну діяльність людини: *Вино людину веселить, а потім і ума лишить; Не шкода вина, а шкода розуму; Вино з розумом не ладнають: хміль шумить – розум мовчить; Вино входить – розум виходить; І розумні голови від вина дурнішають; Вино і мудреця зведе з розуму; Чарка вина не добавить ума тощо.* Часто вино асоціюють із горем, бідною, неприємностями: *Хто вино любить, той сам себе губить; Вино й горілка не самі йдуть, а горе за собою ведуть.*

Трапляються паремії, у яких акцентовано на погіршенні матеріального благополуччя через витрачання грошей на вино: *Вино полюбив – сім'ю розорив; Чарочка вина – і сім'ї нема.* У деяких одиницях засвідчено відсутність виховання, моральних норм, поваги, несформованість культури споживання вина: *Не він б'є – вино б'є.*

В українській мові існують також паремії, які номінують подвійну природу вина, напр.: *Вино забавно, а від вина і болить голова; Пий винце, та знай дільце.* Мотив подвійної природи вина репрезентовано в неоднозначності його сприйняття.

Попри те, що більшість досліджуваних паремій мають негативну конотацію, із давніх часів в українській культурі образ вина нерозривно пов'язаний зі святами, застіллями, нескінченними веселощами: *Вино на радість нам дано; Будем жити, мед-вино пити, хліб жувати, добра чекати!; В Україні добре жити, мед і вино пити!; Мена¹ не може жити без вина.*

Отже, аналіз семантики паремій дав змогу виявити особливості реалізації харчового коду культури в українській загальномовній образній системі та виявити взаємодію одного з тематичних культурних кодів, заснованих на харчовій традиції (змістовий складник культурного кодування), із мовним образним вербальним кодом (знакова форма культурного кодування).

У масиві прикметників, використуваних для опису вина, виокремлено два універсальні підкласи – описові та оцінні. До знаків-локативів належать лексеми, які номінують місце походження найменувань і спосіб їхнього приготування, що передбачає наявність топонімійного компонента. Зокрема, диктумні характеристики вина передають прикметники *болгарське, італійське, французьке, іспанське, кавказьке, сільське* тощо. Напр.: *Увечері, коли Софія сиділа в своєму номері і попивала смачне **грузинське вино**, закушуючи його солодким, наповненим сонячною енергією виноградом* ("На кучерявих берегах Буту", Анна Edelweiss); *У мене є*

¹ Мена – місто, розташоване в центральній частині Чернігівської області на березі річки Мена.

колекційне червоне **французьке вино**, – сказав він. <...> П'ємо недешево **французьке вино** – бордо, і в мене приємно шумить у голові ("З любов'ю до життя", Світлана Талан).

Відносні прикметники, що містять вказівку на інгредієнти вина (фабрикативи), позбавлені конотації: *Їла би лиш будз, масло й бринзу, а по неділях – варила бануш, пила би **калинове вино** й файкувала би найсолодшим тютюном із Хімчина* ("Нація", Марія Матіос); *Тато спробував прочитати бабі Гані лекцію про потребу милосердного ставлення до живої природи, але **яблучне вино**, яким він себе для таких лекцій надихав, цього разу натхнення принесло мало, а може, баба просто його не слухала* ("Привид мертвого дому" Валерій Шевчук).

Описові підклади вказують на колір, сорт, інгредієнти тощо. Зокрема, базові прикметники *кисле, солодке, гірке*, хоч інколи й мають оцінну конотацію, насамперед описують конкретний, притаманний продуктові смак, напр.: *Три дні і три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця дракона, лилося **гірке вино** і пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німіли* ("Місце для дракона", Юрій Винничук).

Натомість ці атрибутиви можуть бути вживані й у переносному значенні: *Так складатиму в дні анестезії цю отруйну дань моїм часам, бо дарма: **гірке вино** поезії / мушу пити сам* ("Гірке вино", Богдан-Ігор Антонич).

У першому реченні слово *гіркий* використано в прямому значенні: *гіркий* – який має своєрідний їдкий, різкий смак; протилежне – *солодкий*. У другому зафіксовано переносне значення: сповнений горя, біди; тяжкий (Словник української мови у 20 томах, 2010).

До описових належать прикметники на позначення кольору вина. Традиційно виокремлюють *біле, рожеве й червоне* вино. Червоні вина роблять із червоних сортів винограду. Під час старіння напою колір змінюється від темного до більш цегляного чи гранатового. Для означення вина використовують такі кольоративи: *яскраво-червоне, темно-червоне, криваво-червоне* та ін. Біле вино виготовляють із білого винограду. Колір варіюється від світло-солом'яного до золотавого відтінку (залежно від сорту). Також можливе використання червоних або рожевих сортів винограду. Для їхнього виготовлення обов'язково потрібна ферментація та використання ягід без шкірки. Забарвлення напою варіюється від блідо-зеленого, зеленувато-жовтого до бурштинового й золотисто-жовтого. Рожеве вино виготовляють із соку червоного винограду з короткочасним настоюванням.

У літературних творах найчастіше вжито *червоне вино*: *Лискав потім густе **червоне вино*** ("Сталінка", Олесь Ульяненко); *І вони цідили з гранчаків своє **червоне** биче **вино** і поспівували "Едерлезі"* ("Лексикон інтимних міст.

Довільний посібник з геопоетики та космополітики", Юрій Андрухович); Є ж кохання, і друзі, і дім, **І червоне вино**, і навзахідне сонце на шибі... ("Автостоп", Оксана Забужко); Прозору склянку вицертв налито **Вином червоним і хмільним** ("Вірш на добру ніч", Максим Рильський). Біле вино вибирають герої роману "Ключ" Василя Шкляра: *Тієї хвилини мені, як ніколи, ішло на душу це холодне біле вино.*

Серед різновидів вина вирізняє *молоде* – це легкий, солодкуватий напій із ледь помітною кислінкою, у якому майже не відчутно алкоголю. Його виготовляють із винограду, який не ферментував повністю. Напр.: *А з кухви молоде вино вже цебенить додолю* ("На спадку вечора", Павло Мовчан). Окрім того, *молоде вино* символізує силу, свіжість, чистоту: *Щоб в них, як у струмку, просвічувало дно й несло снагу терпку, як молоде вино...* ("Тихенько відійди", Павло Мовчан).

Прикметник *старе* вказує на збереження вина тривалий час. У художній літературі цей епітет набуває значення «якісне, вишукане»: *Вино духмяне Бо, дурненькі, вони не розуміли, що Париж – це тобі не якась американська віскі, що глушить людину, а старе, шляхетне, тонке вино, яке непомітно для самої людини лукаво й ніжно чманить її* ("Нова Заповідь", Василь Шкляр); *Хай у Новому буде все нове, – старі лиш вина, істини і друзі!* ("Вже рік старий за обрії пливе...", Ліна Костенко).

Окрім того, *старе вино* в літературі використовують для надання відтінку древності, старовини: *Далекий світ, купецька Одіссея, хмільне старе вино старовини!* ("Скіфська Одіссея", Ліна Костенко).

До прикметників із денотативним значенням належить опозиційна пара *дешевий – дорогий*. *Дешевий* – який мало коштує; *недорогий*: *Буде пити, не п'яніти Від дешевого вина* ("Вона", Кость Москалець); *Все-таки гори, і море, і клімат більш людяний... І вино там дешево...* ("Бурдик", Володимир Діброва); *Гадаю, я могла б дозволити собі й більш дороге вино замість цього* ("З любов'ю до життя", Світлана Талан).

Наступна антонімія пара *міцне вино – слабке вино* також позбавлена конотації, адже *слабкий* описує певний сорт вина, для якого ця ознака є нормою. Натомість у художній літературі *міцне вино* здатне викликати переживання, п'янить, навіює спогади: *П'янив мене, п'янив мене брунатний і гіркий твій трунок і цей тугий, як гудз, дарунок і це вино, як біль, міцне* ("Була я деревом живим", Василь Стус). Слабке ж вино породжує лише байдужість і незадоволення: *Слабке вино в тебе, Кноффель. Скільки випив, а в голові дзвінко, як у моздирі* ("Черлене вино", Роман Іваничук).

Основна семантична функція прикметників *смачне, приємне, огидне* тощо полягає в оцінюванні смакових відчуттів, тобто вони належать до емотивів. Найчастіше в художній літературі слово *вино* поєднують з

епітетами, що мають позитивну конотацію: **добре вино** [*Випий **доброго вина**, повечеряй, а тоді все стане ясніше* ("Краєвиди підглядника", Богдан Бойчук); *І разом він любив гарні речі, **добре вино**, вибране товариство* ("Чого не гоїть огонь", Улас Самчук)], **файне, гарне вино** [***Вино гарне**, чи тоїсть, **файне*** ("Голодна кров 2", Микола Братан)]; **ловке вино** [*Як на його, Калініна, смак, то йому більше подобається **"ловке вино"**, а чому б і ні, як ще бабуся казала **"ловкий борц"*** ("Голодна кров", Микола Братан)]; **добряче столітнє вино** [*Хома не втрачає надії знайти отак коли-небудь закопану бочку **добрячого столітнього вина**, щоб почастувати потім увесь свій **"колгосп"**, як він називає свою роту* ("Прапорonosці", Олесь Гончар)]. Найбільш інтенсивно незадоволення виражене в прикметниках загальної негативної оцінки: *жахливе, жахітливе, паскудне* тощо. Напр.: *Це було якесь **препаскудне з паскудних вино**, воно мені відразу вдарило в голову* ("Привид мертвого дому", Валерій Шевчук).

Провідна роль знаків-дескрипторів полягає в описі дій, які лежать в основі формування дескриптивної системи. До таких знаків належать насамперед предикати на позначення дії, що може виконувати вино. Воно може *шумувати, мусувати, грати, іскритися, пінитися, спалахувати* тощо. Напр.: ***Шумує** в кухликах **вино**, **З рук переходить в руки*** ("Шумує в кухликах вино...", Павло Грабовський); *Рука музиканта із пляшкою також була облита сонцем, **вино** в келихах іскристо **спалахувало*** ("Привид мертвого дому", Валерій Шевчук). У художній літературі під час опису вина часто використовують яскраві метафори, порівняння та стилістично забарвлену лексику.

7. Висновки й перспективи дослідження

Отже, гастрономічний дискурс є різновидом комунікації, який характеризує всю систему харчового процесу, маніфестує лексико-семантичну групу гастрономізмів певної мови й набуває виразності через художню картину світу. З огляду на те, що ці назви є особливим елементом лексики, показником культурного стану суспільства загалом, способом актуалізації психоментальних фрагментів етнічної свідомості, вивчення їхніх лінгвальних особливостей набуває особливого значення.

Гастрономізми відображають особливості національно-культурних уявлень про харчування, є багатовимірним ментальним утворенням, що актуалізований за допомогою конкретних лінгвістичних засобів.

Важливе місце в гастрономічному дискурсі посідає *вино*. Слово відоме ще з праслов'янського періоду. Лінгвокультурний концепт *ВИНО* представлений у пареміях та художній літературі. Паремійний фонд

української мови є не тільки темою для дослідження, а й невід'ємним складником повсякденного спілкування людей. Паремії використовують для опису фізичного, душевного, інтелектуального або психологічного стану людей, для з'ясування особливостей поведінки, дій, вчинків.

Для паремій із компонентом **вино** характерна позитивна, нейтральна та негативна конотація. Зазвичай українські паремії засвідчують шкідливий вплив вина на життя людини. Вони є маркером споконвічного засудження українцями пияцтва.

У корпусі прикметників, які характеризують вино, трапляються описові та оцінні одиниці. До описових належать прикметники на позначення кольору, витримки, сорту вина. Диктумну природу концепту також передають означення-локативи та означення-фабрикативи. Такі словосполучення формують низку регулярних опозиційних сем.

Натомість для художньої літератури характерне використання епітетів із позитивною та негативною конотацією. Переважають ті, у яких експліковано позитивне ставлення до вина. У художньому дискурсі для опису вина використовують яскраві метафори, порівняння та стилістично забарвлену лексику.

У перспективі передбачаємо дослідити лінгвокультурну специфіку інших концептів, пов'язаних із гастрономічним дискурсом.

Література

1. Артюх Лідія 1982. Народне харчування українців та росіян південно-східних районів України. Київ : Наукова думка.
2. Артюх Лідія 1977. Українська народна кулінарія. Київ : Наукова думка.
3. Ганудель Зузана 1981. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини: назви страв, посуду і кухонного начиння. Пряшів, т. I.
4. Голубовська Ірина 2004. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос.
5. Гоца Еріка 2001. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород.
6. Дзендзелівський Йосип 1959. До питання про мадяризми в говорах Закарпатської області (на матеріалах Лінгвістичного атласу). Доповіді та повідомлення УжДУ. Серія : Філологія. № 2. Ужгород, с. 61–64.
7. Кормочі Золтан – Шаш Еники 2022. Вино і бограч, або присутність мов у лінгвістичному ландшафті закарпатських гастрофестивалів. Мовознавчий вісник, 33, с. 69–84.
8. Оскірко Олексій 2018. Назви їжі та напоїв у східноpodільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Умань.
9. Селиванова Елена 2000. Когнитивная ономазиология : монографія. Киев : Фитосоциоцентр.
10. Селіванова Олена 2011. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля–К.

11. Словарь української мови 1958. Упор. з дод. влас. матеріалу Борис Грінченко : в 4 т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, т. 1.
12. Словник української мови 2010. У 20 томах. <https://1677.slovaronline.com>.
13. Фразеологічний словник української мови 2003. Під ред. Василя Винника. Київ : Наукова думка.
14. Шитик Людмила – Юлдашева Людмила 2021. Репрезентанти лінгвокультурного поля КАВА в українській мові. Запорізькі філологічні читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (11–12 листопада 2021 року). Львів–Торунь : Liha-Pres, с. 148–150. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/164>.
15. Шитик Людмила – Юлдашева Людмила 2023. Структура і мотивація авторських найменувань страв у повісті Марії Магіос «Кулінарні фірлі». *Studia Ukrainica Posnaniensia*, т. 11, в. 1, с. 97-107.
16. Яценко Сергій 2008. Апельятиви на позначення продуктів харчування, страв та напоїв у ролі власних імен у Козацькому Реєстрі 1642 року. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 41, с. 218–221.
17. Яценко Сергій 2006. Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження. <http://studentam.net.ua/content/view/7184/97/>.
18. Humboldt Wilhelm von 1836. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Berlin : Dümmler XI. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10904366>.
19. Lévi-Strauss Claude 1975. *The Raw and the Cooked*. New York : Harper & Row Publishers, 1975.
20. Wierzbicka Anna 1992. *Semantics, Culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford & New York : Oxford University Press.

References

1. Artyukh, Lidia 1982. *Narodne kharchuvannya ukrayintiv ta rosiyan pivdenoskhidnykh rayoniv Ukrayiny* [Folk dishes of Ukrainians and Russians of the southeastern regions of Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka (In Ukrainian).
2. Artyukh, Lidia, 1977. *Ukrayins'ka narodna kulinariya* [Ukrainian folk cooking]. Kyiv : Naukova dumka (In Ukrainian).
3. Ganudel, Zuzana, 1981. *Linhvistychnyy atlas ukrayins'kykh hovoriv Skhidnoyi Slovachchyny: nazvy strav, posudu i kukhonnoho nachynnya* [Linguistic atlas of Ukrainian dialects of Eastern Slovakia: names of dishes, dishes and kitchen utensils]. Pryashiv, t. I (In Ukrainian).
4. Golubovska, Iryna, 2004. *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu* [Ethnic features of language pictures of the world]. Kyiv : Logos (In Ukrainian).
5. Gotsa, Erika, 2001. *Nazvy yizhi y kukhonnoho nachynnya v ukrayins'kykh karpats'kykh hovorakh* [Names of food and kitchen utensils in Ukrainian Carpathian dialects]: diss. ...Cand. Philol. Sciences: 10.02.01. Uzhhorod (In Ukrainian).
6. Dzendzelivskyy, Yosyp, 1959. *Do pytannya pro madyaryzmy v hovorakh Zakarpats'koyi oblasti (na materialakh Linhvistychnoho atlasu)* [On the issue of Magyarisms in the

- dialects of the Transcarpathian region (based on the materials of the Linguistic Atlas)]. *Dopovidi ta povidomlennya UzhDU. Seriya : Filolohiya. No. 2. Uzhgorod*, p. 61–64 (In Ukrainian).
7. Oskyrko Oleksii, 2018. *Nazvy yizhi ta napoiv u skhidnopodilskykh hovirkakh* [The names of food and drinks in the East Podolian dialects] : dys. ... kand. filol. nauk. Uman (In Ukrainian).
 8. Kormochi, Zoltan – Sass, Enikó, 2022. *Vyno i bohrach, abo prysutnist' mov u linhvistychnomu landshafti zakarpats'kykh hastrofestyvaliv* [Wine and bograch, or the appearance of languages in the linguistic landscape of Transcarpathian gastronomic festivals]. *Movoznavchyy Visnyk*, 33, p. 69–84 (In Ukrainian).
 9. Selivanova, Elena, 2000. *Kohnytyvnaia onomasyolohiia : monohrafiia* [Cognitive onomasiology: monograph]. Kyiv : Fytosotsyotsentr (In Russian).
 10. Selivanova, Olena, 2011. *Linhvistychna entsyklopediya* [Linguistic encyclopedia]. Poltava : Dovkillya–K (In Ukrainian).
 11. Grinchenko Borys (Ed.), 1958. *Slovar' ukrayins'koyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] : u 4-kh tomakh. Kyiv : Publication of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, t. 1 (In Ukrainian).
 12. *Slovyk ukrayins'koyi movy*, 2010 [Dictionary of the Ukrainian language] : u 20 tomakh. <https://1677.slovaronline.com> (In Ukrainian).
 13. Vinnyk Vasyl (Ed.), 2003. *Frazeolohichnyy slovyk ukrayins'koyi movy*, [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova Dumka (In Ukrainian).
 14. Shytyk, Liudmyla – Yuldashewa, Liudmyla, 2021. *Reprezentanty linhvokulturnoho polia KAVA v ukraïnskii movi* [Representatives of the linguistic and cultural field of COFFEE in the Ukrainian language]. *Zaporizki filolohichni chytannia : materialy Vseukraïnskoi naukovoï konferentsii (11–12 lystopada 2021 roku)*. Lviv–Torun : Liha–Pres, s. 148–150. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/164> (In Ukrainian).
 15. Shytyk, Liudmyla – Yuldashewa, Liudmyla, 2023. *Struktura i motywacja autorskich nazw potraw w powieści Marii Matios "Kulinarne figle"* [Structure and motivation of author's names of dishes in the novel Marii Matios "Kulinarne figle"]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, vol. 11, c. 1, pp. 97–107 (In Ukrainian).
 16. Yatsenko, Serhii, 2008. *Apelyatyvy na poznachennya produktiv kharchuvannya, strav ta napoyiv u roli vlasnykh imen u Kozats'komu Reyestri 1642 roku* [Appellations for designation of food products, dishes and drinks as proper names in the Cossack Register of 1642]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zhytomyr*, v. 41, pp. 218–221 (In Ukrainian).
 17. Yatsenko, Serhii, 2006. *Tradytsiyna narodna yizha yak predmet etnografichnoho doslidzhennya* [Traditional folk food as a subject of ethnographic research]. <http://studentam.net.ua/content/view/7184/97/> (In Ukrainian).
 18. Humboldt, Wilhelm von, 1836. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* [About the differences in human language structure and their influence on the intellectual development of the human race]. Berlin : Dümmler XI. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10904366> (In German).

19. Lévi-Strauss, Claude, 1975. The Raw and the Cooked. New York : Harper & Row Publishers (In English).
20. Wierzbicka, Anna, 1992. Semantics, Culture and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations. Oxford & New York : Oxford University Press (In English).

Лінгвокультурний концепт *ВИНО* в українській мовній картині світу

Шитик Людмила, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, l_shytyk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5941-672

Юлдашева Людмила, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської та романо-германської філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827

Статтю присвячено дослідженню концепту як одного з ключових лінгвістичних понять. Запропоновано огляд різних підходів до визначення поняття "концепт", окреслено його роль у формуванні національної концептосфери.

Зауважено, що зацікавлення науковців лише окремими аспектами вивчення концептосфери "їжа" зумовлює необхідність цілісного дослідження лінгвокультурного концепту *ВИНО*, вивчення мовних одиниць у синтезі їхньої семантичної і функційної специфіки, виявлення особливостей породження мовного знака, а також потребу в окресленні лінгвосеміотичних і лінгвокультурних параметрів концепту, засвідчених передусім у літературних зразках і пареміях. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю розширити й суттєво поглибити знання про мовну репрезентацію лінгвокультурного концепту *ВИНО*, його роль у формуванні моделі української ментальності, що допомагає виявити способи взаємодії вербального та культурного кодів нації.

Мета наукової праці – дослідження лінгвокультурної специфіки концепту *ВИНО* в українській мовній картині світу. У студії з'ясовано сутність поняття "лінгвокультурний концепт" і "гастрономічний дискурс"; визначено лінгвокультурний зміст українських паремій із концептом *ВИНО*; проаналізовано синтагматичні зв'язки імені концепту.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній досліджено лінгвокультурний концепт *ВИНО* в українській мовній картині світу. Набуло подальшого розвитку з'ясування особливостей лінгвокультурного концепту та гастрономічного дискурсу, визначено лінгвокультурний зміст паремій із концептом "вино" та схарактеризовано синтагматичні зв'язки імені концепту.

У перспективі передбачено дослідження лінгвокультурної специфіки інших концептів, пов'язаних із гастрономічним дискурсом.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт *ВИНО*, гастрономічний дискурс, ім'я концепту, паремії, синтагматичні зв'язки.

A BOR nyelvi és kulturális fogalma az ukrán nyelvi világképben

Sitik Lyudmila, a filológiai tudományok doktora, professzor. Bohdan Hmelnickij Cserkaszi Nemzeti Egyetem, Ukrán Nyelvészeti és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, professzor. l_shytyk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5941-672.

Juldaseva Lyudmila, a filológiai tudományok kandidátusa. V. I. Vernadszkij Taurida Nemzeti Egyetem, Szláv és Román-Germán Filológiai Tanszék, docens. talimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

A tanulmány a fogalom mint a nyelvészet egyik kulcsfontosságú koncepciójának kutatásával foglalkozik. Bemutatja a „fogalom” meghatározásához kapcsolódó különböző megközelítések jellemzőit, valamint a fogalom szerepét a nemzeti koncepcionális szféra kialakulásában.

A tanulmány rámutat, hogy a tudósok kitartó érdeklődése az „élelmiszer” koncepcionális szféra bizonyos aspektusai iránt szükségessé teszi a BOR nyelvi-kulturális fogalmának holisztikus vizsgálatát, a nyelvi egységek vizsgálatát szemantikai és funkcionális sajátosságai szintézisében, a nyelvi jelek létrehozása sajátosságainak azonosítását, valamint a fogalom nyelvi-szemiotikai és nyelvi-kulturális paramétereinek a körvonalazását, melyeket elsősorban az irodalmi minták és a parémiák igazolnak.

A választott téma relevanciáját az határozza meg, hogy bővíteni kell és jelentősen el kell mélyíteni az ismereteket a BOR nyelvi-kulturális fogalom nyelvi reprezentációjáról az ukrán mentalitás modelljének kialakításában, ami segít feltárni a nemzet verbális és kulturális kódjai közötti interakció módjait.

A tudományos munka célja a BOR fogalma nyelvi és kulturális sajátosságainak vizsgálata az ukrán nemzeti nyelvi világképben. A tanulmány tisztázza a „nyelvi-kulturális fogalom” és a „gasztronómiai diskurzus” fogalmának lényegét; meghatározza az ukrán nyelvi elemeknek a BOR fogalmával kapcsolatos nyelvi és kulturális tartalmát; elemezi a fogalom nevének szintagmatikus kapcsolatait.

A munka tudományos újdonsága abban rejlik, hogy a BOR nyelvi és kulturális fogalmát vizsgálja az ukrán nyelvi világképben. A nyelvi és kulturális fogalom és a gasztronómiai diskurzus sajátosságainak vizsgálatát továbbfejlesztette, meghatározta a „bor” fogalommal ellátott parémiák nyelvi és kulturális tartalmát, valamint jellemezte a fogalomnév szintagmatikai viszonyait.

A jövőben a gasztronómiai diskurzushoz kapcsolódó egyéb fogalmak nyelvi és kulturális sajátosságainak vizsgálatát tervezzük.

Kulcsszavak: *BOR nyelvi és kulturális fogalma, gasztronómiai diskurzus, fogalomnév, parémia, szintagmatikus kapcsolatok, szabad asszociációs kísérlet.*

The Linguistic and Cultural Concept of *WINE* in Ukrainian National Linguistic Worldview linguistic picture of the world

Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, professor. l_shytyk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5941-672.

Liudmyla Yuldasheva, Candidate of Philological Sciences. V. I. Vernadsky Taurida National University, Department of Slavic and Romano-Germanic Philology, associate professor. 1alimduyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6561-8827.

The article deals with the research of the concept as one of the key linguistic notions. The characterization of different approaches to the definition of the notion in "concept" is suggested. The role of the concept in the formation of the national conceptual sphere is discussed.

It is noted that the persistent interest of scientists only in certain aspects of the study of the conceptual sphere of "food" necessitates a holistic study of the linguistic and cultural concept of WINE, the study of language units in the synthesis of their semantic and functional specificity, the identification of the peculiarities of the generation of a linguistic sign, as well as the need to outline linguosemiotic and linguocultural of the parameters of the concept, evidenced primarily in literary samples and paremias. The relevance of the chosen topic is determined by the need to expand and significantly deepen knowledge about the linguistic representation of the linguistic and cultural concept WINE in the formation of a model of the Ukrainian mentality, which helps to reveal ways of interaction between the verbal and cultural codes of the nation.

The purpose of the scientific work is to study the linguistic and cultural specificity of the concept of WINE in the Ukrainian National Linguistic Worldview. The essence of the concept of "linguistic and cultural concept" and "gastronomic discourse" was clarified in the studio; the linguistic and cultural content of Ukrainian pairs with the concept of WINE is determined; the syntagmatic relations of the name of the concept were analyzed; the mechanism of respondents' perception of the WINE concept was investigated.

The authors researche into the concept WINE (vyno) in Ukrainian linguistic worldview. The scientific novelty of the work lies in the fact that it examines the linguistic and cultural concept of WINE in the Ukrainian linguistic picture of the world. In the work, the elucidation of the features of the linguistic and cultural concept and gastronomic discourse was further developed, the linguistic and cultural content of paremy with the concept WINE was determined, and the syntagmatic connections of the name of the concept were investigated.

In the future, we plan to investigate the linguistic and cultural specificity of other concepts related to the gastronomic discourse.

Keywords: *linguistic and cultural concept WINE, gastronomic discourse, name of the concept, paremias, syntagmatic connections, free associative experiment*

УДК 811.161.2'28

DOI 10.58423/2786-6726/2024-1-63-76

Інна Гороф'янюк

Одиниці виміру в «Матеріалах до словника подільського говору»: особливості номінації

1. Постановка проблеми

Серед зовсім мало досліджених в історичному аспекті тематичних груп лексики української мови особливий інтерес викликає лексика на означення одиниць виміру. Своєрідною особливістю цієї лексики є її глибока давність і найтісніший зв'язок із життям народу, його історією (Винник, 1966, с. 3-4).

Одиниці виміру і ваги виникли в процесі господарської діяльності людини. Наші предки, русичі-українці, від давніх-давен орали землю, сіяли збіжжя, вели війни та жваву торгівлю як у середині держави, так і з сусідніми країнами – Грецією, Візантією, Західною Європою. Серед різноманітних трофеїв і товарів були золото, хутро, зерно, сіль, віск, мед тощо. Купували та вивозили зброю, тканини, прикраси, вино, вироби із срібла та золота. А отже вироблялася своя система мір, що лягла в основу народної метрології. Як зауважує автор дослідження «Давня українська метрологія» М. Щеглюк, «проблемою українських мір було те, що вони були дуже регіоналізовані та часто змінювалися в часі. Крім цього, перебуваючи під владою різних держав, на українських землях приживалися міри загарбників, які часто витісняли місцеві, або забороняли їх до вжитку... Право нагляду за мірами завжди було атрибутом влади» (Щеглюк, 2019, с. 5, 14).

Практична діяльність людей вела до вдосконалення понять виміру, а разом із тим і до вдосконалення відповідної термінології, оскільки точні поняття не минуло викликали й уточнення їх словесного вираження (Винник, 1966, с. 5). Лінгвістичний аналіз назв метрологічних одиниць, якими послуговувалися під час визначення об'єму і місткості, становить певну складність, бо збереглася невелика кількість джерел, з яких можна вибрати і верифікувати фактичний матеріал.

У лінгвістичному плані метрологічна лексика у вітчизняному мовознавстві до недавнього часу спеціально не досліджувалася. Лише

поодинокі назви спорадично розглядалися на фоні широких досліджень в окремих працях О. Потебні, О. Соболевського, М. Покровського, Л. Булаховського, П. Черних, Ф. Філіна та інші (П'яст, 2010, с. 47).

Уперше староукраїнська метрологія була досліджена в праці А. Лобка «Попытка к уравнению мер и веса в Малороссии XVIII в.» (1889 р.). Автор лише побіжно наводить деякі відомості про метрологічну термінологію та її реальне значення в різних полкових містах Лівобережної України (Лобко, 1889, с. 23).

Спробою узагальнювального дослідження старої української метрології праця І. Н. Єрофієва «Про старі українські міри, вагу та грошевий облік» (Єрофієв, 1927). Ця праця може слугувати певною мірою довідником із номенклатури давніх метрологічних одиниць, уживаних в Україні. Автор подає порівняльну характеристику мір та ваги, розповідає про грошовий обіг на території України в XVII ст. Цінними є додатки, з-поміж яких знаходимо «Словничок головних назв ваги та міри».

Деякі відомості про давню українську метрологію знаходимо в працях польських дослідників – К. Соханевича, Е. Штамма, О. Гілевича (Винник, 1966, с. 7).

Спробою дослідження цієї тематичної групи лексики в її історичному розвитку на загальному тлі історії словникового складу української мови є монографія В. О. Винника «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові» (Винник, 1966). У ній простежено процес становлення метрологічної лексики української мови, з'ясовано семантико-стилістичні функції, словотвірні можливості і фразеологічна потенційність її складників, визначено їхнє місце в лексико-семантичній системі сучасної української мови.

Однією з перших спроб дослідити термінологію української говіркової метрології була стаття Ф. Є. Ткача «Числівникові назви українських говорів Одеської області» (Ткач, 1949).

Помітним внеском у дослідження метрологічної лексики української мови стала стаття Й. О. Дзендзелівського «Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області» (Дзендзелівський, 1955). Автор значно розсунув хронологічні й територіальні рамки своєї статті, залучивши для порівняння й ілюстрацій свідчення з пам'яток староукраїнської мови, лексичні матеріали з інших говорів української мови та численні паралелі з сусідніх мов – як слов'янських, так і неслов'янських.

Також нам відомі поодинокі розвідки, присвячені народній метрології в буковинських говірках (В. А. Прокопенко), у говірках Запорізької області (Є. І. Чернов).

Номенклатура історичної метрології вперше в українській лінгвістичній літературі досліджувалася М. Л. Худашем, який у синхронному плані проаналізував ряд метрологічних назв, що функціонували в кінці XVI – на початку XVIII ст. поміж населення одного з найбільших торговельних центрів українських земель того часу – міста Львова. Зібрано також деякі відомості про народну метрологію в інших говірках української мови (Худаш, 1956, с. 3).

2. Мета роботи

Як бачимо, ареал українських діалектологічних студій цієї тематичної групи лексики доволі вузький, навіть усупереч евристичній цінності цієї лексики. Отож ми поставили за мету дослідити назви одиниць виміру в подільському говорі, зафіксовані в лексикографічній праці, зокрема особливості їх номінації.

3. Джерела дослідження

Джерельною базою слугувала праця «Матеріали до словника подільського говору» (МСПГ), робота над яким розпочалася на кафедрі української мови Вінницького державного педагогічного інституту ще в 50-ті роки XX ст., а тому ми передбачали, що там представлені вже архаїзовані на сьогодні назви одиниць виміру. Отож методом суцільної вибірки ми вилучили 58 номенів на позначення одиниць виміру.

4. Виклад основного матеріалу

Змоделювавши структурну організацію засвідчених назв, встановили, що тематична група лексики «Назви одиниць виміру» формується на базі 6 лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ): 1) назви одиниць виміру площі, 2) назви одиниць виміру рідини, 3) назви одиниць виміру довжини й відстані, 4) назви одиниць виміру ваги, 5) назви одиниць виміру сипучих тіл, 6) назви одиниць виміру збіжжя.

З огляду на провідний сільськогосподарський тип діяльності подолян, найчисельнішою виявилася ЛСГ **назв одиниць виміру площі**, яка представлена 37 номінативними одиницями: *грунт* 'міра площі' (МСПГ, с. 122), *гутáлка* 'одиниця виміру площі', *день* 'давня мірка поля – більше півдесятини' (МСПГ, с. 128), *десятіна* 'одиниця виміру площі', (МСПГ, с. 133), *ланóк* 'стара міра площі землі' (МСПГ, с. 225), *мóрга* / *мóрда* / *мúрга* 'стара міра площі – 60 соток' (МСПГ, с. 252, 255), *но́ги* 'одиниця площі' (МСПГ, с. 269), *парові́ця* 'міра земляної площі, дорівнює двом пішкам' (МСПГ, с. 284), *півгру́нт* 'міра землі (= 3,5

десятини)' (МСПГ, с. 292), *півдeнь* / *півдeньок* 'міра землі в півдня роботи' (МСПГ, с. 292), *півмóрг* / *півмóрга* / *півмýрги* 'стара міра землі, приблизно 27-28 соток' (МСПГ, с. 293), *півпоeдiнок* 'міра землі (82 сотки)' (МСПГ, с. 293), *півпóля* 'міра землі (6 десятин у одного господаря)' (МСПГ, с. 293), *піврiза* 'стара міра землі' (МСПГ, с. 293), *пiвтора́к* 'стара міра землі (7 десятин)' (МСПГ, с. 293), *пiвтягла* 'міра поля (0,33 шнури)' (МСПГ, с. 293), *пiвча́сток* 'стара міра землі' (МСПГ, с. 293), *пiвчвeртка* 'стара міра земельної площі (від мурги чи десятини)' (МСПГ, с. 293), *пiвшiнур* / *пiвшинурá* 'давня міра землі (0,25 гектара, 0,30, 0,75 сотих)' (МСПГ, с. 293), *пiша́к* 'стара міра землі (до 3 га)' (МСПГ, с. 300), *пiше пóле* 'т.с.', *поeдiнок* 'давня міра землі = 6 десятин (8 моргів)' (МСПГ, с. 306), *п'ять стýпнiв* 'стара міра землі (1/8 десятина або ¼ шнура)' (МСПГ, с. 324), *рiза* 'стара міра земельної площі, що вживалася при одноосібному господарстві'. *Це 4 шнури поля. / 6 десятин. / Це декiлька моргiв. / По панах була риза. Це дванайцять десятин укруг.* (МСПГ, с. 330), *рiса* 'стара міра земельної площі: дорiвнює чотирьом моргам'. *Риса - це штири морги. / Риса - десятина приблизно. / 8 шнурiв - 4 га.* (МСПГ, с. 330), *рiза* 1. 'земельний надiл у 1½ - 3 десятини', 2. 'давня міра землі', 3. 'дiлянка поля (вiдмежована)'. *Пiврази, пiвтора морга, 1½.* (МСПГ, с. 331), *сiва* 'невелика земельна міра, частина ниви, засiяна одним махом руки' (МСПГ, с. 353), *сóтка* 'сучасна одиниця мiри площа поля. 1/100 гектара' (МСПГ, с. 366), *третiни* / *третiна* 'міра площі' (МСПГ, с. 398), *трeтька* 'третя частина десятина землі' (МСПГ, с. 398), *трояк* 'давня міра поля, дорiвнює 3 морги' (МСПГ, с. 401), *тягло* 'міра поля, 4 шнури' (МСПГ, с. 406), *фрунт* 'стара міра площі (7 десятин)' (МСПГ, с. 417), *чвeртка* 'стара міра земельної площі - четверта частина шнура або пiвтора морга (0,75 га)' (МСПГ, с. 432), *шестерiк* 'стара міра земельної площі (6 моргів)' (МСПГ, с. 443), *шнур* 'стара міра земельної площі неоднакова в рiзних мiсцях, шнур дорiвнював: 1. Пiвдесятини, 2. Пiвтори десятини, 3. Одному гектаровi, 4. Чверть десятини, 5. Три десятини, 6. Десята частина десятини, 7. Десять десятин - надiл' (МСПГ, с. 447-448), *шоть* 'давня міра земельної площі, має 6 моргів' (МСПГ, с. 449).

У ЛСГ назв одиниць виміру площі зафіксовано номінативні одиниці із затемненою мотивацією. Це переважно лексика давнього походження або ж запозичена з таких мов:

- з латинської мови: *фрунт* 'стара міра площі (7 десятин)' - запозичення з німецької мови: *pfund* «фунт» (свн. *pfund*, двн. *pfunt*), що сягає лат. *pondus* «міра ваги» і пов'язане з *pendo* «зважую; звисаю» (ЕСУМ 6, с. 139).

– з середньовісньонімецької мови: *грунт* 'міра площі' через старочеське посередництво запозичене з середньовісньонімецької мови: свн. *grunt* «дно; земля; фундамент» (ЕСУМ 1, с. 606); *шнур* 'стара міра земельної площі неоднакова в різних місцях' – запозичення з німецької мови, можливо, за посередництвом польської: н. *schur* є слово прагерманського походження (ЕСУМ 6, с. 449); *мóрга / мóрда / мúрга* 'стара міра площі – 60 соток' через посередництво польської мови запозичене з німецької; н. *morgen* «ранок»; морген (міра землі), 025 га (первісно ділянка землі, яку один орач може зорати за один ранок) (ЕСУМ 3, с. 512).

Зважаючи на географічне розташування Поділля та його історію, припускаємо, що такі назви як *мóрга / мóрда / мúрга, шнур* з'явилися в говірках за посередництва польської мови. Морг використовувався як одиниця вимірювання площі ґрунту з XIII ст. на землях України, що належали до польського Королівства та Великого князівства Литовського, а на західній Україні вживалась аж до 1939 р. (Щеглюк 2019, с. 86).

Кількісно більше в ЛСГ назв одиниць виміру площі з затемненою мотивацією представлена лексика, яка має давнє походження. Проте й щойно прокоментована етимологія назви *морга*, що пов'язана з нім. *morgen* «ранок»; *морген* (міра землі), 025 га (первісно ділянка землі, яку один орач може зорати за один ранок), проливає світло і на мотивацію таких назв, як *день* 'давня мірка поля – більше півдесятини', *півдэнь / півдэньок* 'міра землі в півдня роботи'. Прозору мотивацію мають назви виміру площі, мотивовані числовим поняттям, як-то: *трéтька* 'третя частина десятина землі', *трояк* 'давня міра поля (3 морги)', *чвэртка* 'стара міра земельної площі – четверта частина шнура або півтора морга (0,75 га)', *шестерік* 'стара міра земельної площі (6 моргів)', *десятіна* 'одиниця виміру площі' – десяти частина площі'.

Мотивацію окремих назв можна простежити, коли взяти до уваги повну семантичну структуру лексеми. Зокрема, *сіва* 'невелика земельна міра; частина ниви, засіяна одним махом руки' (МСПГ, с. 353). Очевидно, розмір земельної ділянки визначається кількістю зерна, що висівається з 'торби, мішка, з якого розсівали в полі зерно, коли сіяли руками'. Саме таке значення ще знаходимо у цій же словниковій статті «Сіва» (МСПГ, с. 353).

ЛСГ назв одиниць виміру рідини представлена 8 номінативними одиницями: *гусáк* 'міра горілки (3 л)' (МСПГ, с. 125), *кватірка* 'стара мірка горілки' (МСПГ, с. 193), *óко* 'міра рідин (давня)' (МСПГ, с. 277), *півóка / півгóка* 'давня міра рідини (приблизно 1 півлітра)' (МСПГ, с. 293), *шкáлік* 'четвертушка, [?] літра горілки' (МСПГ, с. 444), *чeтвeртúшка* '¼ літра' (МСПГ, с. 436), *кpучóк* '1. Найменша міра горілки колись у шинку, 2.

Пляшка місткістю 0,075 л' (МСПГ, с. 217), *штоф* 'стара міра рідини' (МСПГ, с. 451), очевидно, об'ємом 3 л, про що можна висновкувати з наведеного ілюстративного матеріалу в словниковій статті: *Бутиль на три літри колись називали штофом* (МСПГ, с. 451).

Значна кількість слів належить до запозиченої лексики: *кручók* '1. Найменша міра горілки колись у шинку, 2. Пляшка місткістю 0,075 л' (*Колись було кручок, а тепер сто грам*) (МСПГ, с. 217) – назва запозичена з російської мови; р. *кручок* «чарка горілки; (первісно) гачок», похідне від *крук* «гак», набуло нового значення у зв'язку з тим, що у відкупних шинках чарка висіла на ручці у вигляді гачка (ЕСУМ 3, с. 114). З німецької мови через російське і через польське посередництво запозичені *кватірка* 'стара мірка горілки' ← нім. *quartier* (ст. *quartier*) «міра рідини» (ЕСУМ 3, с. 415). *Штоф* 'стара міра рідини' сягає нім. *stauf* «(великий) бокал, чаша; штоф (міра рідин)» (ЕСУМ 6, с. 480). Польського етимону сягає назва *гусák* 'міра горілки (3 л)', що пов'язане зі словом *геньцюр* «сулія» запозичення з польської мови; п. *gesior* «тс.: гусак» є похідним від *ges* «гуска»; перенесення назви гусака для сулію в польській мові зумовлене подібністю довгої шийки посудини до шиї гусака (ЕСУМ 1, с. 495, 625).

Назви *óko* 'міра рідин (давня)', *півóка* / *півгóка* 'давня міра рідини (приблизно 1 півлітра)' пов'язані з тур. *okka* «міра ваги», що походить від ар. *ukija*, джерелом якого є лат. *uncia* «міра ваги, унція» (ЕСУМ 4, с. 171). Зауважимо, що О. Кремер, який зацікавився подільськими лексичними діалектизмами, що були засвоєні польською інтелігенцією за час проживання на Поділлі, але ще не ввійшли до польської літературної мови, уклав відповідний словник «*Slowniczek prowincjonalizmów Podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*». У цій праці знаходимо докладніше трактування семантики назви *óko*: 'турецька міра ваги, вміщує в собі 3 фунти, вживана на Поділлі' (Kremer 1870, с. 43).

ЛСГ назв одиниць виміру довжини й відстані представлена 5 номінативними одиницями: *міля* 'міра відстані' (МСПГ, с. 249), *лікоть* 'давня міра довжини'. *Полотно міря від пальців до середини грудей, така міра лікоть*. (МСПГ, с. 231), *сáжень* / *сáжинь* / *сáжінь* 'давня лінійна міра (дорівнює 3 аршинам або 2,134 м.' (МСПГ, с. 344), *тянка* 'міра довжини' (МСПГ, с. 408), *фармак* 'міра довжини'. *Фамак має шість вершків, а аршин – шіснацять фармаківю* (МСПГ, с. 413).

Універсальним принципом номінації одиниць виміру є антропометричний, тобто називання за частиною людського тіла: пальці, п'ядь, стопа, лікоть, крок тощо. Лікоть – одна з найдавніших мір довжини. Про нього є вже згадки в Біблії. Маючи жваві торгові відносини з

Близьким Сходом та Грецією, ми могли запозичити цю міру саме від них. Тим більше назви *лакоть*, *локоть*, *локіть* як одиниця міри згадується вже в пам'ятках XI ст., зокрема в «Руській правді» (Щеглюк 2019, с. 54). До речі, назва ар'шин 'міра довжини дорівнює 1 м.' запозичена з тюркських мов і також пов'язана з перс. *aras* «лікоть (міра довжини в 15-16 вершків)» (ЕСУМ 1, с. 91).

Активно працює принцип антропоцентризму в номінації одиниць виміру довжини і відстані й у сучасних подільських говірках, зокрема говірці с. Хоменки Шаргородського району Вінницької обл., й до сьогодні можна фіксувати вживання таких назв одиниць виміру довжини й відстані: *крок* 'міра довжини 1 метр', *на п'ядь* 'міра відстані'. Останній номен сягає лексеми *п'ядь* 'давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців' (СУМ 8, с. 416), що пов'язано з дієсловами «пнути», «напинати», оскільки йдеться про те, що пальці необхідно якомога більше розтягнути чи напнути. У подільському говорі відоме слово *нап'яти* у значенні 'напнути'. До сьогодні в місцевих говірках можна почути словосполучення *п'ядьове сало* – сало, висотою, що дорівнює відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців. Зауважимо, що перші письмові згадки про *п'ядь* маємо ще в «Ізборниках Святослава» 1073 р. і 1976 р., докл. див. (Винник, 1966, с. 17).

Давня лінійна міра, що дорівнює 3 аршинам або 2,134 м., *сáжень* / *сáжинь* / *сáжінь* хоч і втратила сьогодні внутрішню форму, також пов'язана з людиною: назва походить від дієслова «сягати» – міряти руками чи ногами (Енциклопедія ..., 1994, с. 1581).

Затемнена мотивація спостерігається в назві *міля* 'міра відстані', яка через посередництво середньовісньонімецької мови (свн. *mile*) запозичена з латини (ЕСУМ 3, с. 461).

ЛСГ назв одиниць виміру збіжжя представлена 4 номінативними одиницями на позначення кількості снопів: *півкопа* / *півкопи* '30 снопів, яєць' (МСПГ, с. 292), *п'ятна́дцятка* / *п'ятна́йцятка* 'кладка снопів у полі в 15 снопів' (МСПГ, с. 324), *четверту́ха* '15 снопів' (МСПГ, с. 435). Отож мотивація зазначених назв співвідноситься з кількісним поняттям частини від цілого. В усіх назвах за ціле взято число 60, адже копа – це 'стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху' (СУМ 4, с. 278). Назва *копа*, за Етимологічним словником української мови, вважається запозиченою з білоруської мови й сягає псл. *кора* «купа; копиця, скирта; одиниця лічби» і є спорідненим з лтс. *kaps* «60 штук; могила», лит. *karà* «копа; 60 штук» (ЕСУМ 2, с. 564).

ЛСГ назв одиниць виміру сипучих тіл представлена 3 номінативними одиницями: *га́рець* 'стара міра сипучих тіл' (МСПГ, с. 126), *гилéтка* 'одиниця виміру зерна' (МСПГ, с. 107), *корéць* 'мірка в 100 кг' (МСПГ, с. 209).

Назва *га́рець* належить до спільнослов'янського лексичного фонду і етимологічно зводяться до кореня, відбитого в дієслові горіти, за В. О. Винником (Винник, 1966, с. 110), а в метрологічному значенні засвоєні українською мовою з польського *garniec* «тс.; великий горщик» відносно пізно (Винник 1966, с. 110; ЕСУМ 1, с. 476). При перерахунках мір XV-XVIII ст., де фігурують гарнці, дорівнював він приблизно 3,28 л (Щеглюк 2019, с. 122).

Назва *корéць* походить від «кора», тобто виріз із кори, який був поширений у слов'ян. З XVI ст. у метрологічній термінології Речі Посполитої слово «корець» вживалося на означення одиниці вимірювання сипких речовин (Щеглюк 2019, с. 133).

Назва міри *гилéтка* відома в багатьох індоевропейських мовах, але ні її етимологія, ні шлях її проникнення у слов'янські мови остаточно не з'ясовано. Найбільш достовірною є гіпотеза про запозичення лексеми від румун разом із предметом, пов'язаним із культурою скотарства – дерев'яна дійничка (Балецкий, 1962, с. 4).

ЛСГ назв одиниць виміру ваги представлена 1 номінативною одиницею' із ремаркою застаріле – *кіла́* / *келá* / *кила́* 'велика міра ваги і місткості, 400-500 кг' (МСПГ, с. 197). Назва має затемнену мотивацію. Походження її не доводиться пов'язувати з лексемою *кіло* 'міра ваги 1 кілограм дорівнює 1000 грам', запозиченою з французької мови (фр. kilo) і трансформованої *kilogramme* «тисяча грамів» (ЕСУМ 2, с. 444).

Висновки

Аналіз лексики на позначення назв одиниць виміру в говірках Поділля засвідчив, що досліджувана ТГЛ ставить розгалужену за численністю, багату за варіативністю та давньою за походженням сформовану лексику-семантичну мікросистему. У межах тематичної групи метрологічна лексика було виділено 6 ЛСГ: 1) назви одиниць виміру площі, 2) назви одиниць виміру рідини, 3) назви одиниць виміру довжини й відстані, 4) назви одиниць виміру ваги, 5) назви одиниць виміру сипучих тіл, 6) назви одиниць виміру збіжжя. З огляду на провідний сільськогосподарський тип діяльності подолян, найчисельнішою виявилася ЛСГ назв одиниць виміру площі. Саме в цій групі засвідчено найбільшу кількість немотивованих

назв. Серед них багато запозичень із німецької, польської, латинської, румунської, тюркських та ін. мов.

На позначення назв одиниць виміру в говірках Поділля помітно домінування однослівних дериватів. Для цієї тематичної групи лексики характерний афіксальний спосіб словотвору (*кручóк, півкóпа, піша́к, поєди́нок трéтька* та ін.). Словосполучення як засіб номінації одиниць виміру (*піше по́ле, п'ять стúпнів* та ін.) засвідчено мало.

Проаналізовані назви одиниць виміру, кодифіковані в «Матеріалах до словника подільського говору», сьогодні вже мало відомі українцям. Особливістю представлення семантики відповідних лексем у словниковій статті є почасти недеталізований опис лексичного значення, натомість конкретизацію його часто можна побачити в наведеному ілюстративному матеріалі, як-от: *грунт* 'міра площі' *А грунт і шнур це гектар.* (МСПГ, с. 122). Прикметно, що сучасні подільські говірки й до сьогодні зберігають архаїчні назви одиниць виміру, які допомагають пролити світло на етимологію окремих лексем відповідної тематичної групи в українській літературній мові.

Література

1. Балецкий Эмиль, 1962. Новый этап в исследовании говоров Закарпатья. *Studia Slavica Hung.* Т. VIII, вып. 1-2, с. 1-27.
2. Винник Василь, 1966. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. Київ, 152 с.
3. Дзєндзелівський Йосип, 1955. Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області. Наукові записки. Т. XIV. Діалектологічний збірник / МВО УРСР, Ужгор. Держ. ун-т. Львів, с. 81-139.
4. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994, т. 4.
5. Єрофієв Іван, 1927. Про старі українські міри, вагу та грошевий облік. Роботи з метрології. Ч. II, X, с. 5-52.
6. Лобко А., 1889. Попытка к уравнению мер и веса в Малороссии XVIII в. Киевская старина. Т. XXVI, с. 232-239.
7. П'яст Наталя, 2010. Формування лексико-семантичної групи на позначення назв посуду, мотивованих лексемою «міра» та її іншомовними відповідниками. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Вип. 6. Київ, с. 47-50.
8. Ткач Ф., 1949. Числівникові назви українських говорів Одеської області. Вісті Одеського державного університету. Т. II, вип. 3, с. 29-34.
9. Худаш Михайло, 1956. Метрологічна термінологія в українській мові кінця XVI-початку XVII ст. Доповіді та повідомлення Львівського педінституту. Серія філологічна. Вип. 2, 1956.
10. Щєглюк Мирон, 2019. Давня українська метрологія. Львів, 284 с.

11. Kremer Alexandr, 1870. Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863. Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 83 s.

Умовні скорочення джерел

- ЕСУМ 1** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 1 : А-Г / уклад.: В. Т. Коломієць та ін. 1982. 632 с.
- ЕСУМ 2** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 2 : Д-Копці / уклад.: В. Т. Коломієць та ін. 1985. 572 с.
- ЕСУМ 3** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 3 : Кора-М / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1989. 553 с.
- ЕСУМ 4** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1983. Т. 4 : Н-П / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 2003. 657 с.
- ЕСУМ 6** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1983. Т. 6 : У-Я / уклад.: Г. П. Півторак та ін. 2012. 568 с.
- МСПГ** – Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця: ТВОРИ, 2021, 461 с.
- СУМ 4** – Словник української мови: в 11 томах. Том 4, Київ, 1973.
- СУМ 8** – Словник української мови: в 11 томах. Том 8, Київ, 1977.

References

1. Baletskyi Emyl. Novyi etap v yssledovanyy hovorov Zakarpatia [A new stage in the study of Transcarpathian dialects]. *Studia Slavica Hung*, t. VIII, No. 1-2, s. 1-27. (In Russian).
2. Vynnyk Vasyl, 1966. Nazvy odynyts vymiru i vahu v ukrainskii movi [Names of units of measurement and weight in the Ukrainian language]. Kyiv, 152 s. (in Ukrainian).
3. Dzendzelivskyi Yosyp, 1955. Sposterezhennia nad terminolohiieiu narodnoi metrolohii hovirok Zakarpatskoi oblasti [Observations on the terminology of the folk metrology of the dialects of the Transcarpathian region]. *Naukovi zapysky. T. XIV. Dialektolohichniy zbirnyk / MVO URSS, Uzhhor. Derzh. un-t. Lviv*, s. 81-139. (in Ukrainian).
4. *Entsyklopediia ukrainoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian studies]*. Lviv, 1994, t. 4. (in Ukrainian).
5. Ierofiev Ivan, 1927. Pro stari ukrainski miry, vahu ta hroshevyi oblik [About old Ukrainian measures, weight and cash accounting]. *Roboty z metrolohii. Ch. II, X*, s. 5-52. (in Ukrainian).

6. Lobko A., 1889. Popytka k uravneniyu mer y vesa v Malorossyy XVIII v. [An attempt to equalize measures and weights in Malorossia in the 18th century]. Kyevskaia staryna. T. XXVI, s. 232-239. (In Russian).
7. Piast Natalia, 2010. Formuvannia leksyko-semantichnoi hrupy na poznachennia nazv posudu, motyvovanykh leksemoi «mira» ta yii inshomovnymy vidpovidnykamy [The formation of a lexical-semantic group for the designation of tableware names motivated by the lexeme "measure" and its foreign equivalents]. Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova: zbirnyk naukovykh prats. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy. Vyp. 6. Kyiv, s. 47-50. (in Ukrainian).
8. Tkach F., 1949. Chyislivnykovi nazvy ukrainskykh hovoriv Odeskoi oblasti [Numerical names of Ukrainian dialects of Odesa region]. Visti Odeskoho derzhavnoho universytetu. T. II, vyp. 3, s. 29-34. (in Ukrainian).
9. Khudash Mykhailo, 1956. Metrolohichna terminolohiia v ukrainskii movi kintsia XVI-pochatku XVII st. [Metrological terminology in the Ukrainian language of the late 16th and early 17th centuries]. Dopovidi ta povidomlennia Lvivskoho pedinstytutu. Serii filolohichna. Vyp. 2, 1956. (in Ukrainian).
10. Shchehliuk Myron, 2019. Davnia ukrainska metrolohiiia [Ancient Ukrainian metrology]. Lviv, 284 s. (in Ukrainian).
11. Kremer Alexandr, 1870. Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863. Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 83 s. (in Polish).

Sources

- ESUM 1** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 1982. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1 : A–H. 632 s. (in Ukrainian).
- ESUM 2** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 1985. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 2 : D–Koptsi. 572 s. (in Ukrainian).
- ESUM 3** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 1989. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 3 : Kora–M. 553 s. (in Ukrainian).
- ESUM 4** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 2003. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 4 : N–P. 657 s. (in Ukrainian).
- ESUM 6** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 2012. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T.6 : U–Ia. 568 s. (in Ukrainian).
- MSPH** – Materialy do slovnyka podilskoho hovoru [Materials for the dictionary of the Podolian dialect] / Upor. I. V. Horofyanyuk. Vinnytsia: TVORY, 2021, 461 s. (in Ukrainian).
- SUM 4** – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Tom 4, Kyiv, 1973.

SUM 8 – Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Tom 8, Kyiv, 1977.

**Одиниці виміру в «Матеріалах до словника подільського говору»:
особливості номінації**

Гороф'янюк Інна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, gorofyanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

Стаття присвячена мало дослідженій тематичній групі лексики української мови – назвам одиниць виміру. Докладний аналіз історії вивчення цієї лексики в україністиці дозволив автору констатувати, що ареал українських діалектологічних студій цієї тематичної групи лексики доволі вузький, навіть усупереч евристичній цінності цієї лексики. Отож предметом дослідження стали назви одиниць виміру в подільському говорі, зафіксовані в «Матеріалах до словника подільського говору» – 58 назв, вилучених методом суцільної вибірки. Робота над укладанням словника розпочалася в 50-ті роки ХХ ст., а тому ми передбачали, що там представлені вже архаїзовані на сьогодні назви одиниць виміру. Аналіз лексики на позначення назв одиниць виміру в говірках Поділля засвідчив, що досліджувана тематична група лексики ставить розгалужену за численністю, багату за варіативністю та давньою за походженням сформовану лексику-семантичну мікросистему. У статті змодельовано структурну організацію засвідчених назв, встановлено, що тематична група лексики «Назви одиниць виміру» формується на базі 6 лексико-семантичних груп: 1) назви одиниць виміру площі, 2) назви одиниць виміру рідини, 3) назви одиниць виміру довжини й відстані, 4) назви одиниць виміру ваги, 5) назви одиниць виміру сипучих тіл, 6) назви одиниць виміру збіжжя. Кожна група проаналізована на предмет особливостей номінації відповідних назв, встановлено назви з прозорою і затемненою мотивацією, запозичені назви. З огляду на провідний сільськогосподарський тип діяльності подолян, найчисельнішою виявилася група назв одиниць виміру площі. Саме в цій групі засвідчено найбільшу кількість немотивованих назв. Серед них багато запозичень із німецької, польської, латинської, румунської, тюркських та ін. мов. Спостережено активність принципу антропоцентризму в номінації одиниць виміру. З'ясовано, що сучасні подільські говірки й до сьогодні зберігають архаїчні назви одиниць виміру, які допомагають пролити світло на етимологію окремих лексем відповідної тематичної групи в українській літературній мові.

Ключові слова: номінація, назви одиниць виміру, лексико-семантична група, етимологія, подільський говір.

Mértékegységek megnevezései a „Podóliai dialektus szótárának anyagában”: a jelölés jellemzői

Horofjanyuk Inna, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Mihajlo Kocjubinszkij Vinnicai Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán Nyelv Tanszék, docens. gorofjanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

A tanulmány az ukrán nyelv kevésbé kutatott lexikai csoportjára, a mértékegység-nevekre összpontosít. A szerző alaposan áttekintette a témára vonatkozó ukrán nyelvészeti kutatások történetét, és megállapította, hogy a mértékegység-nevek ukrán dialektológiai vizsgálata meglehetősen szűk körű, annak ellenére, hogy ez a lexikai csoport rendkívül értékes heurisztikus információkat hordoz. Ennek alapján a tanulmány a podóliai dialektusban használt mértékegység-neveket vizsgálja. A 58 név teljes körű mintavételezéssel került kiválasztásra. A szótár szerkesztése az 1950-es években kezdődött, így a szerző arra számított, hogy a gyűjteményben már elavult mértékegység-neveket is talál. A podóliai dialektusban használt mértékegység-nevek elemzése során kiderült, hogy a vizsgált lexikai csoport egy elágazó, változatos és ősi eredetű lexikai-szemantikai mikroszisztémát alkot. A tanulmány modellezi a nevek strukturális szerveződését, és megállapítja, hogy a "Mértékegység-nevek" lexikai csoportja 6 lexiko-szemantikai csoportra oszlik: 1) területmértékek nevei, 2) folyadékmértékek nevei, 3) hosszúság- és távolságmértékek nevei, 4) súlymértékek nevei, 5) ömlesztett anyagok mértékeinek nevei, 6) gabona mértékeinek nevei. Minden csoportot a megfelelő nevek nevezési sajátosságainak szempontjából elemeztek, megállapítva a transzparens és homályos motivációjú neveket, valamint a kölcsönzött neveket. A podóliaiak vezető mezőgazdasági tevékenysége miatt a területmértékek neveinek csoportja bizonyult a legnépesebbnek. Ebben a csoportban található a legtöbb nem motivált név. Ezek között sok a német, lengyel, latin, román, török és más nyelvekből átvett név. Megfigyelhető az antropocentrizmus elvének aktivitása a mértékegység-nevek nevezésében. A tanulmány rámutat, hogy a modern podóliai dialektusokban ma is fennmaradtak az archaikus mértékegység-nevek, amelyek segítenek megvilágítani az ukrán irodalmi nyelvben használt hasonló lexémák etimológiáját.

Kulcsszavak: *megnevezés, mértékegység-nevek, lexiko-szemantikai csoport, etimológia, podóliai dialektus.*

Units of measurement in "Materials for the dictionary of the Podolian dialect": features of the nomination

Inna Horofjanyuk, PhD. in Philology. Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukrainian Language Department, associate professor. gorofjanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

The article is devoted to a little-researched thematic group of the vocabulary of the Ukrainian language - names of units of measurement. A detailed analysis of the history of the study of this vocabulary in Ukrainian studies allowed the author to state that the area of Ukrainian dialectological studies of this thematic group of vocabulary is quite narrow, even contrary to the heuristic value of this vocabulary. Therefore, the subject of the study were the names of the units of measurement in the Podolian dialect fixed in the "Materials for the Dictionary of the Podolian dialect" - 58 names extracted by the continuous sampling method. The work on compiling the Dictionary began in the 1950s, and therefore we assumed that it would contain names of units of measurement that are already archaic today. The analysis of the names of the units of measurement in the Podolian dialects testified that the thematic vocabulary group under study presents a lexical-semantic microsystem that is extensive in number, rich in variability and ancient in origin. In the article the structural organization of attested names was modeled, it is established that the thematic vocabulary group "Names of units of measurement" is formed on the basis of 6 lexical-semantic groups: 1) names of units of measurement of area, 2) names of units of measurement of liquids, 3) names of units of measurement of length and distance, 4) names of units of measurement of weight, 5) names of units of measurement of bulk bodies, 6) names of units of measurement of grains. Each group was analyzed for the specifics of the nomination of the respective names, names with transparent and obscured motivation, borrowed names were established. According to the leading agricultural type of activity of the Podolians, the group of names of units of measurement of the area turned out to be the most numerous. Exactly in this group the largest number of borrowed names is attested. Among them there are many borrowings from German, Polish, Latin, Romanian, Turkic, etc. The activity of the principle of anthropocentrism in the nomination of measurement units was observed. It was found that the modern Podolian dialects still preserve the archaic names of units of measurement, which help to ostend the etymology of a number of lexemes of the corresponding thematic group in the Ukrainian literary language.

Keywords: *nomination, names of measurement units, lexical-semantic group, etymology, Podolian dialect.*

Омелюх Ірина

Поняття *нікнейма*: сутність, основні функції

1. Актуальність

Необхідність ухвалення користувачами креативних рішень щодо планування та організації спілкування, відпочинку, роботи в контексті досягнення бажаного результату зумовлена процесами трансформування інтернет-комунікації, розвитком соціальних мереж, зміною форм праці та відпочинку, переходом від реальності до віртуального життя. Сучасний етап розвитку філології демонструє різноманіття напрямів лінгвістичних розвідок, одним із яких є дослідження самоназв у віртуальному середовищі. Нікнейм як основний чинник самопрезентації особистості посідає важливе місце серед об'єктів вивчення, оскільки формує перше враження про користувача у віртуальному світі, стає невід'ємним складником досягнення мети.

Актуальність розвідки вмотивована необхідністю комплексного аналізу поняття *нікнейм*, окресленням ролі та основних функцій мережевого імені, потребою порівняти дефініції *нікнейм* та *псевдонім*, *прізвисько*, *логінонім*, *криптонім*, виокремленням їхніх спільних та диференційних ознак, а також з'ясуванням властивостей, характерних для віртуальних імен.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

У сучасному мовознавстві активно обговорюваним є питання інтернет-комунікації загалом та особливостей функціонування мовних одиниць-найменувань у віртуальному середовищі зокрема. Останні постають виразниками ідентифікації та самопрезентації.

Теоретичні та практичні питання, пов'язані з визначенням поняття *нікнейм* і з'ясуванням його ознак, оглядово висвітлені в працях українських науковців О. М. Алексеєвої (Алексеєва, 2015), С. О. Шестакової (Шестакова 2019). У монографії В. Соприкіної (Соприкіна, 2021) та в дослідженнях Н. О. Ярошенко (Ярошенко, 2009) із погляду сучасних підходів окреслено диференційні ознаки *нікнейма*, *псевдоніма*, *прізвиська*,

криптоніма, логіноніма. Особливості нікнеймів, їхні функції з'ясовані в лінгвістичних розвідках польських науковців: А. Siwiec (2014), А. Naruszewicz-Duchlińska (2003), J. Ozimska (2020).

У низці вітчизняних праць досліджено семантичні, структурні та функційно-прагматичні особливості мережових імен [О. І. Дзюбіна (Дзюбіна, 2016), А. В. Попова (Попова, 2017), Л. В. Шитик та І. В. Омелюх (Шитик – Омелюх, 2021), І. В. Омелюх (Омелюх, 2023)], запропоновано їхню семантичну класифікацію [О. Г. Бледнова (Бледнова, 2018), А. В. Попова (Попова, 2017)].

Незважаючи на наявні теоретичні студії, проблема визначення специфічних характеристик мережових імен, виокремлення їхніх диференційних ознак потребує більш докладного аналізу.

3. Мета і завдання дослідження

Метою запропонованої розвідки є аналіз еволюції підходів до визначення поняття нікнейм, окреслення його функцій.

Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати відомі дефініції *нікнейма*;
- 2) визначити спільні та диференційні ознаки *нікнейма*, *псевдоніма*, *криптоніма*, *логіноніма*;
- 3) окреслити роль й основні функції віртуальних імен у соціальних мережах.

4. Виклад результатів дослідження

Спілкування у віртуальній реальності та самопрезентація особистості в ній зазнає змін під впливом трансформаційних процесів суспільно-політичного та економічного життя. У сучасному мовознавстві визначення поняття *нікнейм* залишається суперечливим. Іноді поряд із термолексею *нікнейм* уживають *нік*, *мережове ім'я*, *псевдонім* тощо. Лексикографічні праці пропонують різні дефініції *нікнейма* (див. Табл. 1).

Таблиця №1. Визначення поняття *нікнейм* у лексикографічних працях

«Мережове ім'я; псевдонім, який використовується користувачем в Інтернеті, зазвичай у місцях спілкування (чаті, форумі, блозі); найчастіше є похідним від власного імені або прізвища, імені міфічних персонажів або героїв, предметів або тварин чи має	С.уа
--	------

символічне образне значення; нікнейми часто мають спільну спрямованість з аватаром користувача»	
«1. комп. Псевдонім, яким людина послуговується в Інтернет-мережі. 2. Прізвисько»	ССУС
«Псевдонім, який беруть користувачі інтернету в різних чатах, форумах і т. ін.; нік»	ТСУМ
«англ. <i>Nickname</i> – <i>прізвисько</i> – особисте, переважно вигадане, ім'я, яким називають себе користувачі інтернету в різноманітних місцях спілкування (чатах, форумах і т. п.)»	СІС
« <i>Нік, нікнейм</i> (від англ. <i>Nick, nickname</i> – <i>прізвисько, анонім</i>) – мережеве, переважно вигадане ім'я, яким називає себе той чи інший користувач у процесі інтернет-комунікації»	УСМК
« <i>Нік, нікнейм</i> – “кличка, прізвисько”, “інше ім'я” – особисте, переважно вигадане, ім'я, яким називають себе користувачі інтернету в різноманітних чатах, форумах, месенджерах, а також у Вікіпедії, на сайтах та вікі-сайтах»	СС

Потреба докладнішого вивчення поняття *нікнейм*, його функцій, диференційних ознак спровокувала низку визначень цього терміна вітчизняними та закордонним науковцями (див. Табл. 2).

Таблиця №2. Дефініції поняття *нікнейм* у наукових розвідках

«Мережеве ім'я – псевдонім, використовуваний користувачем в інтернеті звичайно в місцях спілкування (у чаті, форумі, блозі)»	О. М. Алексєєва
«Ім'я, яке використовується для спілкування на форумі чи в онлайн-чаті»	О. М. Шестакова
«Власне ім'я у глобальній мережі»	В. Соприкіна
«Індивідуальне особисте ім'я, яке використовують для комунікації в інтернеті, як ідентифікатор доступу до послуг, пов'язаних з інтернет-каналами зв'язку»	A. Siwiec

Отже, незважаючи на наявність різноманітних підходів до визначення сутності поняття *нікнейм*, більшість дослідників одностайні стосовно таких рис:

- 1) власне чи вигадане ім'я, псевдонім, прізвисько, яким послуговуються користувачі в інтернет-комунікації;
- 2) місце використання – чати, форуми, блоги;
- 3) місце спілкування – глобальна мережа, комунікація в інтернеті загалом (В. Соприкіна, А. Siwiec).

Узагальнивши наявні дефініції *нікнейма*, пропонуємо уточнене визначення цього поняття: власне чи вигадане ім'я, псевдонім, позивний тощо, яким послуговуються користувачі в інтернет-комунікації загалом; найменування юридичної особи, використане для назви акаунта в соціальних мережах, переважно для реклами.

Щоб краще зрозуміти мережеве ім'я, потрібно розрізнити *нікнейм* та однотипні оніми в комп'ютерному дискурсі: логін (Алексеева, 2015), в ономастиці – прізвисько (кличка), псевдонім, криптонім (Алексеева, 2015).

Нікнейм / псевдонім, прізвисько

Часто *нікнейм* пояснюють через поняття *псевдонім* та *прізвисько* (С.Іа; ССУС; ТСУМ; О. М. Алексеева), тому науковці виокремлюють спільні і диференційні ознаки *нікнейма*, *псевдоніма* та *прізвиська*. Спільними ознаками для *нікнейма*, *псевдоніма* [«1. Прибране ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища» (ТСУМ, <http://surl.li/oyqkb>)] і *прізвиська* [«1. Найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» (ТСУМ, <http://surl.li/oyqlr>)] є:

- 1) необмежена кількість нікнеймів, псевдонімів, прізвиस्क в однієї людини (Соприкіна, 2021, с. 34);
- 2) створення нової особистості (псевдонім – у реальному світі, нікнейм – у віртуальному);
- 3) приховування справжньої особи власника (автора) (Naruszewicz-Duchlińska, 2003, s. 87);
- 4) нестандартність форм імені;
- 5) вигаданість імені.

Розрізнявальними ознаками *нікнейма* / *псевдоніма*, *прізвиська* є:

- 1) функціонування прізвиська і псевдоніма в усній і писемній формі, а нікнейма – тільки в писемній (Соприкіна, 2021, с. 34);
- 2) авторство онімів: нікнейм і псевдонім створює сама людина, а прізвисько – її оточення;
- 3) використання псевдоніма і прізвиська в ролі нікнейма.

Нікнейм / логінонім, криптонім

Спільними ознаками *нікнейма*, *логіноніма* та *криптоніма* є:

1) логіноніми і нікнейми слугують видовими різновидами власних назв інтернет-користувачів (Ярошенко, 2009, с. 174);

2) аналізовані оніми побутують у писемній формі, пор.: криптонім – це «псевдонім із використанням елементів криптограми, переважно ініціалів справжнього імені та прізвища» (ТСУМ, <http://surl.li/ouoau>); логінонім – «частина електронної адреси, що являє собою власне ім'я юзера (користувача) і слугує для його індивідуальної номінації, ідентифікації» (Ярошенко, 2009, с. 174).

Диференційними ознаками зазначених одиниць постають:

1) функційність: криптонім – однофункційний, його основна мета – утаємничити ім'я особи (Соприкіна, 2021, с. 27), тоді як нікнейм – поліфункційний;

2) місце функціонування: використання логіноніма залежить від наявності в користувача електронної пошти, тоді як сфера застосування нікнейма – чати, форуми тощо (Ярошенко, 2009, с. 174);

3) мета: нікнейм слугує для ідентифікації користувачів, а логінонім – для авторизації на деяких сайтах (Ярошенко, 2009, с. 174).

Маркаційні ознаки нікнеймів (за А. Siwiec) (Siwiec, 2014, s. 108–114)

Мережеве ім'я – це створена або вигадана користувачем самоназва, основною функцією якої є насамперед анонімність (недостатня кількість інформації, за якою можна ідентифікувати реальну особу). Мета нікнейма – замінити справжнє ім'я і прізвище на не відоме іншим користувачам (чуже або несправжнє) – зумовлена його функцією, анонімністю. Віртуальним іменем можуть стати як власні слова, так і загальні (будь-якої лексико-семантичної групи). Їх добір мотивований бажанням автора створити позитивну характеристику їхньому власникові (собі), вигадати та презентувати свій образ.

Особливістю нікнейма є те, що його вживають в обмеженому середовищі – інтернеті. Залежно від мети створення, користувач може використати його лише один раз, причому не обов'язково для комунікації. Одна людина у віртуальному світі може мати одразу декілька мережевих імен, це залежить від соціальних мереж, чатів, форумів тощо та комунікативних ситуацій.

Графічну форму нікнейма регулюють умови соціальної мережі чи сайту, де його використовують. Інколи вона може суперечити правилам написання власних і загальних назв (Siwiec, 2014, s. 108–114).

Функції нікнеймів

З огляду на поліфункційність мережевих імен, докладного аналізу потребує специфіка використання нікнеймів. Лінгвісти виокремлюють такі функції віртуальних імен:

- ідентифікаційна, анонімна (Соприкіна, 2021, с. 33-34);
- самовираження (Шестакова, 2019, с. 122);
- презентаційна, інтертекстуальна, анекдотична (Ozimska, 2020, s. 280);
- автопрезентації (самореклами, автореклами), описова, експресивна (Naruszewicz-Duchlińska, 2003, s. 88);
- ідентифікаційна, дейктична, адресативна, характеристична, експресивна, дескриптивна, імпресивна (Siwiec, 2014, s. 110-111).

Слушною є думка, що нікнейм формує перше враження про людину в користувачів, подібне до того, яке виникає під час першої зустрічі в реальному світі (Naruszewicz-Duchlińska, 2003, s. 86).

Уважаємо за доцільне розподілити функції нікнеймів залежно від того, у якій ситуації їх використовують. Зокрема, у чатах для створення мережевого імені користувачі часто обирають вигадані імена та прізвища. У дискусійних групах, форумах, де важливими є інформація та знання, більше довіряють користувачам, які в нікнеймах використовують справжнє прізвище та ім'я (Naruszewicz-Duchlińska, 2003, s. 86-87). Якщо в чатах кілька нікнеймів для однієї особи не викликають підозри, то в дискусійних групах та форумах використання користувачем більше ніж одного мережевого імені не сприяє довірі до нього (Naruszewicz-Duchlińska, 2003, s. 86-87).

5. Висновки й перспективи дослідження

Отже, аналіз визначення поняття *нікнейм* у сучасних лінгвістичних розвідках засвідчив розмаїтість їхнього функційно-семантичного потенціалу. З'ясовано основні характеристики нікнеймів, зафіксовані в низці дефініцій. З'ясування спільних і відмінних рис *нікнейма* та *псевдоніма*, *прізвиська*, *логіноніма* й *криптоніма* вможливило виокремлення ознак, властивих нікнеймові. Досліджено властивості та характерні риси мережевих імен.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо в докладнішому описі функційно-семантичного потенціалу нікнеймів у проекції на різні соціальні мережі.

Література

1. Алексеева, Ольга 2015. Специфіка антропонімів у комп'ютерному дискурсі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов, вип. 12, с. 3–9.
2. Бледнова, Ольга 2018. Семантичні особливості особистих імен в сучасній німецькій Інтернет-комунікації. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філологічні науки, № 7 (321), с. 11–17.
3. Дзюбіна, Оксана 2016. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 206 с. <https://lnu.edu.ua/-thesis/dzyubina-oksana-ihorivna/>.
4. Омелюх, Ірина 2023. Функційно-прагматичні особливості нікнеймів (на матеріалі сайту KOLO). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Філологічні науки, вип. 2 (100), с. 208–217.
5. Попова, Анна 2017. Нікнейм як основний засіб самопрезентації віртуальної особистості в інтернет-комунікації: семантична природа та класифікація (на матеріалі української мови). *Типологія мовних значень у діяхронічному та зіставному аспектах*, № 33–34, с. 49–58.
6. Попова, Анна 2017. Семантичні особливості мережевих імен в англійській та українській антропоніміці. *Матеріали наукової конференції (2015–2016 рр.)*. Секція «Порівняльно-історичне мовознавство», т. 1, с. 35–36.
7. Соприкіна, Вікторія – Маленко Олена 2021. Псевдонімікон української культурномистецької сфери початку ХХІ століття: лінгвістична інтерпретація : [монографія]. Харків : ХНПУ : ХІФТ, 264 с.
8. Шестакова, Олена 2009. Нікнейм як засіб конструювання віртуальної ідентичності в електронному дискурсі чата. *Вісник СумДУ*, с. 135–138.
9. Шестакова Світлана 2019. Особливості номінації учасників віртуальної комунікації (на матеріалі ніконімів). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія, т. 1, № 43, с. 121–124.
10. Шитик, Людмила – Омелюх, Ірина 2021. Структура нікнеймів у соціальних мережах. *Мовознавчий вісник : збірник наук. праць*, № 31, с. 18–26.
11. Ярошенко, Наталія 2009. Антропоніми та логіноніми: наслідки міжвидової трансонімізації. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Мовознавство», т. 17, вип. 15(2), с. 173–177.
12. Naruszewicz-Duchlińska, Alina 2003. Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy. *Prace Językoznawcze*, 5, s. 85–98. <http://surl.li/pilad>
13. Ozimska, Joanna 2020. Autoprezentacja na portalu randkowym: tworzenie wizerunku z punktu widzenia onomastyki. *Wizerunek jako kategoria teorii komunikacji, antropologii kultury i semiotyki tekstu*, s. 277–285. <http://surl.li/pikuj>.
14. Siwiec, Adam 2014. Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus. *Roczniki Humanistyczne*. Językoznawstwo, 62, s. 101–122.

Умовні скорочення в тексті

С.ua – СЛОВНИК.ua. <http://surl.li/ouxxg>

ССУС – Словник сучасного українського сленгу. <http://surl.li/ouyac>

ТСУМ – Тлумачний словник української мови. Томи 1-10 (А-ОБМІЛЬ).
<http://surl.li/ouyby>

СІС – Словник іншомовних слів. <http://surl.li/ouyfh>

УСМК – Баришполець О. Т. Український словник медіакультури [Ukrainian Dictionary of Media Culture]. <http://surl.li/ouyga> (in Ukrainian).

СС – Словник INTERNET-СЛЕНГУ. <http://surl.li/ouyke>

References

1. Aleksieieva, Olha, 2015. Spetsyfika antroponimiv u kompiuternomu dyskursi [Specificity of anthroponyms in computer discourse]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Seriiia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov, vyp. 12, p. 3–9 (in Ukrainian).
2. Blednova, Olha, 2018. Semantychni osoblyvosti osobystykh imen v suchasni nimetskii Internet-komunikatsii [Semantic Features of Personal Names in Modern German Internet Communication]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Filolohichni nauky, № 7(321), p. 11–17 (in Ukrainian).
3. Dziubina, Oksana, 2016. Struktura, semantyka ta prahmatyka slenhovykh neolohizmiv sotsialnykh merezh Twitter ta Facebook (na materialii anhliiskoi movy) [Structure, semantics and pragmatics of slang neologisms of Twitter and Facebook social networking services (on the material of English language)] : diss. Cand. of Phil. Sciences: 10.02.04. Lviv. <https://lnu.edu.ua/thesis/dzyubina-oksana-ihorivna/> (in Ukrainian).
4. Omeliukh, Iryna, 2023. Funktsiino-prahmatychni osoblyvosti nikneimiv (na materialu сайту KOLO) [Functional and pragmatic features of nicknames (based on the material of the KOLO website)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Filolohichni nauky, vyp. 2 (100), p. 208–217 (in Ukrainian).
5. Popova, Anna, 2017. Nikneim yak osnovnyi zasib samoprezentatsii virtualnoi osobystosti v internet-komunikatsii: semantychna pryroda ta klasyfikatsiia (na materialii ukrainskoi movy) [Nickname as the main means of self-presentation of a virtual personality in Internet communication: semantic nature and classification (based on the Ukrainian language)]. *Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh*, № 33-34, p. 49–58 (in Ukrainian).
6. Popova, Anna, 2017. Semantychni osoblyvosti merezhovykh imen v anhliiskii ta ukrainskii antroponimitsi [Semantic features of network names in English and Ukrainian anthroponymy]. *Materialy naukovoi konferentsii (2015–2016 rr.)*. Sektsiia «Porivnialno-istorychne movoznavstvo», vol. 1, p. 35–36 (in Ukrainian).
7. Soprykina, Viktoriia – Malenko, Olena, 2021. Psevdonimikon ukrainskoi kulturnomystetskoii sfery pochatku XXI stolittia: linhvistychna interpretatsiia [Pseudonymicon of the

- Ukrainian cultural and artistic sphere of the beginning of the 21st century: linguistic interpretation]. Kharkiv : KhNPU : KhIFT (in Ukrainian).
8. Shestakova, Olena, 2009. Nikneim yak zasib konstruiuvannia virtualnoi identychnosti v elektronnomu dyskursi chata [Nickname as a means of virtual identity designing in electronic chat discourse]. *Visnyk SumDU*, p. 135–138 (in Ukrainian).
 9. Shestakova, Svitlana, 2019. Osoblyvosti nominatsii uchasnykiv virtualnoi komunikatsii (na materiali nikonimiv) [Nomination features of participants' virtual communication (on the materials of nickonyms)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriiia : Filolohiia, t. 1, № 43, p. 121–124 (in Ukrainian).
 10. Shytyk, Ljudmyla – Omeliukh, Iryna, 2021. Struktura nikneimiv u sotsialnykh merezhakh [Structure of nicknames in social networks]. *Movoznavchyi visnyk : zbirnyk nauk. prats*, № 31, p. 18–26 (in Ukrainian).
 11. Yaroshenko, Natalija, 2009. Antroponimy ta lohinonimy: naslidky mizhvydovoi transonimizatsii [Anthroponyms and loginonyms: implications of interspecies transonymization]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Seriiia “Movoznavstvo”, vol. 2, № 15. p. 173–177 (in Ukrainian).
 12. Naruszewicz-Duchlińska, Alina, 2003. Pseudonimy internetowe (nicknames) jako forma autoreklamy [Internet pseudonyms (nicknames) as a form of self-advertisement]. *Prace Językoznawcze*, 5, p. 85–98. <http://surl.li/pilad> (in Poland).
 13. Ozimska, Joanna, 2020. Autoprezentacja na portalu randkowym: tworzenie wizerunku z punktu widzenia onomastyki [Self-presentation on a dating website: Creating an image from an onomastic point of view]. *Wizerunek jako kategoria teorii komunikacji, antropologii kultury i semiotyki tekstu*, p. 277–285. <http://surl.li/pikuj> (in Poland).
 14. Siwiec, Adam, 2014. Pseudonimy internetowe vel nicki – charakterystyka onomastyczna i uzus [Internet Pseudonyms vel Nicks: An Onomastic Characterization and Usage]. *Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo*, 62, p. 101–122 (in Poland).

Sources

- S.ua – SLOVNYK.ua. <http://surl.li/ouxsg> (In Ukrainian).
- SSUS – Slovnyk suchasnoho ukrainskoho slenhu. <http://surl.li/ouyac> (In Ukrainian).
- TSUM – Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Tomy 1-10 (A-OBMIL). <http://surl.li/ouyby> (In Ukrainian).
- SIS – Slovnyk inshomovnykh sliv. <http://surl.li/ouyfh> (In Ukrainian).
- USMK – Baryshpolets O. T. Ukrainskyi slovnyk media kultury [Ukrainian Dictionary of Media Culture]. <http://surl.li/ouyga> (In Ukrainian).
- SS – Slovnyk INTERNET-SLENHU. <http://surl.li/ouyke> (In Ukrainian).

Поняття нікнейма: сутність, основні функції

Омелюх Ірина, аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, omeljuhiryana@vu.cdu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-2551-8191.

Мережеве ім'я як основний чинник самопрезентації особистості формує перше враження про користувача у віртуальному світі, стає невід'ємним складником досягнення поставленої мети. Статтю присвячено аналізу поняття *нікнейм*, визначенні його сутності, виокремленні характерних ознак, з'ясуванні основних функцій.

Простудійовано специфіку дефініцій *нікнейма* в лексикографічних працях та в наукових розвідках. Визначено, що в сучасних лінгвістичних працях активно обговорюваним є питання інтернет-комунікації загалом та особливостей функціонування мовних одиниць-найменувань зокрема. Вагомим для нашого дослідження є запропоноване в статті уточнене визначення цього поняття. З'ясовано ознаки нікнеймів, що їх вирізняє більшість дослідників: власне чи вигадане ім'я, псевдонім, прізвисько, яким послуговуються користувачі в інтернет-комунікації; місце використання – чати, форуми, блоги; місце спілкування – глобальна мережа, комунікація в інтернеті загалом.

Виокремлення специфічних рис нікнеймів важливе з огляду на те, що спілкування в соціальних мережах, чатах, форумах та самопрезентація особистості в них зазнає постійних змін. У статті схарактеризовано спільні та розрізняльні ознаки мережевого імені й таких однотипних онімів, як *логінонім* (у комп'ютерному дискурсі) та *прізвисько*, *псевдонім*, *криптонім* (в ономастиці). Спільними ознаками *нікнейма* та *прізвиська*, *псевдоніма* є можливість утворити необмежену кількість онімів для однієї людини, приховати справжню та змодельовати вигадану особистість; нестандартність форми та вигаданість імені. Подібно до *логінонімів*, *нікнейми* є видовими різновидами власних назв в інтернет-комунікації. *Криптонім*, *логінонім* та *мережеве ім'я* побутують у писемній формі. У статті визначено марकाційні ознаки мережевих імен.

Оскільки нікнейм – це поліфункційне явище, то в науковій розвідці окреслено функційно-семантичний потенціал нікнеймів. З'ясовано, що функції мережевих імен доцільно розподіляти залежно від місця їх використання.

Ключові слова: нікнейм, мережеве ім'я, віртуальне ім'я, онім, інтернет-комунікація.

A nickname fogalma: lényege és fő funkciói

Omelyuh Irina, Bohdan Hmelnickij Cserkaszi Nemzeti Egyetem, Ukrán Nyelvészeti és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, doktorandusz. omeljuhiryana@vu.cdu.edu.ua, ORCID: 00-0003-2551-8191.

A hálózati név, mint a személyiség önreprezentációjának fő tényezője, a virtuális térben az első benyomást kelti a felhasználóról, és elengedhetetlen a kitzűzött célok eléréséhez. Ez a tanulmány a nickname fogalmának elemzésére összpontosít, meghatározva lényegét, kiemelve jellemző vonásait, és feltárva főbb funkcióit.

A szerző áttekintette a nickname definícióinak specifikus vonásait a lexikográfiai művekben és a tudományos kutatásokban. Megállapításra került, hogy a kortárs nyelvészeti munkákban aktívan vitatott téma az internetes kommunikáció általában, és a

nyelvi egységek-elnevezések funkcionálásának sajátosságai azon belül. A tanulmány számára kiemelten fontos a nickname fogalmának pontosabb definíciója.

A kutatás azonosította a nickname-ek általános jellemzőit, melyek többségében megegyeznek a kutatók körében. A nickname sajátosságainak elkülönítése fontos, tekintettel arra, hogy a szociális hálózatokon, chat-eken, fórumokon való kommunikáció és a virtuális térben történő önreprezentáció folyamatosan változik. A tanulmány jellemzi a hálózati név és az olyan hasonló onimák, mint a login (a számítógépes diszkurzusban) és a becenév, álnév, titoknév (az onomasztikában) közös és megkülönböztető vonásait. A nickname és a becenév, álnév közös vonása, hogy egy személy számára korlátlan számú onimát lehet alkotni, elrejteti a valódi identitást és kitalált személyiséget modellezni. A login-okhoz hasonlóan a nickname-ek az internetes kommunikációban a saját nevek fajtái. A titoknév, a login és a hálózati név írásos formában létezik.

A tanulmány meghatározza a hálózati nevek megjelölő jellemzőit. Mivel a nickname polifunkcionális jelenség, a tudományos kutatás rávilágít a nickname-ek funkcionális-szemantikai potenciáljára. A szerző megállapította, hogy a hálózati nevek funkcióit célszerű a használat helyszínétől függően kategorizálni.

Kulcsszavak: *nickname, hálózati név, virtuális név, onima, internetes kommunikáció.*

The Concept of a Nickname: Its Essence and Main Functions

Iryna Omeliukh. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, PhD student. omeljuhiryna@vu.cdu.edu.ua, ORCID: 0000-0003-2551-8191.

Network name as a primary factor in self-presentation shapes the first impression of the user in the virtual world, becoming an integral component of achieving the set goal. The purpose of this article is to analyze the concept of a nickname, define its essence, highlight characteristic features, and understand its main functions.

In particular, the specific character of nickname definitions in lexicographical works and scientific research papers have been studied. It has been determined that contemporary linguistic works actively discuss the issue of internet communication in general and the functioning of linguistic naming units in particular. The revised the following characteristics of nicknames highlighted by the vast majority of researchers have been identified: definition of this concept suggested in the paper is crucial for our research. Moreover, a real or fictional name, a pseudonym, an alias utilized by users for internet communication; the place of use – chats, forums, blogs; the place of communication – the global network, communication on the internet in general.

Furthermore, it is important to highlight specific features of nicknames, considering that communication in social networks, chats, forums, and self-presentation in them undergo constant changes. Therefore, this article characterizes the common and distinctive features of a network name and similar onyms as the login name (loginonyms) (presented in computer discourse), an alias, pseudonym, and cryptonym (recognized in onomastics). Common features of a nickname and an alias include the ability to create an unlimited number of onyms for one person, therefore hiding the real

identity and modeling a fictional one; as well as non-conventionality of the form and fictionality of the name. Similarly to login names (loginonyms), nicknames are specific types of proper names in the field of Internet communication. Moreover, cryptonym, login name (loginonym), and network name are used in written form. Additionally, the article defines the marking features of network names.

Since a nickname is a multifunctional phenomenon, the functional-semantic potential of nicknames is outlined in this scientific research. As a result, it has been revealed that the functions of network names should be categorized depending on the place of their use.

Key words: *nickname, network name, virtual name, onym, internet communication.*

Ostrovsky Oleksandr, Kurt A. Stahura

Basics of English-Ukrainian translation in an intercultural educational environment

1. Theoretical Background

Today, translation has many definitions. Researchers seeking to develop their own theory usually offer their own interpretation of the subject under consideration. For example, the French translator and translation theorist Edmond Cary describes the various definitions of translation as follows: "The concept of translation is actually very complex. This is due to the fact that the concept of translation has not only undergone a sharp increase in the number of interpretations in our time, but has also undergone constant changes throughout the centuries. Perhaps this complicates the reasoning of many authors. Agreeing with or criticizing their predecessors, they do not realize that they are not always talking about the same thing." (Bilous O.M., 2013, 200 s).

In fact, TRANSLATION is a very complex and multifaceted phenomenon. It is very difficult, if not impossible, to describe all its essential elements in a single way. First of all, it should be borne in mind that the term TRANSLATION itself is ambiguous. Even within this scientific discipline, TRANSLATION is associated with at least two different concepts: TRANSLATION as a certain intellectual activity, which is, a "process". In other words, TRANSLATION as a certain intellectual activity, and TRANSLATION as a result of this process, i.e. a product of the activity. In other words, it is a verbal work created by the translator.

2. Historical Background

Since the 1950s, there has been a growing interest in translation in academic circles, mainly from a linguistic point of view. The most prominent scientists of that time were from a number of different countries and each had their own contribution to the evolving field. Georges Munin (real name Louis Lebusche, 1910) was a French linguist and semiotician. Eugene Nida (1914-1911), was American linguist and Bible translator who introduced Chomsky's ideas into the "scientific" analysis of translation and equivalence (transformational model translation). Two

French Canadians Jean-Paul Vinet (1910-1999) and Jean-Davernet (1904-1990) wrote in a comparative style between French and English. Their book was published under the French title *méthode de traduction* (Methods of Translation) in 1958 (English translation 1995) (Vinet & Darbelnet 1958, 1995). The names translation science (fr. *translatologie*) and science of translation (eng. science of translation) were proposed in 1972 as an alternative to the terms translation science (fr. *translatologie*) or in German, "translation science" - *Übersetzungswissenschaft* (Sandor Hervey, Ian Higgins, Michael Loughridge, 1997). The proposal came from Jace Stratton Holmes (1924-1986), an American-born professor at the University of Amsterdam and a translator of poetry from the Dutch language. It is aptly titled "The Name and Nature of Translation Studies". This work was presented at the Third International Conference on Applied Linguistics in Copenhagen in August 1972. The abstract began with the following words: "Although translation studies have a long history and have begun to separate into a separate field of knowledge over the past two decades, there is still no general agreement on what exactly this new discipline is about. There is little general agreement as to what this new discipline should be called" (Holmes, 1988, 117).

Over the years, various terms have been used in translation. In English, both "art" and "craft" have been used interchangeably in translation, but so has the term "principles". The different terms change the context of the information being conveyed. Terms such as "fundamental" and "philosophy" are also used interchangeably, and these terms change the context and tenor of the information being shared. In fact fundamental can be both an adjective and a noun whereas philosophy is strictly a noun. Similar terms are also found in French and German. There have been several attempts to create "academic" terms. "Most of them are productive as scientific suffixes in the English language, such as "logy" - Ukrainian, "logic"" (O. A. Kalnychenko, 2017, 64 s.)

Translation activity and its theoretical underpinnings are gaining new momentum in the field of information theory and practice. Scholars have been rethinking the concept of equivalence and the transition from the sphere of language to the sphere of speech and communication. It is suggested that communicative-functional equivalence should be distinguished from structural and semantic equivalence. By itself, it does not guarantee the "success" of the translation and does not determine the quality of the translation. It is necessary to introduce an evaluation term - translation adequacy. The adequacy of the translation is the compliance of the translation with the requirements and conditions of a specific interlingual communicative act. Interestingly, the tradition of opposing translation adequacy and equivalence is a Soviet and post-Soviet

prerogative. The American and European traditions of translation studies are characterized by the opposition of different types of equivalence.

The American translator and translation theorist Eugene Naida proposed to distinguish between two types of translation equivalence: formal and dynamic. Formal equivalence emphasizes the source text (form and content) and concerns the preservation of formal features of the source text in the translated text (reproduction of the source text). The focus is on the preservation of formal features of the original text in the translated text (reproduction of grammatical form, punctuation and punctuation marks). However, any deviations from the original text should be explained in notes or comments. This type of translation is called a glossary. It immerses the recipient in the culture of the people for whom the source text is written in their own language (URL10).

Dynamic equivalence is aimed at the reader of the translation and requires the translator to adapt vocabulary and grammar. Y. Naida considered formal equivalence and dynamic equivalence as poles, between which there are many intermediate types. According to Yu. Naida, an exact translation is impossible. The translator chooses the type of equivalence. The dominant type of translation is dynamic (URL10).

3. Implications for Teaching

It is worth mentioning that Ukraine's entry into the European Union has resulted in changes to the education system as well. Since Transcarpathia is a multicultural region and its population is accordingly multinational, in our opinion, education in preschools, schools and institutions of higher education should be bilingual or multilingual.

Bilingualism (bilingualism, Latin *bi* "two" + *lingua* "language") is the alternate use of two languages. It is fluency in two languages and the ability to communicate successfully. It is the ability to speak both languages equally well and to use both languages equally well in different communication situations. A person who knows two languages is called a bilingual, and a person who knows three languages is called a polyglot. People who speak more than two languages are called polyglots. Since language is a function of social group, being bilingual means belonging to two different social groups at the same time (URL9).

The development and implementation of a plurilingual education is one of the most important priorities of the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. Europe is a multilingual region that seeks to provide education adapted to the needs of its multilingual citizens in order to achieve its

social and cultural objectives. If our students are to function effectively within the European Union knowledge of additional languages will be necessary.

The plurilingual (multilingual) approach emphasizes that as an individual's language experience expands within a cultural context from the language of the family to the language of the society as a whole and to the languages of other ethnic groups rather than keeping these languages and cultures in strictly dichotomous mental compartments. All knowledge and experiences with languages build communicative competence in such a way that they are related and interact with each other (URL₁₁).

Interculturality involves a number of cognitive, emotional, and behavioral competencies. These include knowledge (e.g., knowledge of other cultural groups and their products and practices, knowledge of the ways in which people of different cultures interact), attitudes (e.g., curiosity, openness, respect for others, empathy), interpretation and association skills (e.g., interpreting the practices of other cultures and relating them to those of one's own culture) discovery skills (e.g., the ability to seek out and acquire new knowledge about a culture, its practices and products), and critical cultural awareness (i.e., the ability to critically evaluate the practices and products of one's own and other cultures).

There are three specific approaches to plurilingual education:

1. ***Integrated teaching methods*** - those that make the teaching of different foreign languages complementary to each other and explicitly use connections and similarities between foreign languages to aid learning.

2. ***Language Awakening*** – this approach aims to raise awareness among learners, especially young learners, of the diversity of languages present at home, school, and society. This approach introduces several languages to encourage thinking about language and to give value to the variety of languages present in the school.

3. ***Mutual understanding*** between related languages is based on the development of comprehension within a language family. For example, courses have been devised in which students study several parallel languages such as Romance, Slavic, Germanic and Hungarian. Such courses tend to concentrate on learning receptive skills.

In most classrooms, there are students whose national or regional language is their native language but not their mother tongue. The multilingual and intercultural approach to language can enrich the appreciation of national and regional languages and literature and contribute to the integration of all learners in the class. One example is a comparative study of folktales from different cultures.

Such approach means to increase consistency and transparency in policy and standards considerations and decision-making at national and European levels. It takes into account the needs of all students in higher education and addresses the objectives, outcomes, content, methods, and assessment approaches of language in education.

4. The Importance of Context

One of the most striking differences between English and Ukrainian is that there are dozens of variations of the same Ukrainian word, making it difficult to manage translation.

In English, words and sentences are connected by prepositions in a rather strict structure. In Ukrainian, the rules are less rigid, and technically words can be arranged in almost any order. For example, in English you can say “*I like running in the gym*”, but you cannot say “*I running in the gym like*” or “*Like running I in the gym*”. However, each of these variations is valid in Ukrainian because every word has a specific ending that retains its meaning. See the table below:

English	I	Like	running	in	the	gym
Ukrainian dictionary word forms	Я	подобатися	бігати	у	-	спортзалі
Correct word forms in the sentence	Мені	подобається	бігати	у	-	спортзалі

As you can see, Ukrainian words use specific endings to connect words, so you can put most parts of a sentence in any order and still have a grammatically correct sentence. As a result, each Ukrainian sentence has potentially hundreds of variations. English nouns have only singular and plural forms (thing, things), but Ukrainian nouns have 14 variations depending on how they are used in a sentence. English verbs have only five variations (e.g. do, does, doing, did, done), but Ukrainian verbs have different endings depending on the tense, gender, mood, and number of the verb, and

these factors combine to create very context-specific word forms, making it difficult to even count verb variations.

As previously suggested, the word order in Ukrainian can be quite different from that of English. However, even though the order of words can be changed without breaking any grammatical rules, each variation changes the style of the sentence and emphasizes something different and alters the context. By swapping two words, one can change the mood and tone of the sentence. By changing the order of words, one can change not only the mood and tone of the sentence but the context. These variations provide richness and texture to a sentence particularly when speaking or interacting.

Thus, when translating into Ukrainian, translators sometimes have to turn a sentence upside down or inside out in order to make it natural and fluent. What was at the end of the original English sentence may become the beginning of the translated Ukrainian sentence, and vice versa (URL₁₂). Therefore, it is very dangerous to divide a sentence into parts and translate those parts separately. Even if each part is translated correctly, the meaning and context can be altered.

The Ukrainian language uses commas, colons, periods, question marks, and quotation marks very differently than English. Therefore, if the punctuation at the end of a translated Ukrainian sentence is different, it does not necessarily mean that it is a mistake. For example, titles in English may end with a colon, but Ukrainian does not use a colon in titles. Dashes and colons in running text are used in completely different ways. While English uses single or double quotation marks ("", """), Ukrainian uses the so-called chevron («»). The inchsign (") is not used at all because Ukrainian speakers are not familiar with imperial units and this sign is mistakenly interpreted as a straight double quotation mark. The dollar sign (\$) must be placed after the number and separated by a space. Examples are endless.

The average Ukrainian word contains 7.9 symbols, while the average English word contains 5.2 symbols. Ukrainian sentences generally contain fewer words because there are no articles and fewer prepositions, but they are still longer when translated from English to Ukrainian. On average, the number of words increases by 20%, but some sentences are twice as long (URL₁₂).

As a result of all of the unique qualities of the Ukrainian language, foreign language dictionaries do not contain a single exact translation of a word. Simply replacing an English word with a Ukrainian word will always result in some meaning being lost. To clarify this point, consider the following example. In

English, we say "mother-in-law" to indicate the mother of a spouse. However, in Ukrainian there are two different words: "husband's mother" and "wife's mother". So how do we translate "mother-in-law"? Dictionaries are not much help. This is because we need to know the gender of the person to whom we are referring to mother-in-law. If we don't know that, we have to guess.

Global translation quality standards dictate that translators must be native speakers of the target language. No matter how hard you try to master a foreign language, you will always fall behind someone who has spoken the language since childhood and uses it every day. Therefore, a Ukrainian translator must be an expert in the Ukrainian language, but only if he/she has enough English to understand the original text. The reverse is also true: the Ukrainian to English translator must be a native speaker of the US or UK (depending on the target audience).

Machine translation is one of the current trends and is becoming more and more widely used. We are told that "machine translation is getting better and better," but this statement does not seem to apply to translations from English to Ukrainian given the complexities of the sentence structure.

Post-editing a machine translation from English to Ukrainian almost always requires a total rework to produce a high-quality translation and requires as much effort as translating from scratch. This is because English and Ukrainian are so different that engines like Google Translate cannot produce natural, readable text. We have had to spend as much time translating from scratch as we would have had to spend translating from scratch, because the machine-translated text would have to be completely rephrased.

5. Conclusions

We hope this article will help you understand the peculiarities of the Ukrainian and English languages in intercultural environment and help you manage the quality of translations more effectively. Below are a few keypoints to review:

- While English nouns have only singular and plural forms (thing, things), Ukrainian nouns have 14 variations depending on how they are used in a sentence;
- Ukrainian endings change constantly, so do not consider such changes as mistakes.
- A good English to Ukrainian translator must be very good in Ukrainian, even if not perfectly fluent in English.
- If quality is really important, don't rely on machine translation.

It is planned to continue the research to study the specifics of the language components of English-Ukrainian and Ukrainian-English translations in the preparation of future specialists in a multicultural environment as it is a necessary process in the current conditions of integration into the educational and scientific European and world spaces. The practical significance of the expected scientific results will be the ability to apply the scientific provisions and conclusions of the study in the practical activity of the modern teacher in a multicultural environment; in the course of teaching discipline in higher education institutions; while writing textbooks on theory and practice; during the implementation of applied research and analysis of the development of modern education, the processes of reforming the educational system in accordance with European standards.

Future studies should consider word order and context. It is clear that the Ukrainian language has layers and complexities not found in English. Future studies should also consider slang and colloquialisms. Languages are evolving given the forces acting upon it. Popular culture, the media (recently social media), and celebrities throughout generations have contributed to language. Today the speed at which language and context evolves is faster. Internet cables are faster than trade routes. Repetition found in songs is more powerful than the written word.

The study of language, like the body of knowledge in any academic field, never reaches a conclusion. It grows and evolves as we grow and evolve.

Література

1. Білоус О.М. Теорія і технологія перекладу. Курс лекцій: доопрацьований та доповнений. Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень. – Кіровоград, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – 200 с.
2. Гуз О. П. Основи перекладознавства : конспект лекцій. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 72 с.
3. Литвин І. М. Перекладознавство. Науковий посібник. – Черкаси : Видавництво Ю. А. Чабаненко, 2013. – 288 с.
4. Теорія перекладу: для студентів 3-4 курсів ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики перекладу ; авт.-упор. О. А. Кальниченко]. – Харків : Вид-во НУА, 2017. – Ч. 1. – 64 с.
5. Holmes J. S. Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies / J. S. Holmes. – Amsterdam : Rodopi, 1988. – 117 p.

6. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies / J. S. Holmes// Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies. – Amsterdam, 1988. – P. 66–80.
7. Sandor Hervey, Ian Higgins, Michael Loughridge. Thinking German Translation. A Course in Translation Method: German to English. Routledge, London and New York, 1995.
8. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation (p. 342). Amsterdam/Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.11>
9. URL₁ <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
10. URL₂ <http://pliegosdeyuste.eu/n4pliegos/eugeneanida.pdf>
11. URL₃ <https://www.ecml.at/Thematicareas/PlurilingualEducation/tabid/1631/language/en-GB/Default.aspx>
12. URL₄ <https://www.linkedin.com/pulse/ukrainian-translation-facts-tips-clients-qa-teams-igor-marach>

References

1. Bilous O.M. Teoriia i tekhnolohiia perekladu. Kurs leksii: doopratsovanyi ta dopovnenyi. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv perekladatskykh viddilen. – Kirovohrad, RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2013. – 200 s.
2. Huz O. P. Osnovy perekladoznavstva : konspekt leksii. Lutsk : Vezha-Druk, 2021. 72 s.
3. Lytvyn I. M. Perekladoznavstvo. Naukovyi posibnyk. – Cherkasy : Vydavnytstvo Yu. A. Chabanenko, 2013. – 288 s.
4. Teoriia perekladu: dlia studentiv 3-4 kursiv f-tu «Referent-perekladach», yaki navchaiutsia za spetsialnistiu o35 Filolohiia (Pereklad) / Nar. ukr. akad., [kaf. teorii ta praktyky perekladu ; avt.-upor. O. A. Kalnychenko]. – Kharkiv : Vyd-vo NUA, 2017. – Ch. 1. – 64 s.
5. Holmes J. S. Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies / J. S. Holmes. – Amsterdam : Rodopi, 1988. – 117 p.
6. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies / J. S. Holmes// Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies. – Amsterdam, 1988. – P. 66–80.
7. Sandor Hervey, Ian Higgins, Michael Loughridge. Thinking German Translation. A Course in Translation Method: German to English. Routledge, London and New York, 1995.
8. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation (p. 342). Amsterdam/Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.11>
9. URL₁ <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
10. URL₂ <http://pliegosdeyuste.eu/n4pliegos/eugeneanida.pdf>
11. URL₃ <https://www.ecml.at/Thematicareas/PlurilingualEducation/tabid/1631/language/en-GB/Default.aspx>
12. URL₄ <https://www.linkedin.com/pulse/ukrainian-translation-facts-tips-clients-qa-teams-igor-marach>

Basics of English-Ukrainian translation in an intercultural educational environment

Oleksandr Ostrovsky, Doctor of Philosophy. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. ostrovskishasha1985@gmail.com, ORCID: 000-0003-0441-6866.

Kurt A. Stahura, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of History and Social Sciences, visiting professor. kstahura.phd@gmail.com

The article covers the study of the basics of English-Ukrainian translation in the intercultural educational environment of Transcarpathia. The concepts of bilingual and trilingual education in institutions of higher education are defined as well as the process surrounding the formation of theoretical and practical translation skills.

In the second half of the 20th century, the long-term analysis of translation activity reached such a level that it led to the creation of independent disciplines known as translation theory, translation studies, foundations of translation studies, etc. Translation studies not only developed rapidly and in a short period of time but it became an independent subject of study. The discipline also developed its own terminology which has been used for more than 50 years.

The purpose of the scientific article is three-fold:

- 1) to study the specifics of English-Ukrainian translation;
- 2) to clarify the concepts of «bilingual» and «plurilingual» education;
- 3) to form theoretical and practical skills of English-Ukrainian translation in students while taking into account the specifics of the intercultural educational environment.

The scientific novelty lies in the fact that we investigated the concept of «bilingual» and «plurilingual» education. The content and specificity of the intercultural educational environment gained further development during the English-Ukrainian translation.

In the future, it is planned to study the specifics of the language components of English-Ukrainian and Ukrainian-English translations.

Keywords: language, bilingual, plurilingual education, translation, intercultural educational environment.

Основи англо-українського перекладу в міжкультурному освітньому середовищі

Островський Олександр, доктор філософії, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II, ostrovskisasha1985@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0441-6866

Курт Ендрю Стегура, професор, запрошений лектор кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ, kstahura.phd@gmail.com

В статті висвітлено дослідження основ англо-українського перекладу в міжкультурному освітньому середовищі Закарпаття. Визначено поняття білінгвальне та трілінгвальне навчання у закладах вищої освіти (ЗВО), процес формування теоретичних та практичних навичок перекладу.

У другій половині ХХ століття багаторічний аналіз перекладацької діяльності досяг такого рівня, що призвів до створення самостійних дисциплін, відомих як теорія перекладу, перекладознавство, основи перекладознавства та ін. Перекладознавство не лише стрімко розвивалося і за короткий проміжок часу стало самостійним предметом вивчення, але й виробило власну термінологію, яка використовується вже понад 50 років.

Мета наукової статті триєдина:

- 1) вивчити специфіку англо-українського перекладу;
- 2) уточнити поняття «білінгвальне» та «плюрлінгвальне» навчання;
- 3) сформувати в студентів теоретичні та практичні навички англо-українського перекладу з урахуванням специфіки міжкультурного освітнього середовища.

Наукова новизна полягає в тому, що нами досліджено поняття «білінгвальне» та «плюрлінгвальне» навчання. Подальшого розвитку набули зміст та специфіка міжкультурного освітнього середовища під час англо-українського перекладу.

У перспективі передбачено дослідження специфіки мовних компонентів англо-українського та україно-англійського перекладів.

Ключові слова: мова, білінгвізм, плюрлінгвальне навчання, переклад, міжкультурне освітнє середовище.

Az angol-ukrán fordítás alapjai interkulturális oktatási környezetben

Osztrovszkij Sándor, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. ostrovskisasha1985@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0441-6866.

Kurt A. Stahura, PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, vendégprofesszor Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, kstahura.phd@gmail.com

A cikk az angol-ukrán fordítás alapjait tanulmányozza Kárpátalja interkulturális oktatási környezetében. Meghatározza a felsőoktatási intézményekben folyó két- és többnyelvű oktatás fogalmát, az elméleti és gyakorlati fordítói készségek kialakításának folyamatát.

A 20. század második felében a fordítási tevékenység hosszú távú elemzése olyan szintet ért el, hogy az önálló tantárgyak létrejöttéhez vezetett: fordításelmélet, fordítástudomány, fordítástudományi alapok stb. A fordítástudomány nemcsak gyorsan fejlődött, és vált rövid időn belül önálló tantárggyá, hanem saját terminológiát is kialakított, amelyet több mint 50 éve használnak.

Az írásnak három célja van:

- 1) tanulmányozza az angol-ukrán fordítás sajátosságait;
- 2) definiálja a két- és a többnyelvű oktatás fogalmát;
- 3) az angol-ukrán fordítás elméleti és gyakorlati készségeinek kialakítása a hallgatókban figyelembe véve az interkulturális oktatási környezet sajátosságait.

Újdonsága abban rejlik, hogy a két- és a többnyelvű oktatás fogalmát vizsgáltuk az interkulturális oktatási környezet továbbfejlődésében, az angol-ukrán fordítás tartalma és sajátossága kapcsán.

A jövőben az angol-ukrán és az ukrán-angol fordítások nyelvi összetevők sajátosságainak tanulmányozását tervezzük.

Kulcsszavak: *nyelv, kétnyelvűség, többnyelvű oktatás, fordítás, interkulturális oktatási környezet.*

УДК 81'246.3

DOI 10.58423/2786-6726/2024-1-101-129

Noémi Szabó, Ulrike Jessner

Multilingual Assessment of Primary School Pupils in the Hungarian Context

1. Introduction

According to Baker and Wright (2017), globalisation and interculturalism are both the cause and effect of bi- and multilingualism. As multilingualism has been identified as the norm, academic research on multilingualism and multilingual education has grown accordingly (Cenoz, 2013; Herdina&Jessner, 2002; Cenoz&Jessner, 2000; Cenoz et al., 2003; Cook, 2016). Many people can acquire a third or fourth language that is why multilingualism or Third Language Acquisition (henceforth TLA) is a natural phenomenon in many parts of the world. However, third language acquisition is more common in multilingual settings like in Africa or Asia, people can acquire second, third or additional languages through instruction in the European context (Cenoz, 2013). The typical language learner acquires a second or third after the first language and therefore multilingualism is considered to play an essential part in language education (Cummins, 2008; Cenoz 2009). Language acquisition models explain the processes that can happen between the languages in the speakers' whole linguistic repertoire. However, the study of more than two language systems ascertained that the conventional application of second language acquisition (henceforth SLA) terminology cannot be used without questioning trilingualism studies (Kramsch& Whiteside, 2007; Hammarberg, 2018; SafontJordá, 2015). Third language acquisition (henceforth TLA) represents a field in applied linguistics, more specifically in multilingualism research, which has made significant advancements over the last twenty years (Fouser, 1995; Jessner, 1999; Cenoz&Jessner, 2000; Cenoz et al, 2001; De Angelis, 2007; Bardel& Falk, 2007; Jessner, 2008; Hammarberg, 2010; Cenoz, 2013; Aronin&Jessner, 2015; Cenoz, 2020). Multilingual processing is a major area of interest in TLA where the multilingual lexicon stands at the centre of investigation (Cenoz et al., 2003, de Angelis, 2007).

Researchers have shown an increased interest in TLA since learning additional languages is becoming more and more popular even in the Hungarian

context (Bacsa, 2012; Boócz-Barna, 2014; Horvath&Jessner, 2020; Szabó&Failasofah, 2021). Over the past decade, the question of acquisition order concerning English and German as foreign languages received special attention in the Hungarian educational scenes (Kecskes&Papp, 2000; Tápai-Balla, 2012; Perge, 2017; Boócz-Barna, 2007, Horvath &Jessner, 2023; Szabó&Failasofah, 2022). One component of multilingual awareness - which is metalinguistic awareness - deserves more attention in TLA as it is considered to be an under-researched area in multilingualism research from a holistic viewpoint (Jessner, 2006; Jessner et al., 2016; Cenoz et al., 2001; de Angelis, 2007; Hofer, 2022). The other variable of multilingual proficiency is cross-linguistic influence (de Angelis, 2007; Odlin, 2003; Jessner, 2016). In the last decades, particular attention has been paid to the influence of the non-native language back to the native language of the speaker (Cook, 2003; Kecskes&Papp, 2000; Pavlenko, 1999; Pavlenko and Jarvis, 2001, 2002). In the Hungarian context, only very few studies have concentrated on TLA or multilingual awareness (Flynn &Berkes, 2004; Kecskes, 2015; Szabó, 2018; Horváth&Jessner, 2022).

In the next sections, we first delineate a literature review elaborating on multilingual acquisition, multicompetence and the Dynamic Model of Multilingualism (henceforth DMM) and its main component: multilingual awareness. Then we provide the context of Hungarian foreign language learning. An outline of the Hungarian pilot study follows this. Finally, the conclusion gives a summary and critique of the findings.

2. Literature review

This chapter presents a brief synopsis of the relevant literature which supports the theoretical considerations of this study. In the first subchapter, the background of TLA) is presented. The decisive factors of TLA are explained in the second subchapter. The main theoretical framework of the study is the Dynamic Model of Multilingualism which is introduced in the third subchapter. The fourth subchapter describes the holistic way of multicompetence and multilingual testing. The last subchapter draws attention to the Hungarian language learning context.

2.1. Third Language Acquisition

Some scientists hold the view that third language acquisition is only a by-product of second language acquisition studies. Traditionally, it has been argued that no distinction is usually made between learning one's first non-native language (L2) and learning a further language (L3) in the Second Language Acquisition (henceforth SLA) literature. (Singh &Carrol, 1979; Mitchell& Myles (1998)). However, many researchers have investigated TLA from a psycholinguistic point

of view in the past fifteen years (Herdina&Jessner, 2002; Cenoz&Jessner, 2000; Jessner et al., 2016; Hammarberg, 2018; Bardel,2020) Acquiring a third or additional language differs from acquiring a second language in many respects based on empirical research (Jessner, 2006; Jessner,2008). TLA is a more complex issue based on the structural level and learners differentiate a minimum of three languages in case of third language acquisition. Knowing more than two languages seems to have a facilitative effect on additional language learning because one acquires multiple lexical and grammatical cues in acquiring a further language (Montanari &Quay, 2019).

To differentiate the two terms, the definition of TLA is based on quantitative and qualitative changes in the language learning process. Researchers working in the field of TLA seem to agree with the definition (Cenoz and Genesee, 1998; Cenoz and Jessner, 2000; T.Balla, 2012). However, scholars tend to describe the status of L3 in the TLA studies. The additional term “third language” has come into use so the category is a relative newcomer in terminology as the book of De Angelis (2007) is concerned with the L3 terminology in detail. De Angelis (2007) proposes four possibilities for clarifying the new field by labelling third language acquisition research: (a) Multiple Language Acquisition; (b) Multilingual Acquisition; (c) Third Language Acquisition and (d) Third or Additional Language Acquisition. Researchers working in the field tend to use the latter two versions so TLA or additional language acquisition are the common terms (De Angelis, 2007, p. 10). There is a degree of uncertainty around the terminology in the field of TLA, where language acquisition is placed in a multilingual setting. A generally accepted definition of TLA is lacking as an L3 may be understood in 4 possible ways. A third language may stand for “a) the chronologically acquired third language, b) the next language encountered after the simultaneous acquisition of two languages in early infancy (Cenoz, 2000) c) any non-native language currently being acquired by a speaker who is already familiar with one or more other non-native languages (Williams and Hammarberg, 2009) and d) the notion third or additional language is used instead of a third language” (De Angelis, 2007).

TLA research was a neglected phenomenon in bilingualism studies and SLA research. TLA is used as a synonym for multilingualism in some literature but TLA refers to the acquisition of a third or additional (L_n) language. Cenoz formulates the connection between multilingualism and TLA in the following way: “TLA can be regarded as a specific aspect of the study of multilingualism”. (Cenoz, 2013, p. 72) As stated by some scholars (Fouser, 1995; Jessner, 1999), there exists a degree of terminological and conceptual confusion regarding third language acquisition. The number of languages is an influential factor in

defining multilingualism but complexity and routes for learning are other components in third language acquisition. (Jessner, 2008)

2.2. Influencing factors in TLA

Learners of two or more languages should cope with the challenges of building strategies and skills to achieve the language learning tasks. Multilingual speakers can reflect on their learning process and they are more successful in explaining the usefulness of prior linguistic knowledge. The psycholinguistic approach makes it possible to examine the field of TLA concerning the previously acquired language including proficiency level, exposure to the language, and usage-based variables like individual learning experience. (De Angelis, 2007; Hammarberg, 2009; Cenoz, 2001). Cenoz (2013) examined the difference between mono and multilingual learners and the diversity of learning can be a notable feature. Learning a second language can have various routes in case of even a second language. Different background languages operate in the multilingual setting that have an impact on L3. It is well attested in TLA research that both L1 and L2 become activated in the learning process of additional language. The list of De Angelis (2007) contains 8 different factors influencing TLA: psychotypology, age, order of acquisition, level of proficiency in the source language and target language, language mode, prior language knowledge, L2 status and recency of use. Age, prior (L2) language knowledge and order of acquisition are the factors which have been investigated in this pilot study.

L2 knowledge and experience are other variables in the L3 learning process. An extensive literature on TLA summarized that more experienced multilingual learners can gain greater benefits from their L2 experience and knowledge of languages than less experienced learners in learning an L3 (see also Aronin&Jessner 2015; Cromdal 1999; Jessner&Török 2016; Ricciardelli 1992). In TLA studies, age has not been investigated in general as this variable was often controlled in these studies. According to the DMM, the age factor should be considered carefully as a variable. Jessner (2015) claimed that age cannot be studied alone from other variables in language. (p.167)

Cenoz (2003) explains that third language acquisition involves temporal diversity as can be seen above in the case of acquisition orders. When two languages are part of the system, the language contact seems to be bidirectional either $L1 \rightarrow L2$ or $L2 \rightarrow L1$. Acquiring a third language brings along the complexity of the routes therefore we can talk about simultaneous or consecutive acquisition of all the three languages or two languages that are learnt parallel after learning the L1 or before learning an L3 (p.72).

Complexity goes hand in hand with the routes of learning therefore one can learn two languages due to fixed patterns (either parallel or simultaneously).

Cenoz (2000) determines three factors which differ SLA from TLA: (1) the order in which languages are learned; (2) sociolinguistic factors, and (3) the psycholinguistic processes involved.

Jessner (2008) presents various examples that highlight the routes of possibilities for acquiring more than two languages. Additional language learning is strongly related to the context of the learner and the background of the language learner. Three examples below, which illustrate the various ways of learning a third language depending on the context, are taken from the paper of Anastassiou et al. (2017): a) children growing up with three languages from birth (e.g. Oksaar, 1977; Hoffmann, 1985; Barnes, 2005), b) bilingual children learning an L3 – in many cases English – at school at an early age, as in our study and as is the case in the Basque Country (Cenoz, 2005) or in South Tyrol (Jessner, 2006), c) bilingual migrant children moving to a new linguistic environment, such as Kurdish/ Turkish children learning German in Austria (Brizic, 2006).

2.3. The Dynamic Model of Multilingualism

Herdina&Jessner (2002) introduced “The Dynamic Model of Multilingualism” (DMM) as pioneering research on multilingual development from a dynamic systems theoretical point of view, which has become known as the complexity dynamic systems theoretical approach more recently. From this thinking perspective, the characteristics of language development can be described in multilingual systems as non-linearity, reversibility, stability, interdependence, complexity, and change of quality. A remarkable trait of DMM is that language systems are illustrated as interdependent and not as autonomous systems. In DMM, one presupposes that the multilingual psycholinguistic system consists of factors that can change over space or time. These variables include cognitive capacity, language aptitude, and others. Additionally, the dynamic view regards the speaker as an intricate psycholinguistic system. In the focus of the dynamic view stands a reasonable motif: languages are in permanent motion and our task is “the understanding of the behaviour and the organization of the living systems” (Jessner, 2003, p. 235). The order of language acquisition is also a fundamental point from a dynamic point of view. Contrary to SLA studies, the routes of learning show a greater variety in multilingual acquisition. Learning three or more languages has more routes as Cenoz (2000) talks about 4 different orders of acquisition: simultaneous acquisition of L1/L2/L3, consecutive acquisition of L1, L2, and L3, simultaneous acquisition of L2/L3 after learning the L1, simultaneous acquisition of L1/L2 before learning the L3 (Cenoz, 2000 as cited in Jessner, 2008b, p.271). Taking the systems theoretical approach into consideration, individual language systems (LS1, LS2, and LS3, etc.) stand at the

centre of investigation rather than languages. Language systems constitute the psycholinguistic system of a multilingual speaker (Jessner, 2008a).

Jessner's (2006) view supports the idea of emergent qualitative changes in the case of three languages:

“Apart from all the individual and social factors affecting second language acquisition, the process of learning and the product of having learnt a second language can potentially exert influence on the acquisition of an L3 and this involves a quality change in language learning and processing” (p.14)

The DMM is considered to be the most comprehensive model of multilingual development and use to date. It also supports our understanding of multilingual interaction and multilingual language behaviour within the classroom context.

2.3.1 Multilingual awareness

The multilingualism factor (M-factor) is a key component of multilingual proficiency in DMM. The M-factor with its main component of multilingual awareness plays an integrative role in multilingual proficiency in a multilingual system. (Jessner&Allgäuer-Hackl, 2022). New emergent skills, that is language learning skills, language management skills, and language maintenance skills characterize the multilingual repertoire. The M-factor is an emergent property that can supply the catalytic or accelerating effect in TLA. Multilingual awareness can be divided into two main variables: metalinguistic- and cross-linguistic awareness.

Metalinguistic awareness (MLA) consists of “the set of skills and abilities which improve thanks to prior linguistic and metacognitive knowledge” (Jessner, 2008a, p.275). The influence of MLA can be a significant factor with special emphasis on L3 learning (Thomas, 1988; Jessner, 1999). Multilingual speakers' language change is often connected to their perceived communicative needs and they can adapt to the emergent situation more easily than monolinguals.

Malakoff (1992) describes metalinguistic awareness as “allowing the individual to step back from the comprehension or production of an utterance to consider the linguistic form and structure underlying the meaning of the utterance” (p.152). Jessner (2017) illustrates the role of MLA in the following way: Metalinguistic awareness is "part of the multilingualism factor which also relates to cognitive aspects of multilingual learning such as an enhanced multilingual monitor and/or catalytic effects of third language learning" (p.5). Significant evidence has been found on the increased level of metalinguistic awareness by learners of English as L3 in the Tyrolean contexts (Traxl, 2013; Hofer, 2015).

The study of transfer phenomena in SLA has got a long tradition and it can be dated back to the 70s and 80s. Most of the studies in the field of transfer have

focused on bilingualism and SLA studies since too little attention was paid to transfer in TLA in the past. (Odlin, 1989; Kellerman & Sharwood-Smith, 1986; Gass&Selinker, 1983).When elements from one language influence the comprehension or production of another, researchers generally refer to “language transfer” (e.g., Odlin, 1989; Selinker, 1969) or “cross-linguistic influence” (e.g., Odlin, 2003). Cross linguistic influence is a rather neutral concept and it behaves like an umbrella term “for the effects of transfer, interference and delayed effects of a change in the factors determining language acquisition”. (Herdina&Jessner, 2002, p. 26) De Angelis (2007) also gives us a definition of cross-linguistic influence: “The study of cross linguistic influence (CLI) seeks to explain how and under what conditions prior linguistic knowledge influences the production, comprehension and development of a target language” (p. 19). From the point of the DMM, cross-linguistic awareness (XLA) is defined as the awareness of the contacts between languages which are used “tacitly or explicitly during language production and use” (Jessner, 2016, p.161). The results of Jessner (2006) have proven that learners express their cross-linguistic awareness by making use of supporter languages.

2.4. Holistic view of multicompetence

In the following subchapter, the holistic way of multilingualism is presented. Grosjean (1985) introduced the holistic perspective of bilingualism therefore this attitude maintained the idea of the fully competent speaker-hearer in both languages. In 1991 Cook introduced the holistic view of multicompetence which treats the language systems as two interrelated systems in one mind of a multilingual individual. A more up-to-date definition says that the multicompetence approach refers to a mind or a community that uses more than one language (Cook, 2016). Monolingual speakers develop a different view of their languages than multilinguals. Cook (1992) suggested the multicompetence view which means a qualitative distinction from the competence of the monolingual speaker (monocompetence).

Grosjean (1985) emphasized that “the bilingual speaker is a human communicator who has developed communicative competence in two languages to be able to cope with the communicative needs of everyday life.” (In: Jessner, 2016, p.4) This can be illustrated briefly by a later quotation of Grosjean and Li (2013) which highlighted the aim and context of using two languages but still, they are talking about the use of the language which can be interpreted as “communicative needs”. Grosjean and Li (2013) indicate that “bilinguals usually acquire and use their languages for different purposes in different domains of life, with different people.” (In: Baker & Wright, 2017)

2.4.1. Multicompetence from the point of the DMM

Concerning the DMM, Jessner (2007; 2017) suggests multicompetence or holistic approaches be applied to language proficiency development in bi- and multilingual programmes. According to the multicompetence view, monolingual speakers have a different view of the world than their multilingual peers in terms of having more languages in their minds. There is an increasing tendency towards the holistic view of multilingualism which has appeared in different countries in the last decade. The focus on multilingualism consists of three different entities: the multilingual speaker, the whole linguistic repertoire, and the social context. Another important dimension of holistic views of multilingualism is that the development of multilingual competence is dynamic and it involves changes in language acquisition and language use (Jessner, 2008).

In consequence, holistic language testing allows a deeper understanding of the multilingual individual as is shown in the multicompetence test (Hofer & Jessner, 2019a). The multicompetence approach supports a better understanding of multilingual interaction and multilingual language behaviour within the classroom context. Multilingual advantage can correlate with higher creativity and flexibility in mental processes. Holistic language testing can allow a deeper understanding of the multilingual individual as is shown in the multicompetence test (Hofer & Jessner, 2019b). Hofer (2017) mentions that the multilingual approach reinforces “*the motivation-driven and goal-directed forces like attitude, determination, learning motivation, task persistence, academic curiosity, self-efficacy and the ability to maintain a healthy sense of self-esteem in the face of challenging situations*” (p.102). Language teachers should improve meta-competences in multilingual individuals who can be also trained in the classroom context. Instructors should enhance multilingual awareness in students. Furthermore, they need to participate in multilingual training programs to develop multilingual materials for their students (PlurCur, EUROCOM, and Multilingual Seminar). These innovations should be implemented in the teaching of foreign languages that can help learners in the acquisition process (Jessner et al., 2016).

Investigating multilingualism is a continuing concern in the Basque country of Spain (Cenoz & Gorter, 2011; Cenoz & Gorter, 2020). ‘Focus on Multilingualism’ is a holistic approach to studying multilingualism in educational contexts. This view simultaneously takes into account the acquisition, and use of languages and these two factors should be reckoned in line with the social context. ‘Focus on Multilingualism’ regards multilingual speakers and their repertoires as the starting point. It aims to examine bilinguals’ TLA. TLA can constitute part of a bi- and multilingual educational programme or a regular programme in which two

foreign languages are instructed at the school. At the centre of this approach stands the learner who can provide us with new insights into the processes of language learning and teaching. This special view recognizes the learner as a multilingual individual so one person acquiring several languages instead of one should adapt students to the fully monolingual norms. The multicompetence view helps to promote multilingualism in terms of the learner's language proficiency. The approach fosters to tackling of multilingual education's multifaceted challenges (Cenoz, 2013). Hofer (2023) also investigated the influence of metalinguistic awareness on early multilingual acquisition in the SouthTyrolean context. She presented possible solutions for the assessment of multilingual competence (multilingual proficiency, metalinguistic awareness amongst young learners) that could be a great tool in the Hungarian context: the Multilingual Competence Test. (Hofer&Jessner, 2019).

2.5. Foreign language learning in the Hungarian educational system

Hungary is located in the central part of Europe, in the Carpathian Basin. The neighbouring countries are Slovakia, Ukraine, Austria, Slovenia, Romania, Serbia, and Croatia. Medgyes&Nikolov (2014) explained that nearly 98% of the population speaks Hungarian as a first language (L1) so Hungary is certainly less multilingual than most of its neighbouring countries (p.504). So it is true that Hungarians should learn foreign languages to be able to communicate with others outside Hungary. It is also worth noticing that Hungary cannot be regarded as a monolingual country because more than 13 official minorities were recognised like Armenian, Boyash, Bulgarian, Croatian, German, Greek, Polish, Romani, Romanian, Ruthenian, Serbian, Slovak, Slovene, Ukrainian, and Hungarian Sign Language (HSL) (Kenesei, 2009).

Hungary's accession to the EU was achieved in 2004 and learning foreign languages became more attractive to Hungarian society. A national educational survey was compiled that gives a concise summary of the advancements in foreign language teaching and the quality of language teaching (Ministry of Education and Culture, 2008). Furthermore, Eurobarometer (2006, 2012) studies show outstanding negative results in Hungarian foreign language learning. There was a positive tendency to be seen in Hungarian foreign language learning in the past 20 years. However, Hungary (35%) lagged behind other European countries (53%) in terms of foreign language knowledge. Taking into account the distribution of foreign languages, English outperformed the German language both in Europe and in Hungary (Medgyes&Nikolov, 2014).

Pupils attend primary schools between the age of 6 and 14 based on the National Core Curriculum so they visit primary school at the time of the investigation. According to the older version of the National Core Curriculum

(OFI, 2012), pupils should start acquiring one foreign language in the fourth year of the lower primary section. Most Hungarian primary schools offer both German and English as a first or second foreign language.

Acquiring an additional language(s) (second foreign language) is introduced in the sixth or seventh year in the upper primary section. It depends on the school's local curriculum whether it is possible to integrate those 2 extra lessons as foreign language lessons (Szabó, 2008; Petneki, 2009). Furthermore, the former curriculum maintained the tradition of the two extra lessons at the upper primary level. (OFI, 2012) Learning a second foreign language is not compulsory at the primary level, therefore, a lot of students only start to acquire a second language in secondary school (Csizér&Öveges, 2018). The New National Curriculum (2020) does not make it possible to learn two foreign languages at primary schools with a general curriculum (Magyar Közlöny, 2020). Despite this, the current pilot study is based on the former regulation of the NCC (2012).

The schools have a normal curriculum which means that schools with bilingual curriculum or schools with nationality/minority curriculum did not anticipate in the study. As far as the learning conditions are concerned, pupils start their first foreign language (L2) from the first grade even if the official age of onset is the 4th grade based on the National Curriculum. Primary schools allocate two extra lessons for pupils to start their foreign language learning at an earlier age for practical reasons. (https://www.oktatas.hu/kozneveles/-kerettantervek/2012_nat) Age of onset plays an integrative role in this comparative study. Learners can usually start a second foreign language (L3) at the beginning of the 7th graders have been learning L2 for 6 years meanwhile 8th graders have been exposed to L2 for 7 years. As for the L3, 7th grader subjects have been acquiring German or English for 1 year and 8th grader participants have been learning the L3 language for 2 years.

Several Hungarian examples could be presented to justify the necessity of the research based on the order of language acquisition and multilingual awareness. Boócz-Barna (2007) examined the qualitative differences between the acquisition of German as L2 or German as L3 in the Hungarian school context. In the focus of her investigation stood multilingualism and cross-linguistic influence. The mother tongue of the pupils was Hungarian (L1) and their first or second foreign language was English or German (L2/L3). Participants aged between 14 and 17 took part in the investigation. The paper of T. Balla (2012) is also based on the DMM. She carried out a unique study in the Hungarian context which tried to seek answers on the role of English (L2) in the acquisition of the German language (L3) in secondary school context. T. Balla (2012) also employed multilingual research instruments to assess multilingual secondary school pupils. Horvath (2022) also investigated 9th-grade school learners who started to acquire

German L3 at the beginning of their secondary school studies. The languages involved in the study are the same as in the current pilot investigation: Hungarian (L1), English (L2), and German (L3). The study also explored the multilingual awareness of the participants with the help of multilingual teaching- and assessment tools developed by the researcher.

3. The study

In the focus of the pilot study stands L3 proficiency and multilingual awareness of Hungarian primary school pupils. This study investigates how certain factors (like age, L2 knowledge, order of acquisition) influence L3 proficiency and multilingual awareness.

The research questions have been formulated based on the holistic way of multicompetence as presented in the literature review and the questions are framed from a dynamic point of view (DMM).

The study addresses the following research questions:

- (1) Do prior language knowledge (L2) and age have an impact on L3 achievement?
- (2) Do more experienced language learners have a higher level of L3 proficiency and a heightened level of multilingual awareness?
- (3) Does the order of language acquisition influence the learners' L3 proficiency and the level of multilingual awareness?

3.1 Venue and timing

The pilot was carried out at two primary schools in the Transdanubian region of Hungary. Schools were selected based on their curriculum, first and second foreign language. English as L3 and German as L3 were investigated at two primary schools with a normal curriculum. The study lasted between the end of May and the beginning of June 2021 as the planned time of the pilot had been delayed one year due to COVID-19.

3.2. Sampling

The current research includes two primary schools where pupils started to acquire two foreign languages (English and or German). Convenience sampling was employed and 44 primary school pupils could be recruited for the study. Length of L2 exposure is calculated based on the age of onset of the participants. They have classes in the first foreign language (English or German) 4 times a week. They can learn a second foreign language (English or German) twice a week. Pupils are divided into 4 different groups based on their school years and order of language acquisition in the current study. The EG group refers to the pupils who start their learning process with English and after that German. Their

name is the “EG” (starting with English) (N=22). 7th graders are labelled as “7EG” (N=11) meanwhile 8th graders were named “8EG” (N=11). The other group acquired German before English therefore they gained the designation of “GE” (N=22). 7th graders of the “GE group” (N=11) are called “7GE” meanwhile 8th graders carry the contracted form “8GE” (N=11).

3.3. Tools

Data were gathered from multiple sources at one time during the spring term of 2021. In the current study, the C-tests and the Multilingual Competence Test (MCT) were employed. Students were asked to fill in a German and English C-test both in their L2 and in their L3. Then, an MCT was distributed to the participants. The tools are described in the next subsections.

3.3.1. The C-test

C-test is the developed form of the cloze-test (Sigott, 2004; Baghaei&Grotjahn, 2014; Babaii, 2014) and the original idea comes from Klein-Braley&Raatz (1982). According to Khoshdel-Niyat (2017), the C-Test is a gap-filling test belonging to the family of reduced redundancy tests which is used as an overall measure of general language proficiency in a second or a native language. Katona&Dörnyei (1991) also used the C-test amongst Hungarian EFL learners. The C-test aims to measure the overall proficiency of primary school pupils. The mutilation of the tests was adjusted to the classical C-test theory so every second word was deleted from the created texts. Each C-test included 5 texts altogether and every text contained 20 mutilated words. Pupils have 5 minutes for each text so they needed to complete the task in 25 minutes. In reality, 25 minutes were not enough to solve the 100 items. English and German C-tests were constructed to measure students’ first (L2) or second foreign language (L3). Students’ coursebooks were used to create the C-tests. “Project” and “English Plus” series were used to compile English as L2 and L3 tests for both age groups. “BesteFreunde”, “Pass auf!” and “Ping Pong neu” were implemented to generate German as L2 and L3 tests. The content of the C-tests is based on the course books of the participants. Students came from different schools so the decision was to create a test which is doable for each of the participants. The level of proficiency is followed by The Common European Framework of Reference (CEFR). The C-tests are varied from A1 level to B1 level as the instrument measures 7th and 8th graders’ L2 and L3 written proficiency.

3.3.2. The Multilingual Competence Test

A version of the multilingual competence test (henceforth MCT) by Hofer and Jessner (2019) was adapted for the Hungarian context. The test measures pupils’ level of metalinguistic and cross-linguistic awareness. The first part of the

original test was composed for the German-speaking South Tyrolean school context and it includes the already known languages by the student like German, Italian, and English. The second part of the test contains unknown languages like French, Spanish, Dutch, Ladin, Swedish, and Danish. The supportive language is German in the tasks. The aim of the Hungarian multilingual competence test is also twofold. The tasks explore multilingual operations of cross-linguistic influence (MLX) and metalinguistic awareness (MLA) (Hofer, 2023).

The Hungarian version contains three known languages – Hungarian, English, and German – by the students. The second part of the test consists of unknown languages like Dutch, Danish, Swedish, and Spanish but Ladin was eliminated from the adapted test as this language is especially spoken in South Tyrol. The language of instruction is Hungarian in the adapted test. The Hungarian version contains 11 tasks altogether. A maximum of 116 points could be obtained in the test. The first one is a vocabulary task based on English-German cognates. The second task is an odd-one-out task that assesses grammatical knowledge in the three languages. The participants need to choose 2 correct sentences out of the three and then they need to formulate their choice in Hungarian. The third task is connected to accuracy which requires them to correct the false sentences in all three languages and then they need to explain how they proceeded in the task. The fourth task includes two subtasks (parts A and B). In Part A, pupils are required to translate the German words into English. After that, they need to find the Hungarian equivalent of the words. Those words included in the task can be completed by A1-level speakers of English or German because the test is for every participant (English L3, German L3).

The second main part of the test contains the unknown languages. As far as the unknown languages are concerned, Dutch, Danish, Swedish, French, and Spanish languages remain in the adapted test. The Ladin language needed to be eliminated from the second part of the test because it could be only understood by the South Tyrolean speakers. The 6th task refers to the Dutch language and pupils should translate Dutch sentences into Hungarian. Tasks 7 and 8 belong to matching exercises. Task 7 applies to the word matching exercise, and it requires respondents to draw a parallel between German and Swedish/Dutch words. Participants needed to use the German language to recognize the meaning of the sentences and to find a link between German and Danish sentences. Task 9 incorporated a translation task and the languages included were Spanish, French and Ladin languages. Tasks 10 and 11 involve the Spanish language in the form of a translation and matching exercise.

3.4 Data collection and analysis

Data of two research tools were presented which had been employed in the pilot process between May and June 2021.

English and German C-tests were distributed to the students in two different lessons. 8 C-tests were created to assess pupils' L2 and L3. Pupils had 5 minutes for each part so they needed to fill in the test in 25 minutes. Pupils completed the English and German tests in two different lessons guided by their teachers. Students were asked to fill the two parts of the MCT in two separate lessons. Pupils could reach a maximum of 116 points and it took 80 minutes to complete. Quantitative methods were used to collect and analyse the data. The test of normality (Kolmogorov-Smirnov) was utilized to investigate whether there is a normal distribution amongst the population. Non-parametric independent samples T-tests were used to compare the independent groups of pupils (7EG, 8EG, 7GE, 8GE) based on different variables. Mann-Whitney tests were used to investigate the effect size and statistical significance. The statistical tool 'Jamovi' (similar to SPSS) was used for the data analysis. This software predicts the effect size of the data analysis besides the description of mean, significance (p-value) and standard deviation.

3.5 Ethical considerations

Two schools participated in the study. First, a written request was sent by the head of the doctoral school to the headmasters. After the headmasters of the institutions agreed to participate in the study, teachers gained a letter of consent. Form- teachers distributed the parental consent to the chosen applicants. Only pupils having parental consent took part in the pilot. As schools asked for anonymity, the names of the schools and students have to remain unknown in the study.

4. Results

In this section, the findings of the data collection is presented. The test of normal distribution is discussed in the first subchapter (4.1). Then this chapter is divided into three more subsections, each of which presents the results relating to one of the research questions. (4.2, 4.3, 4.4).

4.1 Test of normality

Shapiro-Wilk test was used to check the normal distribution of the sample (N=44). According to the literature,, the Shapiro-Wilk test is a more appropriate method for small sample sizes (<50 samples) although it can

also be handling on larger sample size while Kolmogorov–Smirnov test is used for $n \geq 50$. Table 1 illustrates the lack of normality as the significance level is not bigger than 0.05 in each case. ($p=0.009$, $p=0,012$, $p=0,000$). 4 main constructs have been investigated in the pilot study: the first foreign language of the students (henceforth L2), the second foreign language of the participants (henceforth L3), and multilingual operations in cross-linguistic awareness (MLX) and metalinguistic awareness (MLA). L2, L3, MLX and MLA were involved in testing the normal distribution since these variables play an integrative role in the data analysis.

As a next step, histograms were created using the Jamovi statistical tool. Creating histograms is essential to visualize the normality or the lack of normality in the data. No Bell shape curve could be observed in the case of histograms therefore normal distribution was out of consideration. Histograms showed us that no normal distribution could be detected in the L2 and L3 proficiency. Unfortunately, the data showed us that the data is not normally distributed concerning the multilingual operations of cross-linguistic awareness (MLX) and metalinguistic awareness (MLA).

4.2. Prior language knowledge (L2) and age on L3 proficiency

The first research question investigates the role of prior language knowledge (L2) and age factor in terms of L3 achievement. It draws attention to the comparison between the EG and the GE groups in terms of language exposure and proficiency. There is one year difference amongst the age groups namely between 7th and 8th graders. Tables 2A and 2B show the findings of the first part of the hypothesis, namely students start to learn English (L2) and German (L3). Group 1 denotes 7EG and group 2 refers to the 8EG. The findings summarized in Table 2A suggested that the 7EG group (M: 86.2) outperformed 8EG (M: 69.4) in terms of only the L2 proficiency. According the Cohen's D, the L2 proficiency has got a large effect size ($d=0.7$) between the 2 variables (7EG and 8EG). Moreover, a marginally significant difference could be found in L2 proficiency ($p<0.006$). Independent samples T-test showed that 8EG (M=43.2) outperformed the 7EG (M=30.5) in the case of L3 proficiency. The results of the Mann Whitney U-test are presented in Table 2B. No statistical significance was found in L3 between the groups of 7th and 8th graders in terms of language proficiency. (L3: $p = 0.122$). Table 2B illustrates that a small effect size could be seen in the case of L3 ($d= 0.39$) meanwhile a large effect size could be detected in L2 proficiency ($d=0.7$). There is a medium effect size which implies that the finding is practical enough and it could work with a larger sample, as well.

Table 2A. The role of L2 knowledge on L3. EG groups.

Variables	Group	Participants (N)	Mean
Ctest_L2	7EG	11	86.2
	8EG	11	69.4
Ctest_L3	7EG	11	30.5
	8EG	11	43.2

Table 2B. Level of significance and effect size. EG groups.

Variables	p	Effect size
Ctest_L2	0.006	0.702
Ctest_L3	0.122	0.397

As the research question refers to the L3 construct, the GE group (L2: German, L3: English) should also be investigated. The results, as shown in Table 3A, indicated that a marginally significant difference could be found in terms of L3 proficiency ($p = 0.01$). A medium effect size was found between GE 7 and GE 8 in terms of L3 proficiency ($d = 0.43$). The larger the effect size, the larger the difference between the average individual in each group. Table 3B described that 8th graders ($M = 85.6$) outperformed the 7th graders ($M = 77.6$) both in terms of L2 and L3 even though they acquire languages in the opposite way as the first group (EG).

Table 3A. Significance and effect size of L2 and L3

Variables	p	Effect size
Ctest_L2	0.742	0.0909
Ctest_L3	0.094	0.4298

Table 3B. L2 knowledge on L3 proficiency.

Variable	Group	Participants (N)	Mean
Ctest_L2	7GE	11	74.1
	8GE	11	
Ctest_L3	7GE	11	77.6
	8GE	11	85.6

4.2 L2 experience on L3 proficiency and multilingual awareness

The second question explores whether the more experienced language learners have a higher level of L3 knowledge and a heightened level of multilingual awareness. Table 4A presented the descriptive statistics that were computed to discover the differences between the 2 groups. L3 scores of the EG group revealed that 8th graders ($M = 43.2$) outperformed 7th graders ($M = 30.5$). The 8EG group achieved better results ($M = 7$) than 7EG ($M=6.82$) although there is only a slight difference. The results of significance and the effect size are summarized in Table 4B. A lack of significant difference could be seen either in the results of L3 proficiency ($p<0.05$) or in the case of metalinguistic awareness ($p<0.05$). As far as the multilingual operations of the cross-linguistic awareness (MLX) are concerned, the 8EG group (MLX, $M: 63.3$) overachieved the 7EG group (MLX, $M: 60.6$).

Table 4A. L2 experience on L3 proficiency and multilingual awareness. EG groups.

Variables	Group	Participants (N)	Mean
MLX	7EG	11	60.64
	8EG	11	63.32
MLA	7EG	11	6.82
	8EG	11	7.00
Ctest_L3	7EG	11	30.5
	8EG	11	43.2

Table 4B. Level of significance and effect size. EG groups.

Variables	p (Sig.)	effect size
MLX	0.36	0.2397
MLA	0.92	0.0331
Ctest_L3	0.12	0.397

The second part of the second research question refers to the GE groups. Tables 5A and 5B provide an overview of the descriptive statistics and the results of the Mann Whitney test of the GE groups. The 8GE group ($M: 85.6$) overachieved the 7GE group ($M: 77.6$) in terms of L3 proficiency. However, the 7GE group achieved better results ($M = 14.9$) than the 8 GE group ($M = 14.5$) in terms of MLA scores. No significant difference was found that a higher level of L3 proficiency can correlate with a higher level of metalinguistic awareness. The effect size suggested that a small effect size could be found in terms of metalinguistic awareness

($d=0.33$). There is a weak relationship between the GE groups in terms of metalinguistic awareness. The last variable is the cross linguistic awareness (MLX) which is the first part of the multilingual competence test. The MLX scores showed that 8th graders (M: 77.0) outperformed the 7th graders (M: 78.2).

Table 5A. L2 experience on L3 proficiency and multilingual awareness. GE groups.

Variables	Group	Participants	Mean
Ctest_L3_percent	7GE	11	77.6
	8GE	11	85.6
MLX	7GE	11	77.0
	8GE	11	78.2
MLA	7GE	11	14.9
	8GE	11	14.5

Table 5B. Significance level and effect size. GE groups.

Variables	p	Effect size
Ctest_L3	0.094	0.0331
MLX	0.921	0.0826
MLA	0.766	0.4298

4.4. The role of order of language acquisition on L3 proficiency and multilingual awareness

The last research question seeks to answer whether the order of language acquisition can have an impact on multilingual awareness and L3 proficiency. Tables 6A and 6B show the differences between the EG/GE groups in terms of L3 proficiency, and multilingual operations of metalinguistic awareness (MLA) and cross-linguistic influence (MLX). We investigated whether learners of German (L2) outperformed English (L2) in acquiring a third language. Distinctions were made based on the order of acquisition (ENG/GER and GER/ENG). The 2 groups were divided into Group 1(EG) and Group 2 (GE). Three variables were the focus of our investigations to answer the third research question. L3 proficiency and multilingual awareness are divided into cross-linguistic awareness (MLX) and metalinguistic awareness (MLA).

Table 6A. Order of language acquisition. 7th graders.

Variables	Group	Participants (N)	Mean
Ctest_L3	7EG	11	30.5
	7GE	11	77.6
MLX	7EG	11	60.64
	7GE	11	76.95
MLA	7EG	11	6.82
	7GE	11	14.91

Table 6B. Significance and effect size. 7th graders.

Variables	P(Sig.)	Effect size
Ctest_L3	< .001	0.942
MLX	0.002	0.793
MLA	< .001	1.000

The findings showed that pupils learning German as their L2 achieved better results both in L3 (M = 77.6; M = 85.6). What is more, both 7 and 8 GE groups performed better both in metalinguistic- and cross-linguistic awareness tasks (MLX, M = 76.95; MLA, M = 14.9 and MS, M=78.2; MV, M = 14.54) than the EG groups. Results suggested that the complexity of the German language as an L2 can positively impact the L3 achievement and both MLA and MLX of the GE group.

Table 7A. Order of language acquisition. 8th graders.

Variables	Group	N	Mean
Ctest_L3	8EG	11	43.2
	8GE	11	85.6
MLX	8EG	11	63.32
	8GE	11	78.18
MLA	8EG	11	7.00
	8GE	11	14.54

Table 7B. Level of significance and effect size. 8th graders.

Variables	P(Sig.)	Effect size
Ctest_L3	< .001	1.000
MLX	< .001	1.000
MLA	< .001	0.926

5. Discussion

Returning to the first research question posed at the beginning of this article, it is possible to state that 8th graders outperformed 7th graders in L3 proficiency but only in the GE groups. Moreover, prior language knowledge (L2) had an influence on L3 proficiency in the GE groups. However, the Mann-Whitney test was used to compare the 7th graders with the 8th graders in L3 proficiency. 8th graders outperformed 7th graders in both English and German as L3 but no significant difference was observed in terms of L3 proficiency. The 8GE group outperformed the 7GE in terms of L2 proficiency. L2 proficiency and L2 exposure are examined together as connected factors in the study of Tremblay (2006). She investigated language shifts in the L3 German production of thirteen L1 English young adults, who had different levels of proficiency and different amounts of exposure in their L2 French. For learners obtaining a higher level of L2 proficiency, the L2 has a higher influence on creating learning strategies in L3. Those Pupils –who have had more L2 exposure– tend to be more capable of using their L2 knowledge in the process of L3 learning. Furthermore, our findings are partly correlated with Hofer's (2019) earlier study. Her research investigated the role of multilingual education programmes on pupils' achievement in their languages (German L2 and English L3). She found that earlier and more extensive contact with an L2 language can have a positive influence on additional language learning (L3). The present findings seemed to be consistent with other research which found that age could be an influencing factor in the L3 acquisition process. The study of Cenoz et al. (2001) examined age as an influencing factor in English as an L3. They found that older learners achieved better results than youngsters. Singleton & Ryan (2004) also observed the age factor in foreign language learning in elementary school. Their results showed that early starters outperformed later starters because of longer instruction and exposure which is in agreement with our findings. Munoz (2020) examined 7 and 9-year-old pupils and the focus of the investigation was the role of age and exposure in the cognate recognition task. The outcome of the research showed that older participants outperformed their younger peers.

The second research question investigated whether the more experienced learners can have a higher level of L3 proficiency and a heightened level of multilingual awareness. Both 8th-grader groups obtained higher scores in the L3 proficiency and cross-linguistic awareness tasks than their 7th-grader peers. The level of L3 proficiency did not always correlate with the level of metalinguistic awareness. However, the findings of the current study do not support the previous research carried out by de Angelis (2007). She hypothesised that learners' knowledge of the target

language is still weak at the beginners' level so they need to fill in the gaps with the source language. Less proficient learners could have a higher level of cross-linguistic interaction between the language systems. Furthermore, the study by Sánchez (2014) examined the relationship between L3 proficiency and cross-linguistic influence. She explored the influence of German L2 on English L3 in the case of Spanish subjects. The findings are not in agreement with our results. Sanchez found that a lower level of proficiency could lead to more frequent use of non-target language which influences cross-linguistic influence. The findings are in line with the results of the EG group in the case of cross-linguistic influence. Horvath and Jessner (2023) investigated the cross-linguistic influence between English and German. They found that cross-linguistic lexical and structural similarities between English (L2) and German (L3) could provide teaching German as an L3 in the classroom.

The second part of the question is related to the connection between L3 proficiency and metalinguistic awareness. As for MLA and L3 proficiency, 7th graders achieved better results than 8th graders but only in the GE groups. The findings observed in this study mirror the previous study that examined the relationship between metalinguistic awareness and L3 proficiency. Hofer (2015) tested multilingual learners in the South Tyrolean context with the languages of German (L2) and English (L3). Hofer's study supported the idea that students could benefit from early trilingual acquisition (German L2, English L3). Moreover, Hofer and Jessner (2019) found facilitative effects of L3 learning on pupils' meta- and cross-linguistic awareness in their later study. Early and more extensive contact with a second and/or third language can have a positive effect on young learners' cognitive and linguistic performance.

The third question was whether pupils learning German as an L2 achieve better results in their L3 and whether they have a higher level of multilingual awareness due to the complexity of the second language. The findings suggested that students learning German as an L2 outperformed students learning English as an L2. This finding is in agreement with Berkes and Flynn's (2012) Hungarian evidence which showed that the German language has a stricter and more complex structure in syntax, especially in relative clauses. They stated that „the feature setup of the Hungarian and the English Complementizer Phrase (CP) show some structural similarities which might be beneficial for subsequent language acquisition” (Berkes & Flynn, 2012, p.2). The presented results are in line with the findings of Tápai-Balla (2008) who observed two groups of Hungarian students who acquired English (L3) or German (L3). This Hungarian research indicates that the ideal order of

language acquisition is German (L2) and then English (L3). The results suggest that factors like typological relatedness and proficiency in the target language and source language also play an integrative role in further language learning. Penner (2007) supports the idea of the beneficial role of German (L2) in her qualitative study as students admitted that the German language is more complex than English and they enjoyed acquiring English as L3 after German L2 in the Hungarian school context.

Several limitations to this pilot study need to be acknowledged. Firstly, the project used a convenience sampling. Secondly, the marginal difference could be explained owing to the one-year difference between the two age groups. Thirdly, the findings cannot be generalised due to the low sample size. Eventually, the current study has only examined L3 proficiency and multilingual awareness from a quantitative point of view.

6. Conclusion

The pilot study aimed to scrutinize whether certain factors (age, prior language knowledge, multilingual awareness) influence third language acquisition. The pilot was utilized at two primary schools in the Transdanubian region of Hungary. Pupils learning English as an L3 were compared to students acquiring German as an L3. 7th and 8th grader participants took part in the current research.

This study produced results that corroborate the findings of previous work in the field of third language acquisition. The following conclusions can be drawn from the present study:

1) 8th graders outperformed the 7th graders in L3 proficiency therefore age can play a role in third language acquisition. Prior language knowledge has had an influence on L3 but only in the GE group in the current study.

2) 8th grader participants have a higher level of L3 proficiency and cross-linguistic awareness than the 7th graders in both groups (EG, GE). However, only the 8EG group achieved better results in the metalinguistic awareness task than the 7EG group. A higher level of L3 proficiency carries a higher level of cross-linguistic interaction.

3) Both 7th and 8th participants performed better, whose L2 was German and L3 was English. Findings suggested that starting with German as L2 could contribute to better L3 results and a higher level of multilingual awareness (including metalinguistic awareness and cross-linguistic awareness).

References

1. Aronin, L. & Jessner U. (2015) Understanding current multilingualism: What can the butterfly tell us? In *The Multilingual Challenge: Cross-disciplinary Perspectives* (271-291). Ed. Ulrike Jessner und Claire Kramersch. Berlin, New York: Mouton de Gruyter
2. Bacsa, É. (2012). "Az Idegennyelv-Tanulással Kapcsolatos Középszintű Tanulók Körében," 167-93.
3. Babai, E. & Fatahi-Majd, M. (2014). Failed Restoration in the C-test: Types, sources, and implications for C-test processing. In book: *Der C-Test: Aktuelle Tendenzen/The C-Test: Current trends*. Publisher: Peter Lang. Editors: R. Grotjahn
4. Baker, C. and Wright (2017). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Bristol: Blue Ridge Summit: Multilingual Matters.
5. Baghaei, P. & Grotjahn, R. (2014). The validity of C-Tests as measures of academic and everyday language proficiency: A multidimensional item response modelling study. In book: *Der C-Test: Aktuelle Tendenzen/The C-Test: Current trends*. Chapter: *The Validity of C-Tests as measures of academic and everyday language proficiency: A multidimensional item response modelling study*. Publisher: Peter Lang. Editors: Ruediger Grotjahn
6. Bardel, C. (2020). Third language acquisition: Age, proficiency and multilingualism. In *Linguistic Approaches to Bilingualism* (Vol. 3, Issue 1).
7. Bardel, C., & Falk, Y. (2007). The Role of the Second Language in Third Language Acquisition: The Case of Germanic Syntax. *Second Language Research*, 23, 459-484. <http://dx.doi.org/10.1177/0267658307080557>
8. Berkes, E., & Flynn, S. (2012). Enhanced L3...Ln Acquisition and its Implications for Language Teaching.
9. Boócz-Barna K. (2007). *Formen des Sprachwechsels im Unterricht des Deutschen als L2 und L3*, ELTE Germanisztikai Intézet.
10. Cenoz, J. & Gorter, D. (2020). Teaching English through pedagogical translanguaging. *World Englishes*. 2020; 39: 300- 311. <https://doi.org/10.1111/weng.12462>
11. Cenoz, J., Hufeisen, B., & Jessner, U. (Eds.). (2001). *Bilingual education and bilingualism: Vol. 31. Cross-linguistic influence in third language acquisition: Psycholinguistic perspectives*. Clevedon, UK, Buffalo: Multilingual Matters.
12. Cenoz, J. (2003). The additive effect of bilingualism on third language acquisition: A review. *International Journal of Bilingualism*, 7(1), 71-87. <https://doi.org/10.1177/13670069030070010501>
13. Cenoz, J. & Jessner, U. (eds.) (2000). *English in Europe. The Acquisition of a Third Language*. Clevedon - Buffalo - Toronto - Sydney: Multilingual Matters
14. Cenoz, J. (2013). The influence of bilingualism on third language acquisition: Focus on multilingualism. *Language Teaching*, Volume 46, Issue 1, pp. 71-86.
15. Cenoz, J., Hufeisen, B. & Jessner, U. (eds.) (2003). *The Multilingual Lexicon*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers
16. Cenoz, J. (2009). *Towards Multilingual Education: Basque Educational Research from an International Perspective*, Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847691941>

17. Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2000) *Research Methods in Education*. 5th Edition, Routledge Falmer, London. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203224342>
18. Cook, V. (2016): Premises of Multicompetence. Draft of background chapter for Cook, V. & Li Wei (eds.) *The Cambridge Handbook of Linguistics Multi-Competence* (2016). <http://www.viviancook.uk/Writings/Papers/MC16Premises.html>
19. Cronbach, L.J. and Meehl, P.E. (1955). Construct validity in psychological tests. *Psychological Bulletin* 52, 281-302.
20. Crocker, L., & Algina, J. (1986). *Introduction to classical and modern test theory*. Belmont, CA: Wadsworth Group/Thomson Learning
21. Cromdal, J. 1999. Childhood bilingualism and metalinguistic skills: analysis and control in young Swedish-English bilinguals. *Applied Psycholinguistics* 20: 1-20.
22. Cummins, J. (2008). Teaching for Transfer: Challenging the Two Solitudes Assumption in Bilingual Education. In: Hornberger, N.H. (eds) *Encyclopedia of Language and Education*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-0-387-30424-3_116
23. Csizér, K., & Öveges, E. (2018). Vizsgálat A Köznevelésben Folyóidegennyelv-Oktatás Kereteiről És Hatékonyságáról. Kutatási Jelentés.
24. De Angelis, G. (2007). *Third or additional language acquisition. Second language acquisition: Vol. 24*. Clevedon, Buffalo: Multilingual Matters.
25. Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics*. New York: Oxford University Press.
26. Dörnyei, Z., & Katona, L. (1992). Validation of the C-test amongst Hungarian EFL learners. *Language Testing*, 9(2), 187-206. <https://doi.org/10.1177/026553229200900206>
27. Drackert, A., & Timukova, A. (2020). What does the analysis of C-test gaps tell us about the construct of a C-test? A comparison of foreign and heritage language learners' performance. *Language Testing*, 37(1), 107-132. <https://doi.org/10.1177/0265532219861042>
28. Eckes, T., & Grotjahn, R. (2006). A closer look at the construct validity of C-tests. *Language Testing*, 23(3), 290-325. <https://doi.org/10.1191/0265532206lt3300a>
29. Fouser, R. J. (1995). *Problems and Prospects in Third Language Acquisition Research*. 31(2), 387-414.
30. Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and reality*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674056459>
31. Hammarberg, B. (2018). *L3, the tertiary language*. 127-150. <https://doi.org/10.1075/hsl.7.06ham>
32. Heltai, P. (2013). Cross-Linguistic Influences in the Acquisition of Nominal Compounds. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 10(3), 19-46.
33. Herdina, P. & U. Jessner (2002). *A dynamic model of multilingualism: Perspectives of change in psycholinguistics*. Clevedon: Multilingual Matters.
34. Hofer, Barbara. (2015). On the Dynamics of Early Multilingualism: A Psycholinguistic Study. 10.1515/9781614518679.
35. Hofer, B. (2017) Emergent multicompetence at the primary level: a dynamic conception of multicompetence, *Language Awareness*, 26:2, 96-112, DOI: 10.1080/09658416.2017.1351981

36. Hofer, B. & Jessner, U. (2019a): Mehr-Sprachig-Kompetent, MSK 9-12, Mehrsprachige Kompetenzen fördern und evaluieren. Studia Verlag, Innsbruck.
37. Hofer, B. & Jessner, U. (2019b). Assessing components of multi-(lingual) competence in young learners, *Lingua*, Volume 232, 2019, 102747, ISSN 0024 3841, <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2019.102747>.
38. Hofer, B. (2023) A Multilingual Development Framework for Young Learners: Early Multi-Competence in South Tyrol, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, <https://doi.org/10.1515/978311106601>
39. Horvath, L. & Jessner U. (2020). Becoming multilingual in Hungary. In Batyi, S. (ed.) *Kétnyelvűség: magyar és nem magyar kontextus. Tanulmányok Navracsics Judit köszöntésére. Bilingualism: Hungarian and Non-Hungarian Context. Studies in Honor of Judit Navracsics* (pp. 143-160). Veszprém: Pannon Egyetem (University of Pannonia).
40. Horvath, L. ; & Jessner, U. (2023). Multilingual awareness-raising as a pedagogical tool in the initial stage of L3 teaching Foreign language education in Hungary : language policy vs .reality. *Alkalmazott Nyelvtudomány, XXIII.*(1), 73–96.
41. Jessner, U. (1999). Metalinguistic Awareness in Multilinguals: Cognitive Aspects of Third Language Learning, *Language Awareness*, 8:3-4, 201-209, DOI: 10.1080/09658419908667129
42. Jessner, U. (2003). A dynamic approach to language attrition in multilingual systems. 10.21832/9781853596346-014
43. Jessner, U. (2006). *Linguistic Awareness in Multilingual Learners. English as a Third Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
44. Jessner, U. (2008 a). Teaching third languages: Findings, trends and challenges. *Language Teaching*, 41(1), 15–56. <https://doi.org/10.1017/S0261444807004739>
45. Jessner, U. (2008 b) A DST model of multilingualism and the role of metalinguistic awareness. *The Modern Language Journal*, 92, 270-283.
46. Jessner, U., Allgäuer-Hackl, E., & Hofer, B. (2016). Emerging Multilingual Awareness in Educational Contexts: From Theory to Practice. *Canadian Modern Language Review*, 72(2), 157–182. <https://doi.org/10.3138/cmlr.274600>
47. Jessner, U. and V. Török 2016. Strategies in multilingual learning: opening new research avenues. In *Implications for the Future: Perspectives from Applied Linguistics Today*, ed. J. Navracsics and S. Pfenninger. Bristol: Multilingual Matters.
48. Katona, L., & Dörnyei, Z. (1991). Az idegen nyelvtudás mérésének új módja - a C-teszt. *Iskolakultúra*, 1(4), 42–51. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/view/28320>
49. Kecskés, I., & Papp, T. (2000). *Foreign language and mother tongue*. Mahwah, N.J., London: Erlbaum.
50. Kecskés, I. (2008). The effect of the second language on the first language. (2), 30–34. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/291082110_The_effect_of_the_second_language_on_the_first_language/citation/download
51. Kecskés, I. (2015). The state of L1 knowledge in foreign language learners. *WORD*, 49(3), 321–340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1998.11432476>

52. Klein-Braley, C. and Raatz, U. (1982). Der C.- Test: Ein neuer Ansatz zur Messung von allgemeiner Sprachbeherrschung. *AKS Rundbrief* 4, 23–37.00108
53. Khoshdel, Fahimeh. (2017). The C-Test: A Valid Measure to Test Second Language Proficiency? DOI: 10.31219/osf.io/c7sy5
54. Kramersch, C. & Whiteside, A. (2007). Three Fundamental Concepts in Second Language Acquisition and Their Relevance in Multilingual Contexts. *The Modern Language Journal*, 91: 907-922. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2007.00677>
55. Magyar Közlöny (2020). National Core Curriculum. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintes>
56. Medgyes, P. & Nikolov, A.M. (2014). Research in foreign language education in Hungary (2006–2012). *Language Teaching*, 504–537.
57. Montanari, Simona. "14. Facilitated Language Learning in Multilinguals". *Multidisciplinary Perspectives on Multilingualism: The Fundamentals*, edited by Simona Montanari and Suzanne Quay, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2019, pp. 299-324. <https://doi.org/10.1515/9781501507984-014>
58. Ministry of Education (2002-3). Language Education Policy Profile: Hungary. <https://rm.coe.int/language-education-policy-profile-hungary/16807b3c2d>
59. Ministry of Education and Culture. Education in Hungary. Past, Present and Future. - an overview. (2008) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000188804>
60. McCowan, R. J. R., McCowan, S. S. C., Center for Development of, H. S., & State University of, N. Y. (1999). Item Analysis for Criterion-Referenced Tests. Online Submission, 39. <http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/recordDetail?accno=ED50171>
61. Munoz, C.(2020): Cognate recognition by young multilingual language learners: The role of age and exposure. In: Sanchez and Bardel: Third language acquisition: Age, proficiency and multilingualism. (EuroSLA Studies 3). Berlin: Language Science Press.
62. Nagy, K. (2009). *English language teaching in Hungarian primary schools with special reference to the teacher's mother tongue use* (Doctoral Thesis). University of Sterling, United Kingdom.
63. Navracsics, J. (2009). The emergence of the L3 lexicon – the onset. In Lengyel, Zs. & Navracsics, J., eds., *Studies on the Mental Lexicon: Language Acquisition – Speech Production – Speech Perception*. Budapest: TintaKiadó, pp. 119–34.
64. Nshwi, D. & Jessner, U. (2021). The Effect of Metalinguistic Awareness and the Previously Learned Foreign Languages on Fourth Language Acquisition by Adult Learners. XXI. 1-17. 10.18460/ANY.2021.1.001.
65. OFI. 2012. "Kerettantervek." Hungary. https://www.oktatas.hu/kozneveles/-kerettantervek/2012_nat
66. Penner, O. (2007): Nyelvi interakciók megjelenése egy idegennyelvitanítási gyakorlaton. *ModernNyelvoktatás*.
67. Petneki, K.(2009).Teaching Foreign Languages. Magyar nyelvű Kutatási jelentés (közzétett) (Egyéb) Tudományos, Megjelent: 2009 <https://ofi.oh.gov.hu/teaching-and-learning-090617> retrieved 05.02.2023
68. Plonsky, L. & Oswald, F. (2014). How Big Is "Big"? Interpreting Effect Sizes in L2 Research. *Language Learning*.64. 878–912. 10.1111/lang.12079.

69. Ricciardelli, L.A. 1992. Bilingualism and cognitive development in relation to threshold theory. *Journal of Psycholinguistic Research* 21, no. 4: 301-16.
70. Saeedi, M. & Tavakoli, M. & Kazerooni, S.R. & Parvareshs, V. (2011). Do C-test and Cloze procedure measure what they purport to be measuring? A case of criterion-related validity. *World Academy of Science, Engineering and Technology*. 74. 1043-1052.
71. Safont Jordà, M.P. (2015). Third Language Acquisition in Multilingual Contexts. In: Cenoz, J., Gorter, D., May, S. (eds) *Language Awareness and Multilingualism. Encyclopedia of Language and Education*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02325-0_10-1.
72. Sánchez, Laura. (2014). L2 activation and blending in third language acquisition: Evidence of crosslinguistic influence from the L2 in a longitudinal study on the acquisition of L3 English. *Bilingualism: Language and Cognition*. 18. 1-18. DOI: 10.1017/S1366728914000091.
73. Sigott, G. (2004). *Towards Identifying the C-Test Construct*. Publisher: Peter Lang International Publishers Frankfurt/Main Germany. ISBN: 3-631-52062-X
74. Singleton, D. & Ryan, L. (2004). *Language Acquisition: The Age Factor*. 10.21832/9781853597596.
75. Szabó, I. (2008). Foreign language teaching in Primary Education in Hungary. *Encuentro*. (17), 23-27. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/58908925.pdf>
76. Szabó, N. & Failasofah, F. (2022). *English and German teachers' language awareness in the Hungarian school context*. 15(1).
77. T. Balla, Á. (2012). *The role of second language English in the process of learning third language German*. 212.
78. Tremblay, Marie-Claude. (2006). Cross-Linguistic Influence in Third Language Acquisition: The Role of L2 Proficiency and L2 Exposure. *CLO/OPL*. 34.
79. Vetter, E. & Jessner, U. (2016). *Multilingual Education Volume 35 Series Editors*. Retrieved from <http://www.springer.com/series/8836>

Multilingual Assessment of Primary School Pupils in the Hungarian Context

Noémi Szabó. University of Pannonia, Multilingualism Doctoral School, PhD student. szabonoemi@almos.uni-pannon.hu

Ulrike Jessner, PhD. University of Innsbruck, associate university professor. University of Pannonia, university professor. ulrike.jessner@uibk.ac.at, ORCID: 0000-0002-3015-3281.

Multilingual approaches to teaching and learning are linked to significant benefits at the linguistic and metalinguistic levels in the European context. The study is based on the Dynamic Model of Multilingualism. Multilingualism research is considered to be a neglected area in the Hungarian context, however a handful of studies have appeared on third language acquisition and multilingual awareness recently. 44 subjects took part in the investigation. This study aims to investigate certain factors influencing third language acquisition. The following research questions have been formulated. The first question seeks to answer whether L2 knowledge and age have an impact on L3

achievement. The second question examines whether L2 experience has an impact on L3 proficiency and on multilingual awareness. The third question seeks to determine whether the order of language acquisition influences L3 proficiency and multilingual awareness? Data were collected using self-constructed C-tests and a Multilingual Competence Test. Mann-Whitney tests showed that L2 knowledge supported a higher level of L3 proficiency but only in the GE groups. Age played an integrative role in L3 proficiency in EG and GE groups although there was one year difference amongst the groups. The results suggested that a higher level of L3 knowledge could contribute to a higher level of cross-linguistic awareness but not a higher level of metalinguistic awareness in each group. Learning German as an L2 can lead to a higher level of L3 proficiency and multilingual awareness.

Keywords: *multilingual awareness, L2 knowledge, L3 proficiency, English, German*

Az általános iskolai diákok többnyelvű nyelvi mérése a magyar oktatási környezetben

Noémi Szabó, Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, doktorandusz. szabonoemi@almos.uni-pannon.hu

Ulrike Jessner, egyetemi docens, Innsbrucki Egyetem, egyetemi tanár, Pannon Egyetem. ulrike.jessner@uibk.ac.at, ORCID: 0000-0002-3015-3281.

A tanítás és tanulás többnyelvű megközelítése jelentős előnyöket mutat a nyelvi és a metanyelvi szinten az európai kontextusban. A tanulmány a többnyelvűség dinamikus modelljén alapul. A többnyelvűség kutatása magyar viszonylatban elhanyagolt területnek számít, azonban a harmadik nyelv elsajátításáról és a metanyelvi tudatosságról folyamatosan jelennek meg az utóbbi időben. A vizsgálatban 44 személy vett részt, amelynek egyik fele 7. évfolyamos (N=22) és másik fele pedig 8. évfolyamos (N=22).

A tanulmány célja, hogy megvizsgáljon különböző tényezőket, amelyek bizonyítottan befolyásolják a harmadik nyelv elsajátítását. A következő kutatási kérdések fogalmazódtak meg a releváns szakirodalom alátámasztásával. Az első kérdés arra keresi a választ, hogy az előzetes nyelvi tudás és az életkor hatással vannak-e a harmadik nyelvtudás eredményeire. A második kérdés azt vizsgálja, hogy a második nyelvben szerzett tapasztalat hatással van-e a harmadik nyelvi jártasságra és a többnyelvűségre. A harmadik kérdés azt a felvetést járja körbe, hogy a nyelvelsajátítás sorrendje befolyásolja-e a nyelvtudást és a többnyelvű tudatosságot. Az adatokat saját készítésű C-tesztekkel és egy többnyelvűségi kompetenciát mérő teszttel gyűjtöttük. A Mann-Whitney tesztek eredményei azt mutatták, hogy az L2 tudás magasabb szintű L3 jártassághoz vezetett, de csak azokban a csoportokban, ahol a németet tanulják, mint L2-t. Az életkor meghatározó szerepet játszott az L3 jártasságban, mindkettő csoportban: a német és az angol, mint második idegen nyelvi (L3) csoportokban. Csupán egy év korkülönbség volt a csoportok között. Az eredmények azt sugallták, hogy a magasabb szintű L3 tudás együtt

jár, a nyelvek közti tudatosság magasabb szintjével viszont nem minden csoport esetében vonja magával automatikusan a metanyelvi tudatosság magasabb szintjét is. A német nyelv, mint első idegen nyelv elsajátítása magasabb szintű nyelvtudáshoz és többnyelvű nyelvi tudatossághoz vezethet.

Kulcsszavak: *többnyelvű nyelvi tudatosság, második idegennyelvtudás, harmadik nyelvbeli jártasság, angol, német*

Оцінювання рівня багатомовності школярів Угорщини в початковій школі

Ноємі Сабо, здобувачка ступеня доктора філософії Докторської школи з багатомовності Університету Паннонія, szabonoemi@almos.uni-pannon.hu

Ульріке Йесснер, доцент Університету Інсбрука, професор Університету Паннонія, ulrike.jessner@uibk.ac.at, ORCID: 0000-0002-3015-3281.

В європейському просторі багатомовні підходи до викладання та навчання асоціюються зі значними перевагами на лінгвістичному та металінгвістичному рівнях. Дослідження ґрунтується на основі динамічної моделі багатомовності. В угорському контексті тема багатомовності є малодослідженою сферою, проте останнім часом з'явилося кілька досліджень, у яких розглянуто питання засвоєння третьої мови та усвідомлення металінгвістики. У дослідженні взяли участь 44 учасники, з яких 22 учні (з них 11 учнів 7-го класу, 11 – 8-го класу) вивчають англійську як другу іноземну мову. Решта 22 учні (з них 11 учнів 7-го класу, 11 – 8-го класу) вивчають німецьку як другу іноземну мову. Маємо на меті розкрити фактори, що впливають на вивчення третьої іноземної мови. Спробуємо дати відповіді на такі запитання: (1) Чи впливають попередні знання з мови та вік на рівень володіння другою іноземною мовою? (2) Чи впливає рівень володіння мовою на рівень багатомовної свідомості? (3) Чи впливає порядок вивчення мов на рівень володіння другою іноземною мовою та на рівень багатомовної свідомості учнів? Дані зібрано за допомогою самостійно розроблених С-тестів та тесту з багатомовної компетентності. Результати тестів показали, що рівень знань в учнів, які вже попередньо володіли іноземною мовою, був вищим, однак лише в групах з англійською мовою навчання. Вік учнів відіграв вирішальну роль у формуванні рівня володіння мовою на професійному рівні в обох групах, хоча між групами була різниця в один рік. Результати свідчать про те, що вищий рівень володіння мовою може сприяти вищому рівню міжмовної обізнаності, але не вищому рівню металінгвістичної обізнаності в кожній групі. Вивчення німецької мови може привести до вищого рівня володіння мовою та багатомовної обізнаності.

Ключові слова: *багатомовність, володіння іноземними мовами, англійська мова, німецька мова*

Lechner Ilona, Huszti Ilona

A kimondott szavak súlya, avagy összefüggések a nyelv és az erkölcsi nevelés között magyar és német nyelvű példák alapján

1. Bevezetés

Az 'erkölcs' fogalma több tudományág határmezsgyéjén helyezkedik el, így többek között a filozófia, a teológia, a pszichológia és a jogtudomány is több könyvtárat megtöltő szakirodalommal rendelkezik ezzel kapcsolatban. Az egyes népek, kisebb és nagyobb csoportok, közösségek, valamint az egyén életében olyan meghatározó szerepet játszik, hogy nehéz lenne olyan területet találni, ahol el lehet tekinteni befolyásától.

Filozófusok és (erkölcs) pszichológusok régóta vitatkoznak arról, hogy az erkölcs az értelmi képességeinktől, racionális gondolkodásunktól függ-e, vagy inkább megérzéseink, intuíciónk irányítják erkölcsi ítéleteinket. A fogalom eltérő jelentéssel bírt az egyes történelmi korokban és kultúránként is különbségek mutatkozhatnak arra vonatkozóan, hogy mi tartozik a moralitás kérdéskörébe. A téma egyik kutatója Jonathan Haidt (2001), morálpszichológus, aki az erkölcs fogalmát a kognitív tudományok felől közelíti meg. Társas intuicionista elmélete szerint a kérdés az, hogy észbeli képességek határozzák meg azt, hogy valamiről el tudjuk-e dönteni, hogy erkölcsös-e, vagy intuitív úton, tehát valamilyen érzelmi reakció alapján. Amellett érvel, hogy inkább az érzelmeink dominálnak ezekben az ítéleteinkben. Nem érzelmekről és rációról, hanem intuíciókról beszél, amely maga is egy kognitív folyamat számára. Haidt (2001) szerint a moralitás öt alapja:

- kár/gondoskodás,
- pártatlanság/igazságosság,
- csoporthoz tartozás/lojalitás,
- tekintély/tisztelet,
- tisztaság/szentség.

A felvázolt társas-intuicionista szemlélet számos ponton összhangban áll a kognitív nyelvészeti kutatások során felépített erkölcskonceptiókkal. Lakoff (1995, 1996, 2002) valamint Lakoff–Johnson (1999) az amerikai angol nyelvre vonatkozóan

foglalkozott behatóan a témával. Kutatásaik során a fogalom konceptualizációs folyamatában résztvevő kognitív folyamatokat vizsgálták meg. Rendszereztek az 'erkölcs' fogalmi metaforáit, amelyből felépítették azt az erkölcskoncepciót, amelynek egy részére jelen tanulmányban is támaszkodunk. Kutatásunk során korpuszalapú, szisztematikus elemzéssel vizsgáltuk meg az 'erkölcs' fogalmának egy aspektusát, mégpedig a családi erkölcsökhöz (Lakoff, 1996) tartozó fogalmi metaforákat. A cél az, hogy érthetőbbé tegyük a nyelvet, a gondolkodás és kultúra közötti összefüggéseket, és ezáltal példákkal alátámasztva bemutassuk az olvasó számára azt, hogy a kimondott, leírt szavak mögött milyen értékeket, eszméket lehet felfedni, és bizonyos nyelvi megnyilatkozásaink – nem tudatosan ugyan – milyen értékeket közvetítenek a beszélgetőpartnerünk felé. Lakoff (uo.) a nyugati politikai erkölcsöt vizsgálva azt a következtetést vonja le, hogy erkölcskoncepciónk háttérében két alapvető családmódel áll. A konzervatív erkölcsi értékeket hangsúlyozó emberekre a SZIGORÚ APA módel, míg a liberálisokra a GONDOSKODÓ SZÜLŐ módel jellemző. Mindkét módelben különböző erkölcsfogalmak élveznek prioritást, és eltérően kezelik az 'erkölcs' fogalmát. Ebből kifolyólag feltételezzük, hogy a magyar nyelvben az előző, míg a német nyelvben az utóbbihoz kapcsolódó értékrendszer tükröződik.

A tanulmány első részében a kutatás elméleti háttérét fejtjük ki a fogalmi metaforaelméltre és a metaforikus konceptualizációra összepontosítva. Ezt követően bemutatjuk azokat a családmódelleket, amelyekkel erkölcsfelfogásunk összefüggésbe hozható. A kutatás módszertanának leírása után az eredmények interpretálása és a következtetések levonása zárja a dolgozatot.

2. A metaforikus konceptualizációról

Egy fogalomnak csak akkor van jelentése számunkra, csak akkor hordoz információt, ha azzal kapcsolatosan van bárminemű tapasztalatunk. A jelentés valójában azonos a konceptualizációval (Banczerowski, 2000, 243. o.). Egy fogalom konceptualizációja, vagyis jelentésének megalkotása elménkben különböző kognitív folyamatok, pl. kategorizáció, fogalmi keretek létrehozása, metafora, metonímia, fogalmi integráció, alak-háttér elrendezés, képi séma stb. eredményeként történhet meg, amely folyamatok nagy része testi tapasztalatainkra vezethető vissza. A fogalmak között egy framen belül metonimikus, különböző framek fogalmi között pedig metaforikus kapcsolatokat hozhatunk létre.

A metaforákat hagyományos értelemben a költői képek közé sorolják, és értelmezésüket az irodalmárok feladatának tartják. A metaforák funkciója eszerint valamilyen művészi vagy retorikai hatás elérése. A kognitív nyelvelmélet követői szerint viszont a diszciplína fő feladata a természetes nyelv metaforikájának

leírása, mivel a fogalmi metafora az egyik alapvető eszköze a konceptualizációs folyamatnak (Bančerowski, 1999).

A fogalmimetafora-elmélet ('conceptual metaphor theory', CMT) kognitív nyelvészeti alapját Lakoff–Johnson (1980) *Metaphors We Live By* című könyvében fejtette ki. Kövecses (2005, 2020) megfogalmazásában a fogalmi metafora kognitív nyelvészeti szempontból egy fogalmi tartomány (céltartomány) egy másik fogalmi tartomány (forrástartomány) terminusai által történő megértése. Megállapítja, hogy a „metaforákat a köznapi emberek is a legkisebb erőfeszítés nélkül használják (anélkül, hogy ennek tudatában lennének), ez nem csupán a különlegesen tehetséges emberek kiváltsága” (Kövecses, 2005, 14. o.). A fogalmi metaforák nyelvi megnyilvánulásai a metaforikus nyelvi kifejezések. Konceptualizációs rendszerünkben viszont a metaforák nemcsak nyelvi, hanem fogalmi szinten is léteznek. Lakoff–Johnson (1980, 5. o.) megfogalmazásában „a fogalom metaforikusan strukturált, a tevékenység is metaforikusan strukturált, és ebből következik, hogy a nyelv is metaforikusan strukturált”. Gyakran hallunk a mindennapokban olyan kifejezéseket pároktól, mint kapcsolatunk megfeneklett, válaszúthoz értünk, hosszú utat tettünk meg stb. Ezek az idiomatikus kifejezések a szerelem utazás kognitív metaforára épülnek, amelyet a következő leképezések strukturálnak (Kövecses, 2005, 23. o.):

Forrás: UTAZÁS	Cél: SZERELEM
AZ UTAZÓK	A SZERELMESEK
A JÁRMŰ	A SZERELMI KAPCSOLAT
AZ UTAZÁS	A KAPCSOLATOT ALKOTÓ ESEMÉNYEK
A MEGTETT TÁVOLSÁG	A KAPCSOLATBAN ELÉRT HALADÁS
AZ ÚTON LÉVŐ AKADÁLYOK	A KAPCSOLAT NEHÉZSÉGEI
VÁLASZUTAK, HOGY MERRE MENJENEK	A SZERELMESEK DÖNTÉSEI
ÚTI CÉL	A KAPCSOLAT CÉLJA

Az elvont fogalmaink tehát, így az erkölcs is, a nyelvben metaforikus nyelvi kifejezések formájában manifesztálódnak. A mögöttük felfedhető fogalmi metaforák beazonosítása és elemzése által megtudhatjuk, hogy egy-egy fogalom értelmezési folyamatában milyen konkrét fogalmak vesznek részt, azok mely elemeit vetítettük ki a céltartomány mely elemére. Ily módon a megfoghatatlannak tűnő fogalmak kézzel foghatóbbá válnak számunkra.

3. Az erkölcs metaforáit összekötő családmotívok

Erkölcssel kapcsolatos metaforák a következők (Lakoff, 2002, 64-14. o.):

JÓ DOLGOK FENT VANNAK
ROSSZ DOLGOK LENT VANNAK
A ROSSZ CSELEKEDET ESÉS LEFELÉ

A GONOSZ (KÜLSŐ/BELSŐ) ERŐ
AZ ERKÖLCS ERŐ
AZ EMBER TÁRGY
AZ EMBER LÉNYEGE A TÁRGY ANYAGA
AZ ERKÖLCS A GONOSZ ERŐ LEGYŐZÉSE
AZ ERKÖLCS TELJESSÉG
AZ ERKÖLCSSTELENSÉG KÁROSODÁS
AZ ERKÖLCS TISZTA
AZ ERKÖLCSSTELEN PISZKOS
AZ ERKÖLCS EGÉSZSÉG
AZ ERKÖLCSSTELENSÉG BETEGSÉG
AZ ERKÖLCSÖSSÉG EGYÜTTÉRTÉZÉS
AZ ERKÖLCSÖS CSELEKEDET GONDOSKODÁS
AZ ERKÖLCS KÉPVISELŐI A GONDOSKODÓ SZÜLŐK
AZ ERKÖLCSÖSSÉG MÉRTÉKE FIZIKAI MAGASSÁG
AZ ERKÖLCSI FEJLŐDÉS FIZIKAI FEJLŐDÉS
AZ ERKÖLCSI NORMÁK A FIZIKAI MAGASSÁG NORMÁI

A felsorolt metaforák korántsem terjednek ki mindenre. A tárgyalt metaforák meghatározzák a gondolkodást, de nem egyediek a nyugati kultúrában. Széles körben elterjedtek a világ más részein is, mivel forrástartományaik valójában a jólét alapvető emberi megtapasztalásából erednek. Ezidáig nem sikerült egyértelműen bizonyítani kultúrák között végzett további vizsgálatokban, hogy ezek a valóban univerzálisak-e, de néhány közülük biztosan az.

Lakoff (1996) a nyugati politikai erkölcsöt vizsgálva azt a következtetést vonja le, hogy alapvetően két családmodell van, így két különböző erkölcsfelfogásról beszélhetünk. A konzervatív gondolkodásúakra a SZIGORÚ APA modell, míg a liberálisokra a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell jellemző. Mindkét modellben különböző erkölcsfogalmak élveznek prioritást, és eltérően kezelik az 'erkölcs' fogalmát.

Annak, hogy Lakoff (1996) az erkölcsöt vizsgálva a családtípusra alapoz, két fő oka van:

- 1) A gyerekeknek a családban kezd fejlődni az erkölcsi érzékenysége, és az erkölcs megértése itt alakul legelőször.
- 2) Az erkölcsi nevelés legfőbb része a családból ered. Persze a gyereket érik társadalmi hatások is, de ezek a családi szűrőn keresztül jutnak el a gyerekekhez.

3.1. A SZIGORÚ APA családmodell

Az apa a családban a tekintély és a hatalom megtestesítője, az ő feladata, hogy megvédje gyermekeit a gonosz erők (az ördög) csábításától, hiszen a világ egy veszélyes hely, ahol állandóan ki vagyunk téve a gonosz erők kísértésének, amelyek

megpróbálják megingatni erkölcsi szilárdságunkat. A csábítást morális erővel (bátorság, önfegyelem, önmegtartóztatás) kell legyőzni. Az apa legfontosabb célja, hogy gyermekeit erkölcsre nevelje, ehhez bármilyen fenytő eszközt felhasználhat, akár testi fenytőt is alkalmazhat. Céljai elérésében segítségére van az anya is, akinek viszont elsődleges feladata a családról való gondoskodás, gyereknevelés és a házimunka. Az apa döntése szent, annak a családtagok nem mondanak ellent, feltétel nélkül elfogadják. Amikor a gyerekek felnőnek, az apai kontroll megszűnik, tehát gyermekkorban kell kialakítani a gyerekekben az önkontrollt, vagyis fegyelmezett felnőtté kell nevelni, aki képes magáról és családjáról gondoskodni, és később a szigorú apa szerepét betölteni. Akinek nincs önfegyelme, önkontrollja, az nem tudja legyőzni a gonosz csábítását, és esetleg erkölcstelenné válik.

Ha a családmodellt kiterjesztjük a mindennapi életre, megállapíthatjuk, hogy a társadalomban is rengeteg veszély, gonosz erő leselkedik ránk. Számos esetben lehetünk tanúi a csábításnak, amelyet csak morális erővel, önmegtartóztatással győzhetünk le. Ellenkező esetben büntetés jár. De ki büntethet? A büntető SZIGORÚ APA személyében lehet a szó szerinti értelemben vett szigorú apa, az anya, a lelkiismeret, a társadalom, valamint Isten (Lakoff, 1995).

3.2. A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodell

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodell ezzel szemben a következőképp írható le.

A családban mindkét szülő egyformán vállalja a felelősséget gyermeke erkölcsi szilárdságának megteremtéséért, és annak megtartásáért. A család tagjai egyenrangú felek, elismerik egymás döntéseit, és felelősek egymásért. Minden családtag gondoskodik saját magáról és a többi családtagról egyaránt. Kapcsolatukban fontos szerepet játszik a bizalom, a kommunikáció, és az egymás iránt tanúsított empátia. A szülő megpróbál együttérezni a gyerekekkel annak ellenére, hogy bizonyos dolgokról másképp gondolkodnak, más értékeket képviselnek. Viszont továbbra is arra törekszik, hogy a gyerek magáévá tegye az ő értékeit.

A fentiekből kiderül, hogy ebben a modellben szó sincs bármiféle büntetésről, fegyelmezésről. Az erkölcsösség nem az önfegyelemre épülő egóból, hanem az egymás iránti empátián alapuló felelősségből alakul ki.

Az említett családmodellek idealizált esetek, a valóságban szinte lehetetlen, hogy ilyen családdal találkoznánk, de szinte biztos, hogy e két modellnek valamiféle keverékét tapasztaljuk meg. A lehetséges variációk és blendék száma extrém magas.

Ennek ellenére úgy véljük, hogy ez a két családmodell nagyon fontos az emberi moralitás szempontjából. Ahhoz, hogy kiterjesszük a családi moralitást az általános értelemben vett erkölcsre is, az EMBERISÉG CSALÁD metaforára van szükség (Lakoff–Johnson, 1999).

AZ EMBERISÉG CSALÁD METAFORA

CSALÁD → EMBERISÉG

EGYES GYEREKEK → EGYES EMBERI LÉNYEK

MÁS GYEREKEK → MÁS EMBERI LÉNYEK

CSALÁDI ERKÖLCSVISZONYOK → UNIVERZÁLIS ERKÖLCSVISZONYOK

CSALÁDI ERKÖLCSI TEKINTÉLY → UNIVERZÁLIS ERKÖLCSI TEKINTÉLY

CSALÁDI MORALITÁS → UNIVERZÁLIS MORALITÁS

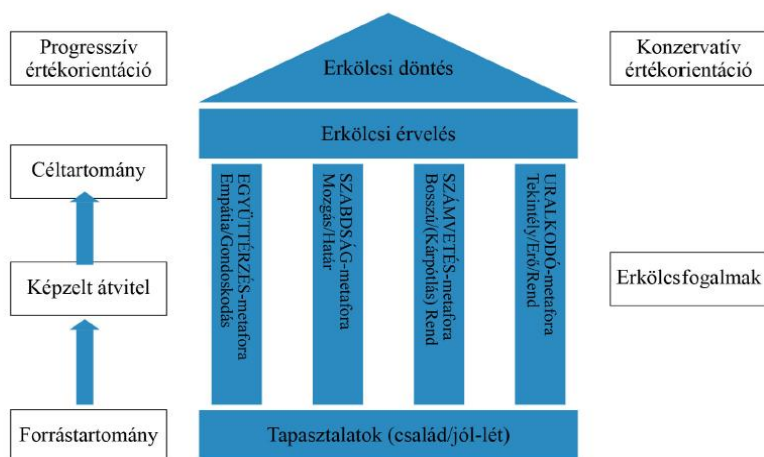
CSALÁDI GONDOSKODÁS → UNIVERZÁLIS ERKÖLCSI GONDOSKODÁS

Ha a családi morál metaforát kivetítjük az univerzális morál metaforára, a családtagok felé tanúsított erkölcsi kötelesség kivetíthető a minden élőlény iránt kötelező morális kötelességre.

Az EMBERISÉG CSALÁD metafora olyan általános, hogy az nem határozza meg, hogy hogyan kell viselkednünk, csak akkor generál specifikus erkölcsi tartalmat, ha megtöltjük a családi morált a megfelelő családmódel leképezéseivel. Ezzel a metaforával kiléphetünk a család hatóköréből az univerzális moralitás felé. A kérdés az, hogy az univerzális morált a SZIGORÚ APA vagy a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell által konceptualizáljuk. Lakoff–Johnson (1999) szerint a szülők szerepét a társadalomban betöltheti Isten, az univerzális értelem (racionális erkölcsfelfogás), az univerzális érzet (intuicionista erkölcsfelfogás), valamint a társadalmi normák (törvények).

A Lakoff–Johnson (1999) szerinti erkölcskonceptiót az 1. ábrán a következőképp lehet összegezni.

1. ábra. Az erkölcsmetaforák rendszere

Forrás: Tramowsky–Groß, 2015, 79. o. (Az ábra szövege a szerzők fordítása német nyelvről)

4. A kutatás módszertana

4.1. A vizsgálati korpusz

A tanulmány súlyponti része a gyűjtött anyag elemzése, amelyhez a korpusznyelvészet módszertanát használtuk fel, tehát az „alulról felfelé” elemzési irányt követtük. Az empirikus kutatás két nagyobb részre oszlik. Elsőként magyar és német adatbázisokból összeállítottuk a nyelvi korpuszt. Ehhez az *erkölcs* és *Moral* keresőszavakat használtuk egész mondatos konkordanciával. A magyar nyelvre vonatkozóan a Magyar Nemzeti Szövegtár¹ újabb, kibővített változatának adatbázisát használtuk. A német nyelvű példák a Német Nyelv Digitális Szótárából (Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache²) származnak, amelynek előnye, hogy a beállítások által különböző korokban vizsgálhatjuk meg a fogalom előfordulását, így a két nyelvben közel azonos időszakból (2002–2018) származó nyelvi példákkal dolgoztunk.

4.2. Az elemzés menete

Az elemzést a következő lépésekben végeztük el:

1) A keresés kulcsszava az 'erkölcs', illetve a 'Moral', amely az ERKÖLCS kategória központi tagjának tekinthető.

2) A Pragglejaz csoport (2007) által kidolgozott (MIP), majd Steen és társai (2010) által továbbfejlesztett metaforaazonosítási módszert (MIPVU) követtük annak megállapításában, hogy mely nyelvi kifejezések metaforikusak. Ezt a többlépcsős eljárást alkalmazva kizárható a szubjektivitás, a kutató nyelvi intuíciója (Kövecses, 2010, 5. o.):

- a) Az egész szöveg (teljes példamondatok) elolvasása az általános jelentés megállapítása céljából.
- b) A szöveg (példamondat) nyelvi egységekre, szavakra bontása.
- c) A szavak jelentésének vizsgálata, van-e többjelentésű szó közöttük.
- d) Az elsődleges jelentés megállapítása a szöveg összes szava esetében.
- e) A kontextus figyelembevétele: ha az elsődleges jelentés és a szövegben megfigyelhető jelentés eltér, a metafora tényének megállapítása

3) A figuratív nyelvi kifejezéseket fogalmi metaforák szerint csoportosítottuk, megvizsgáltuk az azonosított közvetítő entitásokat és forrástartományokat.

Jelen tanulmány egy átfogóbb kutatás és elemzés részeredményét mutatja be, konkrétan a családi erkölcsökre koncentrálni (Lechner 2023).

¹ <http://mnsz.nytud.hu/> (letöltve 2017.11.25)

² <https://www.dwds.de/> (letöltve 2017.12.16)

4.3. Kutatási eredmények

A Lakoff (1996) nevéhez fűződő SZIGORÚ APA és GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodellek nem egymással szembenálló, egymást kizáró, hanem sokkal inkább egymást kiegészítő modellekként értelmezhetők. A valóságban nem léteznek olyan családok, amelyek csak az egyik vagy a másik alapján „működnek”. Egy-egy családban a családtagok által betöltött szerepeket illetően hangsúlyeltolódások lehetnek a SZIGORÚ APA vagy GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellek irányába. A családmodellekre építve alapvetően két erkölcsmodell építhető fel.

4.3.1 SZIGORÚ APA modell a magyar nyelvű példák alapján

A korpuszadatok elemzése révén a magyar társadalomban e tekintetben a hatalmat gyakorló alak/szülő szerepében azonosítottuk Istent, a vallást, vezető beosztású embereket (pl. pártok képviselői), társadalmi normákat (pl. írott törvények), az értelmet és érzelmet egyaránt. A társadalom tagjai tehát kötelesek alávetni magukat a hatalmi pozícióban megjelent entitásoknak, hiszen az istenfélelem, a vallási és világi törvények betartása az erős morális tartás kialakítását szolgálják. A (1)-es példamondatban a tekintélyt parancsoló entitás is jelen van. A mondat első felében leszögezi a megnyilatkozó, hogy nem Isten az, akit feltétlenül tisztelni kell. Az ész, erkölcs, becsület és vallás előírásainak kell engedelmessé válni. Ez a kettőség talán utalhat arra, amikor a gyermek a családban kikerül a tekintély hatalma alól (pl. férjhez megy, megnősül), és a továbbiakban ő hoz erkölcsi ítéleteket.

(1) *Nem az **Isten** szorul rá a te külsőleg is megnyilvánuló **tiszteletedre, hanem az ész és erkölcs**, a **becsület és isteni törvény** az, amely rászorít az alárendeltségi érzés és engedelmesség köteles kifejezésére.*

A (2)-es példamondatban egy társadalmi rendszer, a demokrácia, míg a (3)-as példában egy gazdasági rendszer, a kapitalizmus jelenik meg. Előzőben a jogot és a törvényalkotást a beszélő nem hatalmi pozícióba helyezi, hanem úgy mutatja be, mint amelynek kötelessége az erkölcs kialakítása és megőrzése. A kapitalista gazdasági rendszerben viszont az ipar, amely engedelmisséget követel, valódi hatalmi pozíciót foglal el.

(2) *Az egyik meggyőződése, hogy a **demokráciában** a politikai **<erkölcs>** **legfőbb őre és érvényesítője a jog, a törvényalkotás**; [...]*

(3) *A **kapitalizmusban** a **gyáripar megkövetelte** a dolgozók gazdasági kiszolgáltatottságát, nem várt tőlük semmiféle kezdeményezést, motivációt, hanem **minél korlátlanabb engedelmisséget**.*

(4) *Bár a katolikus egyház Jézust tekinti **legfelsőbb lelki vezetőjének**, a földi egyházszervezet **legfőbb pásztor** - Krisztus földi helytartójaként - **Róma püspöke, a pápa, akinek hit, <erkölcs> és engedelmisség kérdésében**, illetve az egész egyház kormányzásában **teljes, legfelsőbb és egyetemes hatalma van**.*

A római katolikus felekezethez tartozó keresztény hívek számára a pápa személyének fontos szerepe van erkölcsi törvények kérdésében. A (4)-es példában a pápa testesíti meg a hatalmat, aki a mondat szerint *Krisztus földi helytartója*. Ha tehát figyelembe vesszük az Isten és a pápa közötti metonimikus viszonyt (IRÁNYÍTOTT AZ IRÁNYÍTÓ HELYETT), akkor közvetve Isten a legfőbb hatalom fölöttünk, az isteni parancsolatoknak engedelmeskedünk.

(5) *Akkor is, amikor azt vallja: Ezért járok istentiszteletre, ezért igyekszem a családomat összefogni és keresztény <erkölcsben> megtartani.*

A (5)-ös mondatban realizálódik a SZIGORÚ APA kötelességtudata, miszerint ő felel azért, hogy a családtagok a keresztény erkölcs szerint éljenek. Feladata elvégzéséhez istentiszteleteken gyűjt erőt.

Ha valamelyik családtag nem a SZIGORÚ APA szabályai alapján él, azért büntetés jár. Nemcsak a gyerekek, de az anya is büntethető, hiszen az apának hatalma van fölöttük. A modell ezen eleme jelenik meg a (6)-os példában. A *kerítőanyát* is meg kell büntetni a szigorú erkölcs miatt, mivel nem támogatta az apát a gyermek nevelésében, hanem ezzel ellentétben rossz irányba terelte ((7)-es példa). A (8)-as mondatban a büntetés ugyan nem jelenik meg, de egyértelmű, hogy az anya helytelenül viselkedik, hiszen a szigorú erkölcsök ellen cselekszik.

(6) *A regény megkérdőjelezte a kor <erkölcsait> és jogrendszerét is, melyben a férjnek korlátlan hatalma volt felesége és gyermekeik fölött.*

(7) *A kerítő anya pedig " zsákba bujtatván vettessék vízbe " - szigorú volt a középkor <erkölcs>.*

(8) *A szigorú <erkölcsök> ellenére az anyák sokszor maguk " képezik ki " leányukat a férjfogás műveletére, hiszen kicsinyke ügyeskedéssel leplezhetőek a testi-lelki fogyatékoságok, és " tanulással " jobban megközelíthető az ideális feleség figurája, bár valójában a vagyoni helyzet esett legnagyobb súllyal latba.*

4.3.2 GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell a magyar nyelvű példák alapján

A gondoskodó családmodell szerint az apa és anya együtt felelősek a gyermek erkölcséért, amelyet elsősorban példamutatással alakítanak ki és erősítenek meg. A családtagok közötti viszony empátiára alapszik, ez az alapja az erkölcsösség kialakulásának. A családban jelen van a tekintély, de ez nem jár hatalommal, inkább gondoskodó tekintélynek mondható.

A gondoskodó tekintély gyakorlása nemcsak a gyerek, hanem az egész társadalom érdeke, hiszen arra ösztönöz, hogy az erkölcs szabályainak megfelelően viselkedjünk embertársainkkal szemben. A (9)-es példamondatban kifejeződik, hogy az erkölcsi nevelés a közösségben történik a mindennapi interakcióink során. Egy társadalom ideális működésére jellemző a terhek megoszlása. Ha ez megvalósul, az emberek erkölcsösek tudnak maradni a (10)-es példamondat szerint.

(9) **A nevelés az értékekre, szabályokra, <erkölcsre> szocializálás olyan személyközi és közösségi folyamat, amelyben bonyolult beidegződések, szoktatások, „áthatások” zajlanak, s ennek során az egyén azonosul egy értékelvű (szimbolikus) renddel, amelyet nem ő talált ki, s amely nem pusztán őt (érdekeit, érzelmeit, érzékeit) szolgálja.**

(10) **A történelem azt tanúsítja, hogy mindig megromlanak az <erkölcsök> ott, ahol a teher elosztás (sic) széles rétegek számára elviselhetetlen.**

Az erkölcsi nevelés elsődleges eszköze a példamutatás ((11)–(13)-es nyelvi példák).

(11) [...] **és személyes példamutatással beléjük oltani az egyetemes emberi erkölcsi elvek - igazság, igazságosság, odaadás, hazafiság, humanizmus, jóság, szerénység, munkaszeretet, megfontoltság, más jó tulajdonságok - iránti tiszteletet;**

(12) **A leány testi nevelése is az <erkölcsöket> szolgálja [...]**

(13) **Az erkölcsi nevelés segítségével érhető el, hogy a növendék magatartásában, világfelfogásában, életmódjában a szélsőségektől mentes <erkölcs> uralkodjék, amelynek legfőbb eszköze a szoktatás és a példa.**

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmódel egyik központi eleme, hogy nem egy ember felel mindenkiért, hanem mindenki felelős saját magáért és a másikért is. Minden családtag köteles dolgozni erkölcsé kialakulásáért, amint a (14)-es példában olvashatjuk.

(14) **A szabadság, boldogság, <erkölcs> és kultúra csakis egyéni erőfeszítés, egyéni munka révén érhető el.**

A magyar társadalom tehát egy olyan családként konceptualizálható, amelyben a két családmódel elemei keverednek, de a hangsúly a SZIGORÚ APA módel felé toódik el. A magyar nyelvre vonatkozó vizsgálati korpusz alapján a metaforákból nem állt össze az a szisztematikus metaforarendszer, amelyet Lakoff (1996) intuitív nyelvi példák alapján az amerikai angol társadalomra vonatkozóan felépített. A SZIGORÚ APA és GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmódellek egy-egy eleme vezethető le a nyelvi kifejezésekből, amelyeket az elemzés során megemlítettünk. Előzőből legtöbb példamódatban az ABSZOLÚT TEKINTÉLY megtestesítője, a SZIGORÚ APA manifesztálódik, míg utóbbiból a GONDOSKODÓ TEKINTÉLY, a példamutató nevelés domborodik ki.

4.3.3. SZIGORÚ APA módel a német nyelvű példák alapján

A német nyelvű korpuszban a családmódellek elemei egyrészt konkrétan a családokra vonatkozóan, másrészt politikai kontextusban jelennek meg a TÁRSADALOM CSALÁD metaforán keresztül.

A SZIGORÚ APA módel egyik központi eleme a tekintélyes alak, akinek a többi családtag alá van rendelve. Neki jogában van hatalmat gyakorolni. Teszi mindezt

azzal a céllal, hogy a családban a gyermeket arra nevelje, hogy betartsa a morális korlátokat és kialakítsa benne a morális tartást.

A német nyelvű példák értelmében a német nyelvűek konceptuális rendszerében az abszolút tekintély megtestesítője lehet a szülő, konkrétan az apa vagy Isten. A (15)-ös példában konkrétan az apai tekintély jelenik meg, hiszen történelmi és társadalomtudományi ismereteink alapján tudjuk, hogy a patriarchális társadalmi rendszer a férfiakat ruházta fel különféle előjogokkal.

(15) *Obgleich die Lebensführung und Ideologie verschiedener fundamentalistischer Gruppen Variationen aufweisen, propagierensie alle **patriarchalische Autorität und Moral.*** ('Bár a különböző fundamentalista csoportok életvitele és ideológiája eltéréseket mutat, mindegyik a patriarchális tekintélyt és erkölcsöt hirdeti.')

A konzervatív értékeknek megfelelően a gyermek feltétel nélkül engedelmeskedik az apának. A liberális gondolkodásra utal azonban, hogy a tekintélyes személy ellen fellázadnak, tiltakoznak, fenyegetik annak tekintélyét ((16), (17)-es példamondat). A metafora értelmében ezáltal erkölcsteleenné válnak, tehát AZ ERKÖLCSTELEN ENGEDETLEN.

(16) Und als seine Mitschüler **gegen die Moral der Eltern aufbehrten**, [...] ('És amikor a diáktársai a szüleik erkölce ellen tiltakoztak, [...]')

(17) *Jugendkultur **bedroht** mal aggressiv, mal unterschwellig **die herrschende Moral.*** ('Az ifjúsági kultúra néha agresszívan, néha tudat alatt fenyegeti az uralkodó erkölcsöt')

(18) [...] *die unpolitische Gesinnung der bürgerlichen Gesellschaft mit ihrem **Fetisch der Moral** provozierte somit die Kritik* ('[...] polgári társadalom nem politikai felfogása az erkölcs bálványozásával provokálta a kritikát')

A (18)-as példamondatban Isten jelenik meg abszolút tekintélyként, hiszen isteneknek, istenként tisztelt személyeknek szoktak az emberek bálványt emelni, ami viszont ugyancsak ellenállást vált ki a társadalom egy rétegének körében. A (19)-es példában egy világi vezető, míg a (20)-asban a jog jelenik meg a tekintélyes alak szerepében.

(19) *Der Vater der Nation **predigt** der spätkapitalistischen Gesellschaft **Moral und verlangt** anständige Arbeit für anständiges Geld.* ('A nemzet apja a későkapitalista társadalomnak prédikál erkölcsről és tisztességes munkát követel tisztességes pénzért.')

(20) *Das Recht **verbietet** die militärische Prävention, die **Moral** der US-Regierung aber gestattet sie nicht nur, sie verlangt nach ihr.* ('A jog tiltja a katonai prevenciót, de az amerikai kormány erkölce nemhogy megengedi, hanem követeli azt.')

A MORÁLIS TEKINTÉLY metafora konceptualizációjában közrejátszik az is, hogy olyan személynek szoktunk feltétel nélkül engedelmeskedni, aki hiteles a

szemünkben, akiben feltétel nélkül megbízunk. Ebből kiindulva, a (21), (22)-es példák alapján feltételezzük, hogy léteznek az ERKÖLCSÖS HITELES/AZ ERKÖLCSTELEN HAMIS fogalmi metaforák.

(21) [...] **setz einer auf die Moral in der Welt.** ('[...] bízunk a világ erkölcsében')

(22) [...] **falsche Moral** [...] ('[...] hamis erkölcs [...]')

Vannak olyan élethelyzetek, amikor ahhoz, hogy a tekintély ellen ne lázadjunk, önmegtartóztatást, önfegyelmet kell gyakorolnunk. Ez a Lakoff és Johnson-féle MORÁLIS KORLÁT (1999), ami annak a feltétele, hogy erkölcsösek tudjunk maradni ((23), (24)-es példák).

(23) [...] **seine sexuellen Wünsche zu erfüllen verbieten Gesetz und Moral sowieso** ('[...] szexuális vágyainak beteljesítését tiltják a törvények és az erkölcs is')

(24) **Nun entdecken wir, daß keine Vernunft uns verbietet, Menschen zu morden, sondern nur die Moral, daß wir aber leben im Zeitalter der Vernunft, verdammt zur Sprachlosigkeit, und daß die Moral längst entlarvt ist als gefügige Ideologie.** ('Ekkor felfedezzük, hogy az értelem nem tiltja meg, hogy embereket öljünk, hanem csak az erkölcs, hogy az értelem korában élünk, némaságra ítélve, és hogy az erkölcsöt rég leleplezték mint engedelmes ideológiát.')

Belső tartásra van szükség ahhoz, hogy a korlátokat ne akarjuk áthágni és az ego belső erejére, hogy ellen tudjunk állni a külső/belső csábításnak. Minél erősebb az ego, minél inkább képes az önfegyelemre, annál erkölcsösebb az egyén ((25)–(27) példamondatok).

(25) **Eine eigene Moral könnten Chinas Reiche nur finden, wenn sie wie er Selbstbeschränkung üben, meint Zhang.** ('Kína gazdagjainak csak akkor lehet saját erkölcsük, ha ők is önmegtartóztatást gyakorolnak, mint ő – véli Zhang.')

(26) **Je mehr er ihre „Gier“ und Maßlosigkeit geißelt, desto sicherer fühlt er sich in seiner Moral.** ('Minél inkább ostorozza mohóságát és mértéktelenségét, annál biztosabb erkölcsé.')

(27) [...] **mit einer Moral individueller Askese und Selbstkontrolle verbunden.** ('[...] az egyéni önkínzással és önkontrollal járó erkölcs.')

(28) **Zurück zur Familie, zurück ins Nest, zurück in den Hafen der Ehe und natürlich: zurück zu Moral, Anstand, auf den Pfad der Tugend eben.** ('Vissza a családhoz, vissza a fészekbe/meleg otthonba, a házasság kikötőjébe és természetesen: vissza az erkölcshez, tisztességhez, pontosan az erény ösvényén.')

AZ ERKÖLCSÖS CSELEKEDET KORLÁTOZOTT MOZGÁS metaforában a MORÁLIS KORLÁT és az ERKÖLCSÖSSÉG ERŐ metaforák is jelen vannak. A (28)-as metaforikus nyelvi kifejezés épp azt fejezi ki, hogy ha vissza akarunk jutni az erkölcshez, akkor azt egy kijelölt úton, az erény ösvényén haladva tehetjük meg. A morális korlát abban segít, hogy ne térjünk le az útról. A mondat első felében konzervatív értékek sorakoznak, amelyek biztosítják az erkölcsöt és a tisztességet. A (25)-ös példában felsoroltak ugyancsak konzervatív értéként vannak titulálva.

(29) *Moral, Religion, der Schutz der Familie und das Schulgebet* – ein ganzes Bündel **sozial konservativer Werte und Forderungen** treibt diese Bewegung. ('Erkölc, vallás, a családok védelme és iskolai imádkozás – egy egész sor szociálkonzervatív érték és követelés hajtotta a mozgalmat.')

A családban tehát a legfontosabb feladat, hogy a gyermeket erkölcsre neveljék. A modell ezen eleme realizálódik a (30)-as példában.

(30) *Um ihre Physis mache ich mir jedenfalls keine Sorgen, eher schon um ihre Moral.* ('A testalkata miatt nem aggódom, inkább az erkölcse miatt.')

A SZIGORÚ APA modell alapján működő családok kritikája jelenik meg a (31)–(33) példamondatokban.

(31) *Er ist eines der vielen desillusionierten Kinder, die uns die 68er Generation hinterlassen hat: pappesatt von der triefenden Moral ihrer Eltern, sich sträubend gegen die von frühester Jugend verordneten Werte des Lebens.* ('Ő a sok kiábrándult gyerek egyike, akit a 68-as generáció hagyott hátra nekünk: akik torkig vannak a szülők csöpögő erkölcsevel, vonakodva a kora fiataalkortól elrendelt életértékektől.')

(32) Popkulturelle Bewegungen entstehen in der Regel **aus dem Geist der Auflehnung**: gegen das Establishment, **gegen die Moral der Elterngeneration**, gegen vorangegangene Pop-Ästhetiken. ('A fiataloknak tetsző kulturális mozgalmak rendszerint a lázadás szelleméből születnek: a befolyásos személyek ellen, a szülők generációjának erkölcse ellen, az előző pop-esztétika ellen.')

(33) Vor allem engagierte Abiturienten und Studenten, denen das immer noch **rigide Erziehungssystem keine Chance bietet, Kreativität und Moral zu vereinen.** ('Elsősorban elkötelezett érettségizők és diákok, akiknek a még mindig szigorú nevelési rendszer nem kínál esélyt, hogy a kreativitást és erkölcstöt egyesítsék.')

4.3.4. GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell a német nyelvű példák alapján

Ahogy arra korábban utaltunk, a modell egyik központi fogalma az empátia, amely azt jelenti, hogy együttérzünk másokkal, átérezzük embertársaink örömet és bánatát egyaránt. Ha ez így van, akkor érezzük az ő jól-létüket, vagy a nem jól-létüket. Ha tehát jól akarjuk magunkat érezni, akkor támogatnunk kell az ő jól-létüket, és igyekezni kell növelni azt.

Bizonyos esetekben ez azt is magával vonja, hogy gondoskodni kell embertársainkról. Erre utal a (34)-es példa, amely szerint erkölcös vezető az, aki gondoskodik azokról a családokról, ahonnan a gondviselő, az apa a haza védelme miatt nem képes erre.

(34) *Wer US-Soldaten grundlos in den Krieg schicke, und nicht dafür Sorge, dass ihre Familien ausreichend versorgt seien, der habe keine Moral, klagte Barack Obama.* ('Aki az amerikai katonákat ok nélkül a háborúba küldi, és nem

gondoskodik családjaik megfelelő ellátásáról, annak nincs erkölce, panaszkodott Barack Obama.’)

Az ERKÖLCS GONDOSKODÁS fogalmi metafora motivációs alapja az a gyermekkori tapasztalat, ahogyan szüleink gondoskodtak a jól-létünkről: megeztettek, melegen öltöztettek, megmosdattak stb. Ezáltal kialakult bennünk az a tudat, hogy ha erkölcsösen akarunk élni, ehhez hozzátartozik az empátia embertársainkkal szemben. A metaforát A TÁRSADALOM CSALÁD megfelelésen keresztül terjesztjük ki szélesebb rétegekre.

Németország bevándorlás- és menekültpolitikájában tükröződik a fenti gondolatmenet. A menekültpolitika alapja, hogy gondoskodni kell azokról az emberekről, akik bajba kerültek és fel kell karolni őket, biztosítani kell jól-létüket. Empátiát kell tanúsítani velük szemben, mert ezt követeli meg a társadalmi erkölcs.

(35) *Angela Merkel und Barack Obama redeten über **Moral** und Realismus in der Flüchtlingspolitik.* (‘Angela Merkel és Barack Obama erkölcsről és realizmusról beszélt a menekültpolitika kapcsán.’)

(36) *Deutschland **braucht die Zuwanderung – aus Moral und aus Interesse.*** (Németországnak szüksége van a bevándorlásra – erkölcsből és érdekből kifolyólag)

A (35), (36)-os példákban megjelenik a TARTÁLY séma is. Előzőben a két vezető arról beszél, hogy mi lenne erkölcsös a menekültekkel szemben, és mi a realitás. A rövid szövegrészletből viszont nem derül ki, hogy milyen magatartásforma számít erkölcsösnek. Utóbbiban a *kifolyólag* szó utal arra, hogy az erkölcs az oka a bevándorlásnak.

A politikán kívül más kontextusban is megjelenik a tárgyalt metafora a német korpuszban, mint alapvető magatartásforma másokkal szemben.

(37) *Jeder Mensch hat **eine Chance verdient, wenn es um Moral geht.*** (‘Minden ember kiérdemelt egy esélyt, ha erkölcsről van szó.’)

(38) *[...] **zeigen/beweisen Moral*** (‘[...] erkölcsöt (erkölcsös viselkedést tanúsít’)

Mint már említettem a fejezet bevezetőjében, a SPORT IKM-en belül a *Moral* szó jelentése ’készség, hogy valaki valamiért síkra száll/küzd; fegyelem, önfegyelem, belső erős tartás, önbizalom.’ (Kunkel-Razum–Scholze-Stubenrecht–Wermke, 2003, 1099. o.).

(39) *[...] ein **Spiel voller Kampfgeist, Moral und Emotionen*** (‘[...] küzdőszellemmel, erkölccsel és érzelmekkel teli játék/meccs’)

A (39)-es példamondat értelmezésekor az erkölcsre úgy is tekinthetünk, mint ami alkotóeleme a jó sportjátéknak, illetve a MORÁLIS GONDOSKODÁS azon metaforikus következménye is realizálódik, amely szerint a játékos felelősnek érzi magát a csapataért, olyan viselkedést tanúsít, amellyel hozzájárul annak sikeréhez.

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmódel egyik központi eleme a példamutatás általi nevelés. Tehát a szülők saját viselkedésüket állítják fel követendő példaként a gyermek elé, ezáltal nevelik ((40)–(42)-es példák) őt/őket.

(40) *Ich will die Kinder sicher durch den Alltag führen, ihnen Moral und Respekt beibringen.* ('A gyerekeket biztosan akarom vezetni a hétköznapiakban, erkölcsre és tiszteletre tanítani őket.')

(41) *Moral bedarf entscheidend der Erziehung, des Vorbilds und des Beispiels, auch der Regeln und der Institutionen.* ('Az erkölcsnek döntően szüksége van nevelésre, példáképre és példára, szabályokra és intézményekre.')

(42) *Moral wollte er durch Beispiele persönlichen Mutes gelehrt wissen.* ('Az erkölcsöt személyes bátorság példái által akarta megtanítani.')

A liberális nevelés manifesztálódik a (43)-as példában, amely szerint felborult a rend és nem a szülők nevelnek, hanem a gyerekek. Ez abból adódhat, hogy a modellben minden családtag ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mindenki egyenjogú.

(43) [...] *nicht mehr die Eltern die Kinder, sondern die Kinder die Eltern zu mehr Moral und Arbeitsamkeit erziehen.* ('[...] nem a szülők nevelik a gyerekeket, hanem a gyerekek a szülőket több erkölcsre és dolgozóságra.')

5. Következtetések

A kutatási eredményeket összefoglalva levonhatjuk a következtetést, hogy a magyar nyelvben a MORÁLIS TEKINTÉLY metafora lényegesen kidolgozottabb, mint a német nyelvben, ahol viszont AZ ERKÖLCS GONDOSKODÁS metafora dominál ebben a tekintetben. A német nyelvben jelen van az említett TEKINTÉLY metafora, de manifesztálódik a nyelvi példákban a tekintélyes alakkal szemben tanúsított engedetlenség, felháborodás, tiltakozás is. A magyar nyelvű példamondatokban a tekintélyes személy szerepében megjelenik Isten, politikai, vallási vezető emberek, vagy egy szülő. Kimutathatók a MORÁLIS ÁGENS EGY GYEREK és a MORALITÁS ENGEDELMESSÉG metaforák is. A német kifejezésekben ezekkel nem találkoztunk.

Lakoff (1995, 1996, 2002), valamint Lakoff–Johnson (1999) felfogása szerint erkölcskoncepciónk arra vezethető vissza, hogy milyen típusú családban nőttünk fel. A szülő-gyerek, az apa-anya, testvérek közötti kapcsolatok, valamint a családtagok által képviselt értékek meghatározzák későbbi gondolkodásunkat, hogy a konzervatív vagy liberális értékek szerint éljük életünket. A TÁRSADALOM CSALÁD fogalmi metaforán keresztül ezek a családi tapasztalatok kiterjednek az egész társadalomra. Mint ahogyan nem léteznek tiszta SZIGORÚ APA, illetve GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellre épülő családok, úgy a társadalmakat sem lehet ilyen egysíkián jellemezni. Egyik vagy másik dominanciáját viszont ki lehet mutatni.

Mindez érvényes az amerikai társadalomra, valamint politikai erkölcsre. Kövecses (2009) szerint viszont Magyarország tekintetében egy általa „magyar csavarnak” nevezett jelenség figyelhető meg, ugyanis a magyarországi pártok nem mindig követik az általuk megjelölt konzervatív, illetve progresszív utat. Intézkedéseikben nem mindig következetesen lépnek fel SZIGORÚ APAKént vagy GONDOSKODÓ SZÜLŐként. Farkas (2012) továbbvitte ezt a gondolatot. Tanulmányában 11 év országértékelő beszédeit elemezve leszögezi, hogy a magyar politikában „nem egyszerű csavarról van szó, hanem állandóan változó, ide-oda «csavarodásról»” (Farkas 2012). Egy korábbi kutatás során (Lechner 2015) kárpátaljai magyar nyelvű újságcikkekben vizsgáltam meg az erkölcs és politikai gondolkodás közötti összefüggéseket. Az általam összeállított korpuszban a kárpátaljai politikai moralitást illetően beigazolódni látszik Lakoff megállapítása, miszerint a konzervatív értékeket képviselők moralitásfelfogása a SZIGORÚ APA családmodellre vezethető vissza, míg a progresszív gondolkodásmódúak felfogásának hátterében a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell húzódik.

Bár a családmodellek mindegyik elemét nem tudtuk példákkal alátámasztani sem a magyar, sem a német nyelvű korpusz alapján, a domináns elemek alapján kijelenthetjük, hogy a német nyelvű korpuszban a liberális eszmék, mint a magyarban a konzervatív értékek dominálnak. Hipotézisünk helytállóságát egyértelműen nem jelenthetjük ki. A nyelvi példák alapján láthatjuk, hogy a szavak mögött milyen értékek bújnak meg, mit közvetítenek a szülők nyelvi- és nem nyelvi viselkedésük által a gyerekeik felé. A már említett TÁRSADALOM CSALÁD metaforán keresztül kiterjesztve a gondolatot a magyar és német társadalomra a példák bizonyítják, hogy az élőnyelvi írott kommunikáció során hogyan lehetséges erkölcsi értékeket és ideákat közvetíteni az olvasók felé.

Irodalom

1. Banćzerowski, Janusz, 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1: pp. 78–87.
2. Banćzerowski, Janusz, 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, BTK.
3. Farkas Orsolya, 2012. Az állam fogalmának konceptualizációja a magyar politikában az elmúlt tizenegy év országértékelő beszédei alapján, avagy van-e „magyar csavar”. In: Voigt Vilmos – Balázs Géza szerk. *Nyelv és kultúra – Kulturális nyelvészet. Magyar szemiotikai tanulmányok*, 25–26. kötet. Budapest. 114–118. o.
4. Haidt, Jonathan, 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review* 108/4: pp. 814-834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
5. Kövecses Zoltán, 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

6. Kövecses Zoltán, 2009. Az angol nyelv helyzete és a magyar politika. Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány? In: Frank Tibor – Károly Krisztina szerk. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 65–71. o. Online elérhető: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8856/Anglisztika_es_amerikanisztika.pdf?sequence=1 (letöltés ideje: 2013. április 25.).
7. Kövecses Zoltán, 2020. *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127>
8. Lakoff, George, 1995. *Metaphor, morality and politics, or, why conservatives have left liberals in the dust*. Online elérhető: <http://www.wgcd.org/issues/Lakoff.html> (letöltés ideje: 2019. május 30.). <https://www.jstor.org/stable/40971091>
9. Lakoff, George, 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226411323.001.0001
10. Lakoff, George, 2002. *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/978022647-1006.001.0001>
11. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226470993.001.0001
12. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1999. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
13. Lechner Ilona, 2015. Politikai erkölcs – és ami mögötte van – a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó anyagán vizsgálva. In: Pletl Rita és Nagy Imola-Katalin szerk. *Nyelvi sokszínűség Európában*. Kolozsvár: Scientia Könyvkiadó, 67–77. o.
14. Lechner Ilona, 2023. *Erkölcs és nyelvészet. Az erkölcsfogalom metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben*. Beregszász – Ungvár: II. RFKMF – “RIK”-U Kft.
15. Pragglejaz Group, 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22/1: pp. 1–39. DOI: 10.1080/10926480709336752
16. Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, J. Berenike – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Trijntje, 2010. *A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/celcr.14>
17. Tramowsky, Nadine A – Groß, Jorge, 2015. *Moralvorstellungen von Lernenden und ihre metaphorische Strukturierung*. Online elérhető: <https://www.bcp.fu-berlin.de/biologie/arbeitsgruppen/didaktik/Erkenntnisweg/2015/Tramowsky.pdf> (letöltés ideje: 2018. november 14.).

References

1. Banćzerowski, Janusz, 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. [The Principles of Cognitive Linguistics]. *Magyar Nyelvőr* 123/1: pp. 78–87. (In Hungarian)
2. Banćzerowski, Janusz, 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. [The Fundamentals of Language and Linguistic Communication]*. Budapest: ELTE, BTK. (In Hungarian)

3. Farkas Orsolya, 2012. Az állam fogalmának konceptualizációja a magyar politikában az elmúlt tizenegy év országértékelő beszédei alapján, avagy van-e „magyar csavar”. [The Conceptualization of the State in Hungarian Politics Based on Eleven Years of State of the Nation Addresses: Is There a 'Hungarian Twist'?]. In: Voigt Vilmos – Balázs Géza szerk. *Nyelv és kultúra – Kulturális nyelvészet. Magyar szemiotikai tanulmányok*, 25–26. kötet. Budapest. 114–118. o. (In Hungarian)
4. Haidt, Jonathan, 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review* 108/4: pp. 814–834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
5. Kövecses Zoltán, 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. [Metaphor: A Practical Introduction to Cognitive Metaphor Theory]*. Budapest: Typotex. (In Hungarian)
6. Kövecses Zoltán, 2009. Az angol nyelv helyzete és a magyar politika. Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány? [The Status of the English Language and Hungarian Politics: What Can Cognitive Science Teach Us Hungarians?] In: Frank Tibor – Károly Krisztina szerk. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 65–71. o. Online elérhető: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8856/Anglisztika_es_amerikanisztika.pdf?sequence=1 (Accessed: 25 April 2013). (In Hungarian)
7. Kövecses Zoltán, 2020. *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127>
8. Lakoff, George, 1995. *Metaphor, morality and politics, or, why conservatives have left liberals in the dust*. <http://www.wwcd.org/issues/Lakoff.html> (Accessed: 2019. május 30.). <https://www.jstor.org/stable/40971091>
9. Lakoff, George, 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226411323.001.0001
10. Lakoff, George, 2002. *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471006.001.0001>
11. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226470993.001.0001
12. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1999. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
13. Lechner Ilona, 2015. Politikai erkölcs – és ami mögötte van – a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó anyagán vizsgálva. [Political Ethics - and What Lies Behind It - Examined Through the Hungarian-Language Press in Transcarpathia.]. In: Pletl Rita és Nagy Imola-Katalin szerk. *Nyelvi sokszínűség Európában*. Kolozsvár: Scientia Könyvkiadó, 67–77. o. (In Hungarian)
14. Lechner Ilona, 2023. *Erkölcs és nyelvészet. Az erkölcsfogalom metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben. [Morality and Linguistics: The Metaphorical Conceptualization of Morality in Hungarian and German]*. Beregszász – Ungvár: II. RFKMF – “RIK”-U Kft. (In Hungarian)
15. Pragglejaz Group, 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22/1: pp. 1–39. DOI: 10.1080/10926480709336752

16. Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, J. Berenike – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Trijntje, 2010. *A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/celcr.14>
17. Tramowsky, Nadine A – Groß, Jorge, 2015. *Moralvorstellungen von Lernenden und ihre metaphorische Strukturierung. [The moral concepts of learners and their metaphorical structuring]*. <https://www.bcp.fu-berlin.de/biologie/arbeitsgruppen/didaktik/Erkenntnisweg/2015/Tramowsky.pdf> (Accessed: 14 November 2018). (In German)

A kimondott szavak súlya, avagy összefüggések a nyelv és az erkölcsi nevelés között magyar és német nyelvű példák alapján

Lechner Ilona, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. lechner.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7235-6506.

Huszti Ilona, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

A köztudatban az erkölcs egy vallási, jogi, filozófiai, társadalmi kategória. Az erkölcsiségről ritkán beszélünk nyíltan, nyelvünkben mégis tükröződik erkölcskoncepciónk. A fogalom meghatározó jelentőséggel bír az élet bármely területén hozott döntéseinkben, nyelvi- és nem nyelvi viselkedésünkben egyaránt. A kognitív paradigma szerint a gondolkodás és a nyelv között szoros kapcsolat feltételezhető: a gondolkodás a nyelvben nyilvánul meg, ám a nyelv is hatással van magára a gondolkodás folyamatára. A nyelv, gondolkodás és kultúra összefüggéseit vizsgálva Lakoff–Johnson (1999) bevezette a gondolkodási relativizmus fogalmát, amely szerint azt állítják, hogy az eltérő metaforahasználat gondolkodásbeli különbségeket okoz. Erre alapozva felvetődik a kérdés, hogy máshogy gondolkodnak-e a különböző nemzetek képviselői egy-egy fogalomról – esetünkben az erkölcsről –, és ez hogyan nyilvánul meg a nyelvükben? Mindezt tovább gondolva, miként érhető tetten a nyelvben a konceptualizációs folyamatot érintő kultúraspecifikus eltérések? Jelen tanulmányban a fenti kérdésekre keressük a választ. Az elemzés a Lakoff (1996, 2002), illetve Lakoff–Johnson (1999) által felépített erkölcskoncepcióra támaszkodik, amely ugyan az amerikai társadalom értelmezési folyamatát írja le, bizonyos részei azonban közel univerzálisnak mondhatók, ebből kifolyólag más nyelvek vizsgálata során is szolgálhat hasznos megállapításokkal. Az erkölcsiség fogalmának kialakulása a családi nevelés, családon belüli nyelvi- és nem nyelvi interakciók révén kezdődik el. Lakoff (1996) a nyugati politikai erkölcsöt vizsgálva azt a következtetést vonja le, hogy alapvetően két családmodell van, így két különböző erkölcsfelfogásról beszélhetünk. A konzervatív gondolkodásúakra a szigorú apa modell, míg a liberálisokra a gondoskodó szülő modell jellemző. Mindkét modellben különböző erkölcsfogalmak élveznek prioritást, és eltérően kezelik az 'erkölcs' fogalmát. Kutatásunk során elsősorban a metaforikus konceptualizációt vizsgáltuk meg magyar és német élőnyelvi példákon, összevetve azokat az angol nyelvi példák

alapján felépített erkölcskonceptiókkal. Megállapítottuk, hogy a vizsgált nyelvi példák alapján nem rajzolódik ki a Lakoff (uo.) által felvázolt teljes metaforarendszer, annak bizonyos elemei viszont jól példázzák a két nyelvben fellelhető családi erkölcsök közötti hasonlóságokat és eltéréseket.

Kulcsszavak: *erkölcs, erkölcsi nevelés, kognitív paradigma, konceptualizáció, fogalmi metafora*

Сила сказаного слова, або зв'язки між мовою та моральним вихованням на прикладах з угорської та німецької мов

Ілона Лехнер, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, lechner.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7235-6506.

Ілона Густі, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

У суспільній свідомості мораль – це релігійна, правова, філософська, соціальна категорія. Ми рідко говоримо про мораль відкрито, проте мова відображає наше уявлення про мораль. Ця концепція є ключовим фактором для наших рішень у всіх сферах життя, у нашій вербальній і невербальній поведінці. Когнітивна парадигма передбачає тісний взаємозв'язок між думкою і мовою: думка проявляється у мові, але мова також впливає на сам процес мислення. Досліджуючи зв'язок між мовою, мисленням і культурою, Лакофф-Джонсон (Lakoff-Johnson, 1999) запровадили концепцію мисленнєвого релятивізму, яка стверджує, що різне використання метафор спричиняє відмінності у мисленні. Це порушує питання про те, а чи думають народи по-різному про певну концепцію – у нашому випадку про мораль – і як це відображено в їхній мові. Якщо замислитися над цією проблемою глибше, то постає питання, яким чином культурно-специфічні відмінності у мові можуть впливати на процес концептуалізації. У статті намагаємося відповісти на ці питання.

Дослідження ґрунтується на концепції моралі, розробленій Лакоффом (1996, 2002) та Лакоффом-Джонсоном (1999), в центрі якого – процес трактування поняття моралі в американському суспільстві. При цьому деякі його частини можна вважати майже універсальними, а тому вони стануть корисними для вивчення інших мов. Поняття моралі починає формуватися через сімейне виховання, через вербальну і невербальну взаємодію в сім'ї. Лакофф (1996), досліджуючи західну політичну мораль, доходить до висновку, що існують дві моделі сім'ї, а отже, дві різні концепції моралі. Для консерваторів характерна модель суворого батька, а для лібералів – модель турботливого батька. Обидві моделі надають пріоритет різним уявленням про мораль і по-різному трактують поняття «мораль». У дослідженні охарактеризовано метафоричну

концептуалізацію на прикладах угорської та німецької мов у їх порівнянні з концепціями моралі, побудованими на прикладах англійської мови. Виявлено, що розглянуті мовні приклади не дають повної системи метафор, описаної Лакоффом (*ibid.*), але певні її елементи добре ілюструють подібності й відмінності між виявом сімейної моралі, які спостерігаємо в обох мовах.

Ключові слова: мораль, моральне виховання, когнітивна парадигма, концептуалізація, концептуальна метафора

The weight of spoken words, or connections between language and moral education based on Hungarian and German examples

Ilona Lechner, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. lechner.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7235-6506.

Ilona Huszti, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

In the public mind, morality is a religious, legal, philosophical and social category. We rarely talk openly about morality, yet our language reflects our concept of morality. The concept is crucial to our decisions in all areas of life, both in our linguistic and non-linguistic behaviour. According to the cognitive paradigm, a close relationship can be assumed between thinking and language: thinking is manifested in language, but language also affects the process of thinking itself. In exploring the links between language, thought and culture, Lakoff-Johnson (1999) introduced the notion of thinking relativism, which argues that different metaphor use causes differences in thinking. Based on this, the question arises as to whether representatives of various nations think differently about a concept - in our case, morality - and how this manifests itself in their language. Thinking about this further, how can culture-specific differences in language affect the conceptualisation process? In this study, we seek to answer these questions. The analysis draws on the concept of morality constructed by Lakoff (1996, 2002) and Lakoff-Johnson (1999), which describes the interpretative process of American society, but some parts of it can be said to be near-universal, and therefore can provide useful insights for the study of other languages. The formation of the concept of morality begins through family education and linguistic and non-linguistic interactions within the family. Lakoff (1996), examining Western political morality, concludes that there are basically two family models, and thus two different conceptions of morality. Conservatives are characterized by the strict father model, while liberals are characterized by the caring parent model. In both models, diverse concepts of morality enjoy priority and treat the concept of 'morality' differently. In the course of our research, we mainly examined metaphorical conceptualization on the basis of Hungarian and German examples of living language, comparing them with the

conceptions of morality constructed on the basis of English examples. We have found that the linguistic examples we have examined do not provide a complete metaphor system as outlined by Lakoff (ibid.), but certain elements of it clearly exemplify the similarities and differences between the family morals found in the two languages.

Keywords: *morality, moral education, cognitive paradigm, conceptualization, conceptual metaphor*

УДК 821.161.2

DOI 10.58423/2786-6726/2024-1-152-165

Кордонець Олександр, Шетеля Віктор

Жанр анімалістичного оповідання у малій прозі Богдана Лепкого

Модернізм кінця XIX – початку XX століть – це епоха кардинального оновлення європейської, у тому числі й української літератури, час змін у художньому мисленні та сприйманні світу. Відбувалося бурхливе розширення тематики та проблематики малої прози, письменники захоплюють у коло своїх зацікавлень усе ширші сфери навколишньої дійсності, звертають увагу не тільки на внутрішній світ людини, її підсвідомість, інтуїтивні та містичні чинники, а й намагаються проникнути у душу «братів наших менших».

У XIX столітті і в американській, і в європейській літературах все більшої популярності набуває так звана анімалістична література. У світовому письменстві найдавнішими прозовими жанрами, де персонажами виступають тварини, були тотемічні міфи, народні казки про тварин, притчі, байки тощо. Тільки у другій половині XIX століття формується літературна анімалістична казка, анімалістичні оповідання, повість, роман тощо. Дефініції таких жанрових утворень різняться. Наприклад, дослідниця англійської анімалістичної літератури Ю. Проценко пропонує таке визначення авторської анімалістичної казки: «Літературна анімалістична казка – авторський твір, сформований на основі жанрової матриці народної казки, в якому тварини діють як повноправні персонажі (або на рівні з персонажами-людьми); будучи формою засвоєння традиції, літературна казка про тварин разом із тим відрізняється від фольклорних жанрів-прецедентів домінуванням індивідуальної художньої свідомості, що виявляється у способах трансформації традиційних сюжетів, образів і мотивів, у синтезованій структурі казки й авторському вирішенні моральних проблем (Проценко 2010, с. 7). Таким чином, вирішивши з міфологічних та фольклорних зразків, анімалістичні твори другої половини XIX – початку XX століття акцентують саме на відображенні індивідуальної свідомості персонажів-тварин, специфіки їхнього мислення та поведінки.

На нашу думку, у світовій анімалістичній літературі можна умовно виділити два основні типи прозових творів: 1) це твори, в яких змальовані цілком реалістичні тварини, правдоподібно подано їх спосіб життя, поведінки, мислення; 2) твори, в яких тварини втілюють різноманітні, в тому числі й ворожі сили природи або якості та риси характеру людей, є переважно умовними фігурами і виконують певну символічну чи алегоричну роль (такі твори наближені до жанру казки, легенди, притчі тощо).

Прикладом першого підходу до змалювання світу фауни є збірка «Тварини, яких я знав» (1898), роман «Маленькі дикуни» (1903), повість «Доміно» Ернеста Сетон-Томпсона (1860-1946), де змальовано образ реального лиса в реальному середовищі. Вважається, що саме цей письменник став першим у світі автором творів, головними героями яких стали справжні звірі та птахи. Наприклад, в оповіданні «Лобо» (у перекладі з іспанської означає «вовк»), що увійшло до збірки «Тварини, яких я знав», вперше в художній літературі достовірно зображено вовків, їхні звички, спосіб життя, а також ставлення людей до цих тварин. Серед відомих творів світового письменства першої групи також варто назвати пригодницький роман «Біле Ікло» (1906) Джека Лондона (1876-1916), де значну частину подій показано крізь призму бачення тварини – прирученого вовка.

До другої групи можна зарахувати твори Льюїса Керрола, Р. Дж. Кіплінга, О. Уайльда, Б. Х. Поттер. Англійський письменник Редьярд Кіплінг (1865-1936) є чи не найвідомішим автором подібних творів у європейській літературі епохи модернізму. Мабуть кожен читав у дитинстві збірку «Книга джунглів», велику популярність здобула й книга «Такі собі казки» (1902), до якої увійшли, зокрема, такі твори, як «Кіт, який завжди гуляє на самоті», «Метелик, який тупнув ніжною», «Чому леопарди плямисті» тощо. У цих казках авторові вдалося поєднати оригінальну форму, цікавий зміст, легкий гумор та ненав'язливий дидактизм, пояснити дітям певні особливості поведінки чи зовнішності тварин. Визнанням таланту та літературних заслуг Р.Кіплінга стало присудження йому в 1907 році Нобелівської премії з літератури за «спостережливість, яскраву фантазію, зрілість ідей та видатний талант оповідача» (URL1).

Твори про тварин зустрічаються і в українському письменстві зламу століть. Чи не найпомітнішою в цьому контексті була спадщина І. Франка, автора збірки «Коли ще звірі говорили», казок «Лис Микита», «Фарбований Лис», «Лисиця-сповідниця», «Звірячий парламент», «Свиня», «Звірячий бюджет» тощо. В інших письменників цієї епохи спостерігаємо поодинокі твори, в яких головними персонажами виступають тварини (наприклад, «Біда навчить», «До світла» Лесі Українки).

До таких митців належить і Богдан Лепкий. Різноманітні жанрові, наратологічні, ідейно-художні особливості його новелістики добре досліджені у працях М. Зушмана (Зушман 2007), Н. Буркалець (Буркалець 1999), М. Ткачука (Ткачук 2005) тощо, але анімалістичні оповідання якщо і згадувалися в їхніх публікаціях, то переважно тільки побіжно. Натомість аналіз поезики та художніх особливостей цього жанру дасть змогу повноцінніше розкрити своєрідність стильової манери та світогляд письменника, значення його творчості. Саме в цьому вбачаємо актуальність нашого дослідження.

У новелістиці Богдана Лепкого ми знайшли два твори, де тварини виступають протагоністами: це оповідання «Босий», написане в перші роки ХХ століття, та «Мишка», створене за часів Першої світової війни.

Головним персонажем оповідання «Босий», яке можемо зарахувати до першої групи, є пес, що отримав ім'я Босий. Уперше твір був надрукований у газеті «Руслан» 1903 року. Згодом увійшов до збірки «Писання», де в поясненнях автор вказував на біографічність оповідання: «Босий і бричка на приходстві в Пилипківцях – це мої знайомі з хлоп'ячих літ» (Лепкий 1997, с.806). Загалом собака – це один із найбільш поширених персонажів анімалістичних творів. В англійській літературі ХІХ століття Ю. Проценко нараховує 109 зооперсонажів і називає такі цифри: тварин (15), птахів (5), комах (2) – у «домашньому» просторі; звірів (41), птахів (20), комах (10), плазунів (6), земноводних (2) і риб та інших водяних істот (8) – у «дикому» просторі (Проценко 2010, с.10). Щодо частотності, то найбільш поширеними, за спостереженням дослідниці, виявилися у «домашньому» просторі – кінь, кіт, собака, миша; у «дикому» просторі – кролик, заєць, жабка, ящірка, голуб, качка, сова. Найменш популярними у «домашньому» просторі є поні, канарка, павук; у «дикому» просторі – борсук, бурундук, галка, вільшанка, сонечко, павук, муха, форель, жаба (Проценко 2010, с.10).

Фактично бачимо певну закономірність: письменники звертаються переважно до аборигенних персонажів, які поширені у відповідному ареалі та які утвердилися у казковій традиції. Б. Лепкий в аналізованих оповіданнях теж змальовує тварин із «домашнього» простору: собаку і мишу.

У художніх деталях та штрихах оповідання «Босий» упізнаємо реалії галицької провінції межі століть. Оповідь у творі розгортається неквапно і ведеться від імені експліцитного наратора, який намагається якомога точніше передати стиль життя, поведінку та вподобання пса. Перше речення виступає зав'язкою – «*Босий родився на приходстві в Пилипківцях, у повозі*» (Лепкий 1997, с.452), а далі йде детальний опис обставин того народження: як поламаний віз потрапив до возівні, як на ньому гралися діти, а челядь використовувала у якості «запчастин», як там вгніздилася

курка, а по курці прийшла Фінка, яка й народила шістьох щенят, а найстаршим із них виявився Босий. *«Поява шістьох нових мешканців Пилипковець викликала загальне одушевління. «Ах, які гарні, які маленькі, які мудрі! Їх треба зараз потопити, поки не видять, бо потім буде гріх!»* (Лепкий 1997, с.453). Того ж дня пастух утопив щенят, залишивши в живих тільки одного, якому змалечку довелося самому дбати за себе, навчаючись на власних помилках. *«Молодість Босого минула між пекарнею та хлівами. В першій місяці навчився він їсти з миски та ловити свій хвіст, в другім гонив за качками, в третім чіпався вепра, в четвертім гусакові обдер на грудях пір'я, а в п'ятім обпарила його дівка окропом за те, що вкрав із стільниці м'ясо»* (Лепкий 1997, с.453).

Хоча автор оповідає про пригоди персонажа з певною долею гумору, однак за ним розкривається доволі жорстоке ставлення людини до домашніх тварин, адже за перший рік життя Босий втратив одне око, одне вухо, пів хвоста, мав обсмалені вуса, обпарений бік і обпечену передню лапу. Жвавість, грайливість собаки і його цілком природне бажання прогледувати себе селяни трактують як злодійкуватість. *«Ціле село знало Босого, як найгіршого злодія, який коли-небудь жив на цьому світі, – констатує з іронією оповідач. – Баби гонили його від воріт кочергами, хлопці били ціпами, а хлопці кидали за ним камінням»* (Лепкий 1997, с.454).

Не зустрівши розуміння серед людського світу, собака подався до лісу, який споконвіку трактувався самими селянами як Богом даний скарб, яким вільно користуватися кожному. Подібне розуміння природних дарів зустрічаємо і у творах Б. Лепкого (наприклад, оповідання «Над ставом»), і в інших новелістів fin de siecle (наприклад, оповідання О. Маковея «Поза правом»). Проте і тут, у природному для тварин середовищі, Босому довелося зустрітися із жорстокістю людських законів: *«Та цей новий спосіб життя не сподобався лісничому. Він прийшов на попівство і заявив рішуче, що вб'є Босого, як собаку, бо робить йому пакості в лісі»* (Лепкий 1997, с.454).

Автор звертається до моральної проблематики, до теми природи й цивілізації та місця людини у цьому світі. Б. Лепкий не протиставляє два світи, але акцентує на тому, що людина може руйнувати гармонію і правила світу природи (подібне бачення світу людини та світу природи, населеного тваринами, бачимо в збірці «Книга джунглів» Р. Кіплінга. Це свідчить, що українське письменство розвивалося загалом у річищі європейської літератури). У цьому контексті варто звернути увагу і на ту деталь, що жоден із людських персонажів в оповіданні не має імені, натомість пес – так. Ймовірно, це свідчить, що люди є узагальненим архетипом людини у її ставленні до тварини.

Життя собаки радикально змінює приїзд додому молодого панича, що навчався в місті на лікаря. Це була перша людина, від якої пес зазнав уваги та ласки, якої йому насправді весь час дуже бракувало: *«До вечора Босий влюбився в панича і так сильно прив'язався до нього, що під час вечері сидів перед хатою і вив»* (Лепкий 1997, с.454).

Як слушно стверджує Ю. Проценко, «існують певні загальні принципи зображення зооперсонажів. Таких персонажів, як правило (хоча різною мірою) наділено портретною, психолого-поведінковою та соціальною характеристикою» (Проценко 2010, с.11). У Б. Лепкого спостерігаємо домінування насамперед психологічних та поведінкових характеристик, що спрямоване на якомога точнішу передачу особливостей тваринного сприйняття навколишнього світу, а також розуміння його взаємовідносин із людьми.

Найбільше Босий вподобав спільні прогулянки з паничем. *«І тепер вже баби не були його кочергами, а лісничий не стріляв до нього»* (Лепкий 1997, с.454). Тож цілком закономірно, що коли новий господар мав повертатися додому, вірний пес, попри те, що його проганяли, подався за ним у незнайоме оточення. Міське життя викликало в собаки неприємні емоції. Автор використовує короткі або односкладні речення, що теж має на меті передати хід мислення собаки, нездатної до складних рефлексій: *«У місті було погано. Одна кімнатка, та й то невеличка, сходи і брудне подвір'я»* (Лепкий 1997, с.455). Бракувало Босому й їжі, бо найчастіше доводилося перебиватися шматком хліба та юшкою, гіршою від сільських помийів. Та найбільш болісно йому було бачити з боку господаря повну байдужість, а іноді нічим не виправдану жорстокість. Пан, коли влаштовував вдома гулянки, то примушував показувати «всілякі штуки», а одного разу навіть взяти сигару до рота. Іноді господар пропадав на цілі дні, а голодного собаку прив'язував у шафі.

Для передачі внутрішнього світу пса Б. Лепкий використовує один із найбільш популярних засобів імпресіоністів – невласне пряму мову, що дає можливість подавати дійсність із переломленням її крізь призму сприйняття персонажем: *«Гу! Як тут темно, як тісно, як неміло чути всілякі недоношені одяги. І Босому закрутилися в очах сльози. Він зітхнув, скрутився в клубок і примкнув до сну повіки. Приснилося йому село»* (Лепкий 1997, с.456).

Закінчується оповідання по-новелістичному несподіваним поворотом. Після чергового перебування у шафі, яке здалося Босому цілою вічністю, він починає вити, хоча відчуває від господаря запах алкоголю і вже добре знає, що у такому стані той найжорстокіший: *«Але най буде що хоче, бо гірше вже не може бути!»* (Лепкий 1997, с.457). Бійку пана зупиняє його товариш, під

впливом якого господар відкриває собаці двері і наказує йому іти на всі чотири сторони. *«Босому якби хто полуди з очей зняв. Справді! Він має вільну волю! Чому ж він давно не покинув недоброго пана і не вернув у село? Чому?»* (Лепкий 1997, с.458).

Але страх перед невідомим змушує Босого зупинитися за пів кроку від дверей. *«І Босий спустив голову і в покорі почав лизати брудні, від кількох днів нечищені черевки свого пана»* (Лепкий 1997, с.458).

Така кінцівка вказує на алегоричний підтекст як образу панича, що виступає уособленням людської жорстокості у ставленні до тварин, так і образу центрального персонажа, який втілює невміння особистості, що провела все життя в неволі, скористатися свободою, знайти своє місце у невідомому і дуже часто ворожому світі. Подібний образ зустрінемо значно пізніше в оповіданні письменника другої половини ХХ століття В. Дрозда «Білий кінь Шептало».

Окремі сюжетні ходи (життя в різних господарів, пошук свого місця у невідомому світі) в оповіданні «Босий» та прийоми художнього моделювання образу собаки (жвавість і грайливість, самотність, вірність господарю) певним чином перегукується з оповіданням «Каштанка» (1887) А. Чехова. Проте український автор заперечував проведення подібних паралелей, наголошуючи у передмові до збірки на автобіографічності свого оповідання і відзначаючи, що «Босий ніяк не споріднений з чехівською Каштанкою. Вони навіть не знали себе» (Лепкий 1997, с. 806).

Новий поштовх новелістичній творчості Б. Лепкого дали події Першої світової війни. Спостерігаємо як розширення тематично-жанрової палітри, так і зміни у стильовому плані. Прозаїк все більше тяжіє до сконденсованої манери письма, звертається до фрагментарної прози. На думку М. Ткачука, у творах Б. Лепкого цього періоду «увиразнюється імпресіоністична стильова манера, моделювання картини світу, підсилюється символіка, настроєвість, ліризм, суб'єктивна модальність, які зумовлюють природу наративу» (Ткачук 2005, с. 118). А літературознавець М. Зушман з цього приводу констатує: «Вважаємо, що світова війна внесла в малу прозу Б. Лепкого новий драматично-трагедійний струмінь, чого не простежувалося в його попередній творчості (до 1914 року)» (Зушман 2007, с.13).

До «воєнної» прози Б. Лепкого належить і невеличке оповідання-казка «Мишка». Автор дає твору підзаголовок «казка для малих і великих», що передбачає наявність певного дидактичного начала. Подібну тенденцію спостерігаємо в українській прозі й попереднього періоду, коли автори, за спостереженням Олени Євмененко вдаються до «повчальних казок-притч, побудованих на тогочасних реаліях, що піднімають моральні та соціальні проблеми нерівності, жадібності тощо» (Євмененко 2010, с. 40).

М. Зушман називає «Мишку» твором оригінальним і за змістом, і за формою, адже в ньому простежуються два плани розвитку сюжетних колізій: реалістичний та умовно-фантастичний (Зушман 2007, 13). Вважаємо, що підзаголовок «казка» є не стільки генологічним ідентифікатором, скільки вказує на окремі особливості поетики твору. До такого прийому Б. Лепкий вдавався і в інших творах, зокрема в повісті-спогаді «Казка мого життя». Ольга Куца стосовно цього мемуарного твору зазначає, що його заголовок «не несе генологічного навантаження. Він втілює насамперед пафос твору і виконує певною мірою утилітарну функцію» (Куца 2012, с. 22). Літературознавиця вказує, що близький до казкового пафос твору витворюється завдяки незвичайності сприйняття подій, антитетичності, міфологічності, притчевості (параболічності), сатиричності, філософічності.

Як і в оповіданні «Босий», у творі «Мишка» розповідь ведеться від імені гетеродієгетичного наратора, а внутрішній світ персонажа розкривається переважно з допомогою невластивої прямої мови. Як і в решті творів періоду війни, у «Мишці» Б. Лепкий застосовує лаконічну манеру викладу. Якщо в «Босому» читач пізнає характер пса через більшу кількість дрібних епізодів, то в «Мишці» прозаїк виносить у центр уваги одну подію.

Уже з першого рядка автор, використовуючи типовий казковий зачин, знайомить нас із центральним персонажем – протагоністом: *«Була собі мишка. Така, як і другі: сіренька, маленька, кінчасті вушка, довгий, гладкий хвостик»* (Лепкий 1990, с.145). Жила вона на селі, мала в людській хаті невелику, проте безпечну нірку, дбала про своїх дітей і боялася людей. Героїня любила часто бігати на поле, де іноді зустрічалася зі своїми сестрами з міста. Їх зовнішність виступає контрастом до вигляду героїні, адже були вони «худі, голодні та миршаві».

Саме з розмови «міських» і «сільської» мишей дізнаємося, як доводиться бідувати і голодувати містянам за непростих воєнних часів: *«Їм, просто, пропадай! Ніде ні крушинки хліба, ні одної крупинки, нічого. Господиня, як крає хліб, то над тарілкою, а крає так тонко, що руку крізь краянку видно. Як пряче із стола, то кришки на долоню згортає і дитині до рота несе, щоб з голоду не вмерло... кажуть, війна. Люди людей мордують, не мають часу працювати на хліб...»* (Лепкий 1990, с. 145).

Як і в інших творах цього періоду, звучить думка, що війна – це страшна трагедія, яка приносить людям біль, горе, страждання, руйнує їхній звичний спосіб життя, позбавляє найдорожчого. Одним із улюблених прийомів Б. Лепкого у «воєнній» прозі є антитеза, контраст. У «Мишці» контрастом до бідування більшості людей є наживання господаря хати, де живе мишка, на горі інших. Перепродуючи продукти харчування, він наживає великі

гроші: «Тиче жінці гроші під ніс і каже: "Що, гарно пахнуть? Х-ха-ха! От бачиш, і війна на щось придасться. Перше ми за рік не заробили стільки, що тепер за місяць. Розбагатіємо» (Лепкий 1990, с. 146). Безіменний господар (як і в оповіданні «Босий» Богдан Лепкий не дає імен своїм людським персонажам, імовірно, наголошуючи цим на алегоричності їхніх постатей) виступає уособленням крайньої людської скупості та жадібності, зовсім незрозумілої для мишки. Він насолоджується отриманими грошима і складає їх усі до ящика, захованого під ліжком. Такою ж за характером є і його дружина.

Кульмінаційним моментом твору є епізод, коли господиня відмовляється дати бідній жінці молока для хворої дитини, мотивуючи це тим, що нібито в них самих нічого нема. Це до глибини душі вражає мишку. «Як мишка тую розмову почула, то так їй соромно зробилося, не за себе, а за господиню, що чим скорше побігла до нори.

«Добре, що діти сплять, а то ще б навчилися брехати, як люди. І як цим людям язик на таку брехню повергається? Погані люди. Одні з голоду гинуть, а другі папір у ящик ховають. Хіба ж папір важніший від життя. Але я їм!» (Лепкий 1990, с. 146). Саме в цих словах міститься головна ідея твору: не можна втрачати людяності, доброти, співчуття і милосердя навіть за найжорстокіших обставин.

Мишка вирішує покарати господаря за його жорстокість, брехню, жагу до збагачення. Вона пробирається в ящик, де той переховував гроші, і перегризає всі купюри, а далі забирає своїх дітей і покидає дім, аби навіть не бути поруч із такими людьми.

Таким чином, головний зооперсонаж носить умовний характер і є втіленням добра, що обов'язково має перемогти зло, покарати або провчити його. Якщо в оповіданні «Босий» автор намагається передати психологію, хід мислення собаки, відтворити реалії його життя, стосунки людини і тварини, то в оповіданні «Мишка» тварина є суто алегоричною фігурою, яка втілює кращі людські якості.

Отже, у творчості Б. Лепкого простежуємо анімалістичні оповідання різних видів, що свідчить про розвиток української прози епохи модернізму в контексті світового письменства, де твори про тварин набували все більшої популярності. Для першого типу анімалістичного оповідання Б. Лепкого (твір «Босий») характерне достовірне змалювання способу життя тварини, намагання реалістично передати її поведінку та хід мислення, зокрема у взаємодії з людьми. Для другого типу (твір «Мишка») властиве застосування казковості як естетичного коду і змалювання тварин як насамперед алегоричних постатей. Їхня поведінка має умовний характер і відображає певні якості та риси людини.

Література

1. Буркалець Наталія, 1999. *Поетика малої прози Богдана Лепкого*: автореферат дисертації. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ.
2. Євмененко Олена, 2010. Українська літературна казка першої половини XIX століття. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія* 2/4. С.37-41.
3. Зушман Михайло, 2007. *Мала проза Богдана Лепкого в контексті західноукраїнської новелістики кінця XIX – початку XX століття*: Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Кіровоград.
4. Куца Ольга, 2012. Казковість як естетичний код «Казки мого життя» Богдана Лепкого. *Наукові записки ТНПУ: Літературознавство* 36. С.21-25.
4. Лепкий Богдан, 1990. *Вибране*. Львів: Світ.
5. Лепкий Богдан, 1997. *Твори: У 2 т.* [упоряд., автор вступ. статті та прим. Ф. Погребенник]. Т.1: Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. Київ: Наукова думка.
6. Проценко Юлія, 2010. Специфіка англійської літературної казки про тварин: Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата філологічних наук. Сімферополь.
7. Ткачук Микола, 2005. *Модерністський дискурс лірики та новел Богдана Лепкого*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет.
8. URL1: The Nobel Prize in Literature 1907. Rudyard Kipling http://www.nobelprize.org/-nobel_prizes/literature/laureates/1907/ (Accessed: 11-11-2023)

References

1. Burkalets Nataliia, 1999. Poetyka maloi prozy Bohdana Lepkoho [Poetics of short prose by Bohdan Lepky]: avtoreferat dysertatsii. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk. Kyiv.
2. Yevmenenko Olena, 2010. Ukrainiska literaturna kazka pershoi polovyny XIX stolittia [Ukrainian literary fairy tale of the first half of the 19th century]. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohiia 2/4. S.37-41. (In Ukrainian).
3. Zushman Mykhailo, 2007. Mala proza Bohdana Lepkoho v konteksti zakhidnoukrainskoi novelistyky kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Bohdan Lepky's short prose in the context of Western Ukrainian short fiction of the late 19th and early 20th centuries]: Avtoreferat na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Kirovohrad. (In Ukrainian).
4. Kutsa Olha, 2012. Kazkovist yak estetychnyi kod «Kazky moioho zhyttia» Bohdana Lepkoho [Fairy tale as an aesthetic code of "Tales of my life" by Bohdan Lepky]. Naukovi zapysky TNPU: Literaturoznavstvo 36. S.21-25. (In Ukrainian).

5. Lepkyi Bohdan, 1997. Tvory: U 2 t. [Works: In 2 volumes.] [uporiad., avtor vstup. statti ta prym. F. Pohrebennyk]. T.1: Poetychni tvory. Prozovi tvory. Memuary. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian).
6. Protsenko Yuliia, 2010. Spetsyfika anhliiskoi literaturnoi kazky pro tvaryn [The specificity of the English literary fairy tale about animals]: Avtoferat dysertatsii na zdobuttia stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Simferopol. (In Ukrainian).
7. Tkachuk Mykola, 2005. Modernistskyi dyskurs liryky ta novel Bohdana Lepkoho [Modernist discourse of lyrics and novel by Bohdan Lepky]. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet. (In Ukrainian).
8. URL1: The Nobel Prize in Literature 1907. Rudyard Kipling http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1907/ (Accessed: 11-11-2023). (In English).

Жанр анімалістичного оповідання у малій прозі Богдана Лепкого

Кордонєць Олександр, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, kordonets.oleksandr@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4298-6096.

Шетеля Віктор, старший викладач кафедри української літератури філологічного факультету Ужгородського національного університету, victor.shetelia@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-7416-5102.

У статті проаналізовано розвиток жанру анімалістичного оповідання у творчості одного з найвідоміших представників раннього українського модернізму – Богдана Лепкого. З'ясовано, що кінець XIX – початок XX століть – це епоха кардинального оновлення європейської, у тому числі й української літератури, час змін у художньому мисленні та сприйнятті світу, коли відбувалося активне розширення тематики та проблематики малої прози, а митці звертали увагу не тільки на внутрішній світ людини, а й робили спроби проникнути в душу «братів наших менших».

Простежено, що у світовій анімалістичній літературі можна умовно виділити два основні типи прозових зразків: 1) твори, де змальовані цілком реалістичні тварини, правдоподібно подано їх спосіб життя, поведінки, мислення; 2) твори, де тварини втілюють різноманітні сили природи або якості та риси характеру людей, є переважно умовними фігурами і виконують певну символічну чи алегоричну роль (такі твори наближені до жанру казки, легенди, притчі тощо).

Проаналізовано, що твори про тварин зустрічаються і в українському письменстві зламу століть (І. Франко, Леся Українка, а також Богдан Лепкий). У новелістиці Богдана Лепкого виявлено два твори, де тварини виступають протагоністами: оповідання «Босий», написане в перші роки XX століття, та «Мишка», створене за часів Першої світової війни. Б. Лепкий в аналізованих оповіданнях змальовує поширених у казковій традиції тварин із «домашнього» простору: собаку і мишу.

З'ясовано, що в оповіданні «Босий» автор спробував якомога достовірніше та точніше передати стиль життя, поведінку та вподобання пса, розкрити його спосіб мислення. Водночас фінал твору свідчить про алегоричність як образу господаря собаки, що виступає уособленням людської жорстокості у ставленні до тварин, так і образу центрального персонажа (пса), який втілює невміння особистості, що провела все життя в неволі, скористатися свободою, знайти своє місце у невідомому і часто ворожому світі.

Виснувано, що в оповіданні-казці «Мишка» Б. Лепкий вдається до казковості як особливості поетики твору. Манера викладу сконденсована та алегорична, побудована на контрасті. Якщо в «Босому» читач пізнає характер пса через численні дрібні епізоди, то в «Мишці» прозаїк виносить у центр уваги одну подію. У творі звучить думка, що війна – це страшна трагедія, яка приносить людям біль, горе і страждання. Головний зооперсонаж твору носить умовний характер і є втіленням добра, що обов'язково має перемогти зло, покарати або провчити його.

Зроблено висновок, що у творчості Б. Лепкого є анімалістичні оповідання різних видів, що свідчить про розвиток української прози епохи модернізму в контексті світового письменства, де твори про тварин набували все більшої популярності. Для першого типу анімалістичного оповідання Б. Лепкого (твір «Босий») характерне достовірне змалювання способу життя тварини, намагання реалістично передати її поведінку та хід мислення, зокрема у взаємодії з людьми. Для другого типу (твір «Мишка») властиве застосування казковості як естетичного коду і змалювання тварин як алегоричних постатей. Їхня поведінка має умовний характер і відображає певні якості та риси людини.

Ключові слова: модернізм, мала проза, анімалістичне оповідання, зооперсонаж, казковість, алегорія.

Állatokról szóló elbeszélések Bohdan Lepkij kisprózájában

Kordonec Oleksandr, a filológiai tudományok kandidátusa. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, docens. kordonets.oleksandr@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4298-6096.

Setelja Viktor, Ungvári Nemzeti Egyetem Filológia Kara, Ukrán Irodalom Tanszék, adjunktus. victor.shetelia@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-7416-5102.

A cikk az állatokról szóló narratív műfaj fejlődését elemzi a korai ukrán modernizmus egyik leghíresebb képviselőjének, Bohdan Lepkijnek a munkásságában. Megállapítást nyert, hogy a XIX. század vége és a XX. század eleje az európai, ezen belül az ukrán irodalom radikális megújulásának korszaka volt, a művészi gondolkodás és a világfelfogás változásának ideje, amikor a kispróza témáinak és problematikájának aktív kiterjesztése zajlott, és a művészek nem csak az ember belső világára figyeltek, hanem kísérletet tettek arra, hogy „kisebb testvéreink” lelkébe is behatoljanak.

Megfigyelték, hogy a prózai mintáknak két fő típusát lehet konvencionálisan megkülönböztetni az animalisztikus világirodalomban: 1) olyan művek, ahol teljesen valóság-hű állatokat ábrázolnak, életvitelüket, viselkedésüket, gondolkodásukat valóság-hűen mutatják be; 2) olyan művek, amelyekben az állatok különféle természeti erőket, vagy az emberek tulajdonságait és jellemvonásait testesítik meg; főként konvencionális figurák, és bizonyos szimbolikus vagy allegorikus szerepet töltenek be (az ilyen művek közel állnak a mesék, legendák, példázatok stb. műfajához).

Bohdan Lepkij novelláiban két olyan alkotást találtunk, amelyben az állatok a főszereplők: a XX. század elején írt Boszij című elbeszélés és az első világháború idején született Az egér című elbeszélés. B. Lepkij az elemzett elbeszélésekben a mesehagyományban megszokott háziállatokat ábrázolja: a kutyát és az egeret.

Megállapítást nyert, hogy a Boszij című történetben a szerző igyekezett a lehető legpontosabban és leghitelesebben átadni a kutya életmódját, viselkedését és preferenciáit, feltárni annak gondolkodásmódját. A mű vége ugyanakkor mind a kutya gazdája képének allegorikusságáról tanúskodik, amely az állatokkal való bánásmód során az emberi kegyetlenséget testesíti meg, mind pedig a központi szereplő (a kutya) képének allegorikusságáról is, amely azt testesíti meg, hogy az egész életét fogságban töltő egyén képtelen kihasználni a szabadságot, megtalálni a helyét az ismeretlenben és gyakran egy ellenséges világban.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy Az egér című mesében B. Lepkij a mű poétikájának jellemzőjeként a mesékhez folyamodik. Az előadásmód sűrített és allegorikus, kontrasztokra épül. A Boszij című műben számos apró epizódon keresztül ismeri meg az olvasó a kutya karakterét, Az egér című műben pedig egy-egy eseményt állít reflektorfénybe az író. A mű azt a véleményt fejezi ki, hogy a háború szörnyű tragédia, amely fájdalmat, bánatot és szenvedést hoz az embereknek. A mű fő állati karaktere konvencionális jellegű, és a jó megtestesülése, amelynek szükségszerűen le kell győznie a rosszat, meg kell büntetnie vagy móresre kell tanítania azt.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy Bohdan Lepkij munkássága különféle állati karaktereket középpontba helyező történetet is tartalmaz, ami a modernista kor ukrán prózájának fejlődését jelzi világirodalmi kontextusában, ahol az állatokról szóló művek egyre népszerűbbé váltak.

Kulcsszavak: *modernizmus, kispróza, állatokról szóló elbeszélés, állati karakterek, meseszűség, allegória.*

The genre of animalistic stories in short prose by Bohdan Lepkyi

Oleksandr Kordonets, Candidate of Philological Sciences. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. kordonets.oleksandr@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4298-6096.

Viktor Shetelia. Uzhhorod National University, Faculty of Philology, Department of Ukrainian Literature, lecturer. victor.shetelia@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-7416-5102.

The article analyzes the development of the genre of the animalistic story in the work of one of the most famous representatives of early Ukrainian modernism - Bohdan Lepkyi. It was found that the end of the 19th - the beginning of the 20th centuries was an era of radical renewal of European, including Ukrainian literature, a time of changes in artistic thinking and perception of the world, when there was an active expansion of the themes and problems of short prose, and artists paid attention not only on the inner world of a person, but also made attempts to penetrate into the soul of "our little brothers".

It has been observed that two main types of prose samples can be conventionally distinguished in the world animalistic literature: 1) works where completely realistic animals are depicted, their way of life, behavior and thinking are presented believably; 2) works where animals embody various forces of nature or qualities and character traits of people are mainly conventional figures and perform a certain symbolic or allegorical role (such works are close to the genre of fairy tales, legends, parables, etc.).

It has been analyzed that works about animals are also found in Ukrainian literature at the turn of the century (I. Franko, Lesia Ukrainka, as well as Bohdan Lepkyi). In the short stories of Bohdan Lepkyi, two works were found where animals are the protagonists: the story "Barefoot", written in the early years of the 20th century, and "The Mouse", created during the First World War. In the analyzed stories, B. Lepkyi depicts animals from the "home" space common in the fairy-tale tradition: a dog and a mouse.

It was found that in the story "Barefoot" the author tried to convey the lifestyle, behavior and preferences of the dog as accurately as possible, to reveal his way of thinking. At the same time, the finale of the work testifies to the allegorical nature of both the image of the owner of the dog, which is the personification of human cruelty in the treatment of animals, and the image of the central character (the dog), which embodies the inability of an individual who has spent his whole life in captivity, to take advantage of freedom, to find his place in the unknown and often to a hostile world.

It is concluded that in the fairy tale "The Mouse" B. Lepkyi resorts to fairy tales as a feature of the poetics of the work. The manner of presentation is condensed and allegorical, built on contrast. If in "Barefoot" the reader gets to know the character of the dog through numerous small episodes, then in "The Mouse" the novelist brings one event into the spotlight. The work expresses the opinion that war is a terrible tragedy that brings pain, grief and suffering to people. The main animal character of the work has a conventional character and is the embodiment of good, which must necessarily defeat evil, punish or teach it.

It was concluded that B. Lepkyi's work contains animalistic stories of various types, which indicates the development of Ukrainian prose of the modernist era in the context of world literature, where works about animals gained more and more popularity. The

first type of animalistic story by B. Lepkyi (the work "Barefoot") is characterized by a reliable depiction of an animal's lifestyle, an attempt to realistically convey its behavior and way of thinking, in particular in interaction with people. The second type (the work "Mouse") is characterized by the use of fairy tales as an aesthetic code and the depiction of animals as allegorical figures. Their behavior is conditional and reflects certain qualities and traits of a person.

Keywords: *modernism, short prose, animalistic story, animal character, fairy tale, allegory.*

Рецензії

Reviews

Szemle

Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára

Tolcsvai Nagy Gábor, Laczkó Krisztina és Tátrai Szilárd szerk. *Nyelv, kultúra és tudomány. Köszöntő kötet a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulójára.*

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2023. 306 old.

Mindig sietünk, mégis folyton késésben, időzavarban vagyunk. 1872-ben jelent meg a Magyar Nyelvőr folyóirat első száma, s alapítása 150. évfordulója tiszteletére készült az a kötet, amely ezen ismertetés tárgya. Bár már a 2023-as esztendő vége felé közeledünk, mire az itt bemutatásra kerülő kiadvány kikerült a nyomdából, a könyvet lapozgatva megállapíthatjuk: nem késtünk le semmiről.

Mielőtt azonban belevágunk a *Nyelv, kultúra és tudomány* című kötet ismertetésébe, nézzük, milyen év volt a magyar történelemben 1872, a Magyar Nyelvőr indulásának esztendeje? Magyarország királya I. Ferenc József volt, és ekkorra alattvalói nagy része már elfeledte 1848-at és 1849-et, és inkább 1867-re emlékezett. Az ország kormánya élén Lónyay Menyhért, a Magyar Királyság negyedik miniszterelnöke állt. Június 13-án útjára indult az osztrák–magyar északi-sarki expedíció, amely nem talált rá ugyan az északkeleti átjáróra, felfedezte azonban a Ferenc József-földet. November 10-én megkezdte működését az újonnan alapított *Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem*. Abban az évben jelent meg Jókai Mór *Az aranyember* című regénye... A lista persze hosszasan folytatható volna, számunkra mégis az most a legfontosabb, hogy az 1872. év elején, mégpedig januárius hó 15. napján jelent meg a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat I. kötetének 1. füzeté, 56 oldal terjedelemben.

Ahogy az ilyenkor, egy új folyóirat indulásakor illik, a kezdő oldalon a szerkesztőség megfogalmazza a lap célkitűzéseit, programját (1. ábra). Ennek a másfél évszázaddal ezelőtt alapított nyelvészeti szakfolyóiratnak a köszöntésére jelent meg a *Nyelv, kultúra és tudomány* című tanulmánykötet.

A hozzám hasonló, évfordulókat, jubileumokat nemcsak rendre elfelejtő, hanem kifejezetten nem kedvelő emberekben bizony felvetődhet a kérdés: kell-e egyáltalán ünnepelni egy tudományos folyóirat alapításának kerek évfordulóit? A folyóirat első évfolyamának századik évfordulóján a Nyelvőr akkori felelős szerkesztője, Lőrincze Lajos úgy érezte: meg kell emlékezni arról, hogy egy

évszázaddal azelőtt indult el a Magyar Nyelvőr története, és ezekkel a szavakkal indította az 1972. évi 1. számot:

Száz esztendővel ezelőtt, 1872. január 15-én jelent meg a Magyar Nyelvőr első füzet. Egy évszázad számottevő idő egy nemzet történetében is, még inkább az egy tudományos folyóirat életében. Ünnepi érzésekkel tekintünk vissza e munkás, küzdelmekben gazdag száz évre, s idézzük azoknak emlékét, akik folyóiratunkat irányították, fenntartották, s magyar nyelvünk megismerésének, ápolásának, őrzésének jelentős tényezőjévé, erős várává tették. (96. évfolyam, 1. szám, 1. oldal)

1. ábra. A Magyar Nyelv I. évfolyam 1. számának 1. oldala

MIT AKARUNK ?

Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvjúítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés kores kifejezéseket természet, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni, az által hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.

E végből kutatni fogjuk 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek.

Teendőink tehát a következő részletekre oszlanak :

1. A történeti nyelv körében.

Az elhanyagolt nyelvkincseknek felkutatása s belőlök a czélszerűeknek szükség-kivánta ajánlása s terjesztése.

Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatoknak egybeszedése.

Idézett visszatekintésében Lőrincze azt is írja, hogy – idézem – „Tisztelettel, elismeréssel hajtjuk meg fejünket az elődök előtt, akik – a költővel szólva – ’tették, ami kell.’”

150 év még több, mint 100, és a másfél évszázad bizony már számottevő idő egy nemzet és egy nyelv, és különösképpen az egy nyelvészeti folyóirat életében. Nyilván így gondolta ezt a *Nyelv, kultúra és tudomány* című kötet három szerkesztője, Tolcsvai Nagy Gábor, Laczkó Krisztina és Tátrai Szilárd is, amikor

kitalálták, hogy köszöntő kötetet készítenek a Magyar Nyelvőr alapításának 150. évfordulója tiszteletére.

A kötet az előszót követően 18 tanulmányt tartalmaz 20 szerzőtől, és összesen 306 oldalon jelent meg. Amint a kiadvány alcíme is jelzi, a könyv a *Magyar Nyelvőr*, vagyis egy a nyelvészethez kötődő folyóirat alapításának 150. évfordulójára készült köszöntő kötet. Ennek megfelelően a szerzők között döntő túlsúlyban vannak a céhbeli nyelvészek vagy elsősorban nyelvészettel foglalkozó kutatók, de van a kötetben szereplők között irodalomtörténész, néprajzkutató, történész és zenetörténész is. A szerzők tudományterületi megoszlása is jelzi: változatos tematikájú kötetről van szó.

A rövid, alig egy oldalas szerkesztői előszóból sok minden kiderül. Először is, jelzik a szerkesztők azt, amire a kötet alcíme is utal: azt, hogy a Magyar Nyelvőr 150 évvel ezelőtt megjelent első füzetének évfordulója tiszteletére, pontosabban a másfél évszázada fennálló folyóirat köszöntésére készült ez a kötet. Érdekes és figyelemre méltó azonban, hogy az előszóban azt olvashatjuk: „*Közetünk elképzelt ünnepi szám az évfordulóra.*” Logikusan merülhet fel azonban a kérdés: miért *elképzelt* csupán az ünnepi száma a folyóiratnak? Miért kellett külön kötetben megjelentetni ezeket az írásokat, s miért nem a Magyar Nyelvőrben adták közre e köszöntő-tisztelgő írásokat?

E kérdésekre a választ az előszó előző bekezdésében találjuk. Történt ugyanis, hogy a *Magyar Nyelvőr* című, nagy hagyományokkal rendelkező folyóirat szerkesztése épp az első füzet megjelenésének 150. évfordulóján, 2022. januárjától az alapító Magyar Tudományos Akadémiától független intézményhez, a *Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága*, ismertebb nevén az *Anyanyelvi Konferencia* gondozásába és felügyelete alá került, és a folyóirat korábbi szerkesztőinek egy része, valamint a nyelvész társadalomnak a jelentős része szerint ezzel lezárult egy korszak a folyóirat történetében.

„A Nyelvőr sok viszontagság és kedvező korszak során százötven évig megmaradt, fennmaradt. A hosszú idő elkötelezettséget, kitartást és a magyar nyelv »ügyének«, vagyis tudományos leírásának, kommunikációs és kulturális teljesítményének a kiemelkedő fontosságát jelzi az ezredforduló után is. Szilárd alap és példa az eljövendők számára, annak ellenére, sőt éppen azért is, mert 2022-ben méltatlan kezekbe került a lap” – fogalmaznak a szerkesztők az előszóban (7. old.).

A kötet egyik szerkesztője, Tolcsvai Nagy Gábor pedig a kötetet záró tanulmányában a folyóirat 150 éves történetének korszakait összegezve a következőket írja: „A *Magyar Nyelvőr* szerkesztése 2022. januárjától méltatlan eljárásban az alapító Magyar Tudományos Akadémiától független intézményhez került. A *Magyar Nyelvőr* néven 2022-ben megjelent négy folyóiratszám törölte a százötven évnyi szakmai színvonalat és elhívottságot, megtörte a tudományos

folytonosságot” (303. old.). De a folyóirat korszakaira még visszatérünk, most csupán arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miért volt szükség a bemutató tárgyát képező kötet megjelentetésére, s miért nem a Nyelvőr lapjain jelentek meg a kötetben közölt írások.

Az, hogy a *Magyar Nyelvőr* szerkesztése egy más szakmai szempontokat szem előtt tartó szerkesztőbizottsághoz került, arra készítette az Akadémia I. Osztályát, hogy az egyik osztályülésen az is felmerült, hogy egy új, „igazi”, a hagyományokhoz visszatérő Nyelvőrt kellene alapítani és elindítani. Valójában azonban ez nem könnyű feladat, tekintve, hogy a Magyar Nyelvőr – az előző szerkesztőség által végzett sokéves szakmai munka eredményeként – elismert szakfolyóirattá vált, amely tudományometriai szempontból a nemzetközi nyelvészeti folyóiratok rangsorában is jegyzetté vált. Ezt igazolja például a Magyar Nyelvőr adatlapja a Magyar Tudományos Művek Tárában. Az MTMT 2023. december 1-jei adatai szerint a Nyelvőr tudományos, lektorált, a Scopus adatbázisban indexált, Q3-as folyóirat, amelyből az MTMT-ben 3 ezernél több közlemény szerepel, a folyóiratban megjelent közleményekre pedig 5800-nál több független idézés érkezett.¹

A Scopus nemzetközi tudományometriai adatbázis honlapján is látható, hogy a Magyar Nyelvőrt 2011 óta indexálja a Scopus.² Nagy kár, és a magyar nyelvtudomány egésze számára nagy veszteség volna, ha a Nyelvőr elveszítené ezt a kedvező és megbecsült nemzetközi tudományometriai besorolását, különös tekintettel arra, hogy nem sok magyar nyelvészeti folyóirat szerepel a mérvadónak tekintett adatbázisokban.

Az előszó alig egy oldalas szövege kiemeli, hogy a kötet a Magyar Nyelvőr hagyományos tematikáját követve változatos témákat ölel fel, másrészt pedig – ahogyan a szerkesztők fogalmazzák az előszóban – „A könyv egyúttal a teljes magyar nyelvközösség és nyelv jelképes megjelenítése a határon túli régiók természetes jelenlétével: egyetlen magyar nyelvközösség van, a gazdag változatosság abban él” (7. old.).

A kötet első tanulmányának szerzői, Domonkosi Ágnes és Ludányi Zsófia – mérlegelve az ideológia szempontból terhelt *nyelvművelés* kifejezés használhatóságát is – a nyelvre irányuló gyakorlati tevékenységek feladatait és lehetőségeit tekintik át a Nyelvtudományi Kutatóközpont, azon belül is a Nyelvhasználati és Nyelvi Tanácsadási Kutatócsoport ilyen jellegű gyakorlatainak bemutatása révén. A szerzők rámutatnak arra, hogy a magyar nyelvészetben az 1990-es években lezajlott polémiák óta a *nyelvművelés* terminus erősen kötődik a sztenderd ideológiához és az előíró, preskriptív szemlélethez, ezzel összefüggésben pedig a nyelvi diszkriminációhoz, s ezért ők inkább a nemzetközi szakirodalomban

¹ <https://support.mtmt.hu/journalsearch>

² <https://www.scopus.com/sourceid/5800222691>

elterjedtebb *nyelvmenedzselés* és *nyelvalakítás* kifejezést használják. A tanulmányból az is kiderül azonban, hogy ez nem csupán terminológiai újítás, hiszen a szerzők – kiemelve, hogy az egynormájú, sztenderdközpontú szemlélet meghaladásához nem elegendő annak csupán elítélése és tudománytalannak minősítése – szemléletes példák révén mutatják be azt, hogy a Nyelvtudományi Kutatóközpont ilyen irányú tevékenysége a konkrét nyelvhasználók nyelvi problémáiból indul ki, ezekre keres választ, a nyelvészet mint tudomány eredményei alapján. A cél tehát nem az előírás, hanem a támogatás, a segítség.

Laczkó Krisztina összefoglaló tanulmányából kiderül, hogy 2022 nemcsak a Magyar Nyelvőr megalapításának 150. évfordulóját jelentette, hanem egy másik kerek dátumot is: 1832-ben, tehát 190 évvel azelőtt jelentette meg a Magyar Tudós Társaság az első magyar helyesírási szabályzatot. Ettől kezdve a magyar helyesírási tudománytörténeti alakulását voltaképpen a szabályzatok története jelenti: a 19. században két releváns megjelenése volt, majd a 20. század folyamán három (1922-ben, 1954-ben és 1984-ben), ám a szabályzatok 20. századi számozásának inkonzekvens volta következtében 2015-ben már a 12. kiadás látott napvilágot és érvényes máig. Kapcsolódva az előző tanulmányhoz, ebben az írásban is megerősítést nyer az, hogy a magyar nyelvközösségben erős a sztenderd ideológia hatása, ám – ahogyan a kötet előző tanulmányában – ez a közlemény is azt mutatja be, hogy – nem minden előzmény nélkül – a 2015. évi helyesírási szabályzat bizonyos kérdésekben teret enged a változatosságnak, és nem foglal kizárólagosan állást egy-egy írásmód mellett. Ez azt jelenti, hogy egy adott jelenséget tekintve kétféle írásformát is kodifikál a szabályzat 12. kiadása. Olyan érdekességek is kiderülnek ebből az írásból, mint például az, hogy a Magyar Nyelvőr szerkesztői elégedetlenek voltak a helyesírási szabályzat 1879-es kiadásában bevezetett módosítások mértékével, ezért saját változatot dolgoztak ki. Ez a tény azonban azért volt kellemetlen, mert éppen az Akadémia folyóirata tért el a testület hivatalos álláspontjától. Azt is megtudjuk a tanulmány összefoglalójából, hogy „a helyesírást nem azért alkalmazzuk az írásbeliségben, nem ezért készülnek a szabályzatok, hogy az írásban megnyilatkozzanak legyen minél egyszerűbb dolga, ez másodlagos, a legfontosabb: a befogadót, az olvasót segíti a helyesírással abban, hogy az írott szöveg értelméhez a lehető legegyszerűbben és legkönnyebben jusson el, az olvasót szolgáljuk ki ezzel” (45. old.).

Borbély Anna és Bartha Csilla írása a magyar beszélt nyelv nagyszabású kutatási programját, a BUSZI néven ismert Budapesti Szociolingvisztikai Interjúkat mutatja be az interjúk résztvevői szerepein keresztül. Az 1987 és 1989 között lefolytatott vizsgálat fő céljai a következők voltak: az eddigi írott korpuszokon vagy egy-két nyelvész intuícióin alapuló leírások módosítása, kiegészítése jelentős mennyiségű nyelvi korpusz elemzése, valamint a nyelvhasználat kísérletes vizsgálata révén; a szociológiailag minél pontosabban leírt, különböző budapesti

társadalmi rétegek, csoportok eltérő nyelvhasználatának vizsgálata; a beszélőknek a saját beszédüket kísérő figyelmük nagyságától függő változatok leírása; olyan adatok nyelvi felvétele, amelyek lehetővé teszik bizonyos nyelvi változások vizsgálatát, ha hasonló adatfelvételek készülnek 10–20–30 év múlva. A tanulmány összefoglalójában a szerzők rámutatnak arra, hogy a BUSZI egyszer majd akár nyelvtörténeti forrásanyagként is kitűnően hasznosítható lehet, hiszen a 20. század végének jellemző magyar nyelvhasználatát mutatja be jól dokumentált formában, pontosan és részletesen leírt kutatási módszertana pedig lehetőséget teremt a vizsgálat megismétlésére, a nyelvi változásnak akár évszázados valós adatokon nyugvó kutatására.

Kontra Miklós a székely hanglejtés jellemzőiről elmélkedik tanulmányában. Több példát bemutatva nagyon leegyszerűsítve arra jut, hogy (itt most nem részletezendő mondattani pozícióban) a székely intonációban két magas szótag hallható ott, ahol a budapestiben (és feltehetően a legtöbb magyar nyelvváltozatban) csak az első szótag magas, a második már alacsonyabb, lefelé sodródik. Ez a székely hanglejtesminta „jelöletlen”-nek számít, vagyis tipikus, főleg kijelentő módú mondatokban.

Sándor Anna közleménye a Nyitra-vidéki magyar nyelvszigetről szól; arról a 26 településről, amely a Kárpát-medence nyugati felében a magyarság legészakibb, összefüggő csoportját alkotja. A szerző megállapítása szerint a nyelvmegtartást, illetve a nyelvcserét előidéző tényezők eltérései alapján ezek a települések három csoportba sorolhatók:

- a) nagyon hátrányos helyzetű;
- b) hátrányos helyzetű;
- c) kevésbé hátrányos helyzetű.

A kategóriák kialakításának legfőbb szempontjai: a magyarok aránya az adott településen, a helységek távolsága a magyar nyelvű tömbtől, a magyar nyelv oktató iskola és más intézmények, illetve a magyarul beszélő pap jelenléte vagy hiánya. A vizsgált települések megközelítőleg azonos arányban sorolhatók a három kategóriába, ám a helyzetet nehezíti, hogy a helyi nyelvváltozat nemcsak a szlovák nyelvvel, hanem a magyar(országi) sztenderd változattal is szemben áll, és a magyar nyelv csak akkor maradhat fenn ebben a kistrégióban, ha a helyi nyelvjárás megmarad és használni fogják. A szerző összefoglalója szerint „a központi magyar standard funkciójának túlhangsúlyozása, nem egyszer erőltetett elsajátítása a helyi regionális nyelvváltozat stigmatizációjához vezet, mely nem annyira a központi magyar standard elsajátítását segíti elő, sokkal inkább a magyarság rohamos beolvadását gyorsítja fel, hiszen ez a konfliktusoktól sem mentes nyelvi helyzet csökkenti a beszélők nyelvi otthonosságérzetét s ezzel együtt a vernakuláris nyelvváltozatuk presztízsét” (83. old.).

Péntek János áttekintése arra hívja fel a figyelmet, hogy amikor a rendszerváltozáshoz közeledve végre elkezdődhetett a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőinek átfogó tudományos vizsgálata, a kutatók többsége a Trianon utáni helyzetet elemezve a szét- és különfejlődés veszélyeit látta. Azóta azonban a magyar nyelvészet túljutott az egyetlen norma és egyetlen helyesség feltételezésén, és helyettük többé-kevésbé elfogadottá vált a normapluralizmus, és elfogadottá vált, hogy kétnyelvű környezetben természetesen a nyelvhasználatban gyakori kontaktuselemek. Az elmúlt 150 év nyelvalkító programjait áttekintve végül Péntek János arra a következtetésre jut, hogy az utóbbi évtizedekben „az anyaország és a peremrégiók nyelvváltozatainak viszonyában a szétfejlődést a közeledés, az egységesülés váltotta föl” (93. old.). Felhívja viszont a figyelmet arra, hogy „Van azonban egy olyan vesztes folyamat, amely éppen 1990 után erősödött föl. Akár nyelven kívülinek is tekinthetnők azt a statisztikai tény, hogy mindenütt csökken a magyar anyanyelvűek száma, fogyatkoznak, apadnak a helyi közösségek. Ez azonban közvetlenül érinti magát a nyelvet is, hiszen a nyelv a beszélőkben él” (83. old.).

Gósy Mária tanulmányából megtudhatjuk, hogy az objektív időtartamvizsgálatok az eszközfonetikanak nevezett diszciplína keretei között indultak meg Magyarországon a 20. század elején, és hogy a beszédhangok és a szavak időviszonyainak kutatása terén jelentős eredményeket tud felmutatni a magyar nyelvtudomány. A téma kutatástörténetének összefoglalását követően a szerző egy olyan kutatás eredményeiről számol be, melynek során főnevek és igék időtartamait mérték meg különböző életkorú gyermekek és felnőttek spontán beszédében, narratívákban. A kutatók célja az volt, hogy képet kapjanak a vizsgált szófajú szavak időtartamáról hatéves és kilencéves gyermekek, illetve fiatal és idős felnőttek esetében. Kutatásunkban igazolták az életkor hatását a szóidőtartamok alakulására két szófaj, a főnevek és az igék tekintetében. Az életkor előrehaladtával a szóejtés rövidül, majd időskorra ismét megnövekszik. Ez a beszédszervek, a kognitív működés, illetve a pszichés jellemzők együttes hatásának a következménye.

Hoffmann István írása bemutatja, hogy a helynevekkel való foglalkozás már a magyar tudományos gondolkodás kezdetére jellemző volt. A helynevek, földrajzi nevek összegyűjtésének és elemzésének igénye készítette Pesty Frigyeszt arra, hogy 1864-ben folyamán a Magyar Tudományos Akadémia és az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával nagyszabású gyűjtést hirdessen. Később, megalakulása után a Nyelvőr is fontos feladatának tartotta a helynevek gyűjtését és a gyűjtések eredményeinek publikálását. A helynevek kutatása ma is fontos az Akadémia számára. Ezt igazolja a 2022-ben elindított Magyar Nemzeti Helynévtár Program, amelynek gyűjtőmunkája az egész magyar nyelvterületre kiterjed.

S. Varga Pál tanulmányából megtudhatjuk, hogy a finnugor nyelvrokonságnak a modern magyar nemzettudat kialakulásában játszott szerepét vizsgálva három tényezőt kell szem előtt tartanunk. Az első, hogy a modern magyar nemzettudat

alapja a nemesség eredetközösségi gyökerű nemzetfelfogása volt. A második, hogy ebben a mintázatban a nyelv nem játszott meghatározó szerepet, ám ha volt is nyelvi összetevője a nemzettudatnak, akkor sem a magyar, hanem a latin nyelvnek volt ebben nagyobb szerepe. A harmadik: csak a 19. század közepe óta számít általánosan elfogadottnak, hogy meg kell különböztetni a rokonság különféle – nyelvi, kulturális és etnikai – fogalmát, amiből ma már az is közhelyszerűen következik, hogy a nyelvrokonság és a néprokonság nem azonos. Magyarországon azonban az 1880-as évekig nem történt meg a rokonság fogalmának ilyen szétválasztása, és komoly ellentét alakult ki a hun–magyar rokonság, illetve a finnugor nyelvrokonság elméletét hirdetők, elfogadók között. A hun–magyar és a finnugor rokonság csatájában a magyar nemzettudatban – a szerző megfogalmazása szerint – „vágyteljesítő teorémák jönnek és mennek” (144. old.). S. Varga Pál azonban derűlátóan zárja tanulmányát, és Sándor Klárát idézve abban bízik, hogy „összhangba hozható, hogy a magyar nyelv az urálinak (ezen belül finnugornak) nevezett nyelvekkel mutatja a legtöbb közös vonást, hogy a magyarok »török népként« érkeztek a Kárpát-medencébe, s hogy évszázadok óta hun eredetűnek tartják magukat” (uo.).

Gyáni Gábor rávilágít arra, hogy a kulturális homogenizáció kulcseleme annak a történeti folyamatnak, amely nemzetet teremt, és ebben a homogenizációs és sztenderdizációs folyamatban meghatározó szerepe van a könyvnyomtatásnak, valamint az iskolai oktatásnak. Ezt követően meggyőzően érvel amellett, hogy anyai nagyapja, a középparaszt gazdálkodó Csáky Lajos családjában nem a szerencsés véletlen folytán, hanem az iskolai időket követő állandó használat igénye miatt maradhatott meg generációkon át Gööz József *Magyar irálytan feladatokkal és olvasmányokkal egybekapcsolva: Polgári iskolák és rokon intézetek számára* című, 1894-ben már 3. kiadásban megjelent tankönyve. Az, hogy a könyv így sokáig megmaradhatott, agyon nagy eséllyel annak következménye, hogy a család a benne foglalt ismereteknek később is hasznát kívánta és tudta venni, egyéb kézikönyvek hiányában.

Ma a nyelvoktatás és nyelvtanulás hatalmas üzlet, és évente nagyon sok millió forintot költenek az emberek arra, hogy megtanuljanak legalább egy idegen nyelvet. Ennek ellenére Magyarország és a magyarok eléggé hátul kullognak az idegen nyelveken beszélőket nyilván tartó európai statisztikákban. Persze egy gyakorlatilag egynyelvű országban nem könnyű csak úgy, spontán, a hétköznapokban elsajátítani egy nyelvet. De nem volt ez mindig így. Kósa László azt mutatja be, hogy a soknemzetiségű és soknyelvű Magyarországon 1629-ben már egészen biztosan elterjedt jelenség lehetett az a gyakorlat, hogy gyermekeket más nyelvű vidékre küldtek nyelvtanulás céljából, és az elküldött gyermek helyére – elsősorban szintén nyelvtanulási céllal – cseregyerek érkezett. Az összefoglalóból nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy számos később ismertté vált személyiség,

például Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Németh László vagy Illyés Gyula is részese volt a cseregyerek programnak, hanem például azt is, hogy Bél Mátyás és Tessedik Sámuel így mélyítette el magyar nyelvtudását. De azt is olvashatjuk Kósa László írásában, hogy a későbbi nagy szlovák költő, Pavel Ország-Hviezdoslav előbb Miskolcra ment „magyar szóra”, ezután Késmárkra „német szóra”; a később jelentős szlovák politikussá vált Ludovít Stúr pedig a német nyelvet Pozsonyban, a magyart Győrben sajátította el.

Paládi-Kovács Attila számos példával alátámasztott meggyőző érveket sorakoztat fel tanulmányában amellet, hogy a szótörténeti és tárgytörténeti, vagyis az anyagi kultúrára vonatkozó kutatások egymásra vannak utalva és kiegészítik egymást. Azt is megtudhatjuk a szerzőtől, hogy a magyar tudományosságban a néprajz és a nyelvészet közötti kapcsolat már a 19. század második felében, Hunfalvy Pál munkásságával elkezdődött, a század végén pedig Herman Ottó, Munkácsi Bernát és Jankó János kutatásaival folytatódott, később pedig például Munkácsi Bernát, Mészöly Gedeon, Gombocz Zoltán, Melich János, Horger Antal, Németh Gyula és mások személyükben is összekötötték a néprajzi és nyelvtudományi kutatásokat.

Trianon nemcsak a magyar történelem és nyelv, hanem a magyar irodalom vonatkozásában is jelentős korszakhatárt jelent. Ahogyan a magyar nyelv kapcsán, úgy a korábban egységesnek tekintett magyar irodalommal kapcsolatban is felmerült a többközpontúság kérdése, és felvetődött az is, hogy tisztázásra szorul, hány magyar irodalom is van valójában. Az Illyés Gyula által ötágú sípként jellemzett magyar irodalom kapcsán teszi fel N. Tóth Anikó az izgalmas kérdéssort: „létezik-e nyelvi értelemben identikus kisebbségi, esetünkben szlovákiai magyar irodalom, hogyan viszonyul ehhez a kérdéshez az alapvetően átpolitizált térben helyét kereső kisebbségi szerző, illetve hogyan léphet be az összmagyar irodalmi folyamatokba ez a viszonyirodalom, hogyan motiválja vagy irányítja a centrum, s milyen módon tart rá igényt a társ kultúra” (181. old.). A kutató több szerző szépirodalmi műveinek elemzése révén mutatja be, hogy milyen válaszokat adtak a szlovákiai magyar irodalom jeles képviselői a fenti kérdésekre és kihívásokra. A tanulmány nyelv és irodalom határhelyezeteinek kezelésére mutat be művészi példákat, megállapítva, hogy – a szerző által idézőjelek közé zárt terminussal megjelölt – „szlovákiai magyar irodalom” alkotói mára „a regionális esztétika hatóköréből kilépve figyelmet és pozíciót vívtak ki a kortárs (össz)magyar irodalomban” (195. old.).

A Nyelvőr történetében szinte mindvégig kiemelkedő szerepe volt a stílussal való foglalatosságnak. Tanulmányában Pethő József a folyóiratban közölt publikációk számából és jellegéből kiindulva tekinti át a magyar stilisztikai kutatások múltját és jelen helyzetét, majd bemutatja az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató csoportot és annak szerepét, célkitűzéseit.

Végül a magyar stilisztika kirajzolódó jövőbeli kutatási irányait vázolja fel, megállapítva, hogy az ezredfordulótól kezdődően egyre határozottabban érzékelhető egy nyelv- és stíluselméleti váltás, amelynek lényege a funkcionális stilisztika után egy újabb irányzat, a kognitív stilisztika dominánssá válása Magyarországon. Mindemellett egy kutatómódszertani irányváltásra is sor került, az újabb kutatások ugyanis empirikus vizsgálatok, és a korpusznyelvészet eszközeit is adaptálják a stílus jelenségeinek feltérképezésében.

Tallián Tibor Kodály és nyelvészet című írásából kiderül, hogy Lőrincze Lajos határozottan leszögezte ugyan Kodályról, hogy nem volt nyelvész, de akár lehetett volna is; és nemcsak azért, mert nyelvművelő írásaival, vagy például a magyar kiejtés romlása iránt érzett aggodalom okán viszonylag sokat foglalkozott nyelvi kérdésekkel, hanem akár azért is, mert a későbbi zeneszerző óriás Gombocz Zoltán tanítványnak tartotta magát. Amint arra a gazdag és izgalmas kultúrtörténeti adalékokat felvonultató tanulmány szerzője rámutat, Kodály saját kezűleg jegyezte fel egy cédulára a megjegyzést: „G. [azaz Gombocz] nélkül nem lettem volna az a nyelvfigyelő” (233. old.).

Prószék Gábor tanulmánya a nyelvtechnológiai kutatások területére kalauzol bennünket. A 21. század a számítógépes nyelvi korpuszok, a komputer számára „érthetően” elkészített morfológiai elemzések, valamint az online szótári adatbázisok korszaka, ahol a számítástechnika egyrészt támogatja a nyelvészt mint kutatót, másrészt – éppen azért, mert az informatikai logika más nyelvléírasi szemléletet kíván – segíti a nyelvről való gondolkodást, harmadrészt pedig olyan lehetőségeket teremt a nyelvi szolgáltatások és a nyelvmenedzselés területén, amelyekre korábban gondolni sem mertünk volna (lásd például a gépi fordítást, a szövegszerkesztők helyesírás-ellenőrzőjét stb.). A tanulmány arra is rávilágít, hogy a nyelvtechnológia nagyon sok tekintetben segítheti a nyelvészt, ugyanakkor az is kihívást jelent, hogy a gépet megtanítsuk a nyelvre, a nyelvi szabályokra, illetőleg a kutatónak is el kell sajátítania a számítógépes adatok értelmezésének, elemzésének módjait. A nyelvtechnológiai kutatások elsődleges célja az emberi szövegértelmezést és -produkciónak megközelítő nyelvtechnológiai rendszerek és a társadalom széles körei számára elérhető intelligens, könnyen használható nyelvi szolgáltatások létrehozása.

Mára – elsősorban a technológiai fejlődés következtében – némileg átalakult az *ír* és az *olvas* szavak jelentéstartalma, hiszen a 21. században a digitális szövegek megalkotása, illetve értelmezése is beletartozik e szavak jelentésébe. Gonda Zsuzsa tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a digitális szövegek olvasásértéke nem teljesen úgy működik, mint a hagyományos, papírra nyomtatott szövegek esetében. A magyarországi országos kompetenciamérés a 2021/2022-es tanévben első alkalommal már nem papír alapú, hanem digitális szövegeken mérte a tanulók szövegértését, és egyúttal digitális szövegértési kompetenciáit is. A tanulmányból

megtudhatjuk azt is, hogy a *digitális kompetencia* fogalma a 2020-as NAT-ban már a kulcskompetenciák között szerepel, és a 2022/2023-as tanév őszi félévétől bevezetett új típusú osztatlan tanárképzésben szintén nagyobb hangsúly került a tanár szakos hallgatók digitális kompetenciájának fejlesztésére. Ha ugyanis a pedagógus digitális kompetenciái, illetve digitális szövegértése nem megfelelő szintű, akkor nehezen képzelhető el, hogyan fogja elősegíteni tanítványainál ezen, ma már egyre fontosabbá váló kompetenciák fejlesztését. A Covid-19 világjárvány miatt kényszerből tömegessé vált online oktatás mutatott rá igazán arra, hogy mennyire fontos e terület fejlesztése.

Tolcsvai Nagy Gábor összefoglaló áttekintésében a nyelvi tervezés elméleti keretébe helyezve a Nyelvőr történetét arra összpontosít, hogy miképp jelenítette meg a folyóirat a magyar sztenderd kialakításában a nyelvtervezés szelekciós és kodifikációs műveleteit, és milyen alapokra helyezte a nyelvi helyesség értelmezését az egyes korszakokban. A szerző a folyóirat felelős szerkesztőinek nevéhez köti a 150 éves *Nyelvőr* korszakait, mivel a szerkesztőváltás egyben a program átértékelését, újrafogalmazását is jelentette. Összesen hat korszakot különít el, melyek mindegyike egy-egy felelős szerkesztő nevéhez kötődik.

Korszak	Időszak	Felelős szerkesztő	Központi program (a nyelvtervezés aspektusából)
1.	1872-1895	<i>Szarvas Gábor</i>	A szelekciós és kodifikációs sztenderdizáció.
2.	1896-1919	<i>Simonyi Zsigmond</i>	Korpusztervezési döntések.
3.	1920-1940	<i>Balassa József</i>	A nyelvi túlélés ügye.
	1941-1945	<i>A Magyar Nyelvőr ebben az időszakban nem jelent meg.</i>	
4.	1946-1953	<i>Beke Ödön</i>	A rendszergrammatikai nyelvművelés megalapozása.
5.	1954-1993	<i>Lőrincze Lajos</i>	A rendszergrammatikai nyelvművelés kidolgozása.
6.	1994-2021	<i>Keszler Borbála</i>	A „helyesség” komplex funkcionális megalapozása.

A folyóirat 2022-től íródó legújabb korszaka, amint arra az elején utaltunk, új felelős szerkesztővel, új utakon indult el. Ha valaki szeretne meggyőződni arról, hogy milyen változás állt be a folyóirat szemléletében, szerkesztési elveiben, az megtekintheti például az előző korszak utolsó³, és az új periódus első⁴ számának anyagát az interneten.

A 15 éve indult történet tehát tovább íródik. Amint a fentiekből is kiderül, a *Magyar Nyelvőr* első 150 évének történetét egy tartalmában színes és változatos kötet foglalja össze. Nagy kár, hogy – bár eredetileg ez volt a terv – a köszöntő tanulmányok nem a folyóirat ünnepi számában jelenhettek meg. Ez azonban semmit sem von le sem a kötet, sem pedig a benne olvasható írások értékéből.

Csernicskó István

Csernicskó István, MTA doktora. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Pannon Egyetem, professzor. csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

Степан Черничко, доктор з гуманітарних наук (філологія), професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II та Університету Паннонія, csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

István Csernicskó, Doctor of Humanities (Philology). Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, professor. University of Pannonia, professor. csernicsko.istvan@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-4512-988X.

³ A Magyar Nyelvőr 145. évfolyam (2021) 4. száma, felelős szerkesztő Keszler Borbála: <http://nyelvor.c3.hu/period/1454/>

⁴ A Magyar Nyelvőr 146. évfolyam (2022) 1. száma, felelős szerkesztő Balázs Géza: http://real-j.mtak.hu/21754/1/MagyarNyelvor_2022-1-online.pdf

Kétnyelvű fogalomtár és szakszótár filológus hallgatók számára

Gazdag Vilmos: Ukrán–magyar filológiai fogalomtár

Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2023, 192 p.

Gazdag Vilmos *Ukrán-magyar filológiai fogalomtár* című műve 2023 decemberében jelent meg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola gondozásában. A kiadvány elsősorban filológus hallgatók számára készült, de nyelvészek, kutatók és oktatók számára is kitűnően használható, mivel rengeteg nyelv- és irodalomtudománnyal kapcsolatos fogalmat definiál egyidejűleg két nyelven, ukránul és magyarul egyaránt. A kiadványt tekinthetjük filológiai fogalomtárként, illetve kétnyelvű szakszótárként is.

Ahogy azt a szerző a bevezetőben megfogalmazza, a filológia tárgykörébe tartozik a nyelv, az irodalom és a kultúra kutatása, vizsgálata és értelmezése. A fogalomtár összesen 798 darab filológiával kapcsolatos fogalmat definiál ukrán és magyar nyelven.

A munka elkészítéséhez a szerző több mint 30 magyar és ukrán nyelvű kisszótárt, lexikont és fogalomtárt használt fel a nyelvészet, stilisztika, retorika, irodalomtudomány, szövegelemzés, kommunikációelmélet, pszicholingvisztika, kognitív nyelvészet és verstan tárgykörében. Ezek a forrásmunkák a fogalomtár elején szakszerűen fel is vannak tüntetve. Emellett a mű elején az ukrán és a magyar ábécé is közlésre kerül, mivel a szótári adatbázisban szereplő fogalmak az ukrán ábécé szerint vannak betűrendbe rendezve, ezért így könnyebbé válik a fogalomtárban történő keresés.

Olyan egyszerűbb fogalmak szakszerű meghatározásait olvashatjuk, mint a *bekezdés* (11. o.), a *verstan* (38. o.), vagy éppen a *zárójel* (57. o.). Emellett azonban bonyolultabb fogalmak is meghatározásra kerülnek, mint például az *aszindeton* (27. o.), a *kontamináció* (88. o.), vagy a *panegirikusz* (123. o.).

A szótári adatbázis egy könnyen áttekinthető táblázat formájában készült el, és párhuzamosan közöl minden filológiai fogalmat az államnyelven és magyarul. Az 1. táblázatban egy példát láthatunk arra, hogy miként néz ki egy szócikk a filológiai fogalomtárban.

1. táblázat. Példa a filológiai fogalomtárban található szócikkekre

<p>абзац (нім. <i>Absatz</i> 'відступ') – 1) відступ праворуч у початковому рядку друкованого або рукописного тексту; 2) здебільшого закінчена й пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до наступного; 3) як композиційно-стилістична одиниця відрізняється від складного синтаксичного цілого.</p>	<p>bekezdés (ném. <i>Absatz</i> 'szóköz') – 1) egy-egy új, önálló gondolatot, összefüggő mondanivalót tartalmazó, bizonyos egységet alkotó írott vagy nyomtatott szövegrész; 2) egy nyomtatott vagy kézzel írott szöveg kezdősorának jobb oldali behúzása; 3) a szövegegész kompozíciós, stilisztikai egysége.</p>
---	---

Forrás: *Gazdag, 2023, 11. o.*

Ahogy az látható, bizonyos esetekben az egyes fogalmak több eltérő jelentése is fel van tüntetve a szótárban. Más esetekben a szócikkek közötti utalásokkal is találkozhatunk, ha az adott kifejezés köznyelvi szinonimája is szerepel a szótári adatbázisban. Ez figyelhető meg például az *aforizma* → *szállóige* vagy a *bilingvizmus* → *kétnyelvűség* szócikkek esetében.

A szerző megfogalmazása szerint azért volt szükség a kiadvány létrehozására, mert a főiskolára érkező hallgatók nagy része nem rendelkezik megfelelő szintű államnyelvi ismeretekkel, tehát sok olyan fogalmat ismernek a magyar nyelv és világirodalom órákról, amelyeket nem tudnak helyesen ukrán nyelven meghatározni vagy az államnyelvre lefordítani. Előfordulhat, hogy az ukrán nyelv vagy ukrán irodalom tanórákon hallanak egy filológiai szakkifejezést, amelyet nem tudnak helyesen átültetni anyanyelvükre, vagy nem tudják, hogy melyik magyar nyelvű terminussal feleltethető meg az adott fogalom. Ez megnehezíti a tananyag elsajátítását, mert nem tudják az ukrán nyelv és irodalom órákon elsajátított ismereteiket párhuzamba állítani a magyar nyelven szerzett tudásukkal.

Mivel a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke elsősorban a kárpátaljai magyar iskolák számára képez nyelv és irodalom szakos középiskolai tanárokat, ezért az *Ukrán-magyar filológiai fogalomtár* nagy segítséggel szolgál majd számukra a tanulmányaik során, valamint a munkába állásukat követően is. A tanszéken készült hasonló többnyelvű tudományos, szépirodalmi és lexikográfiai munkák (például Bárány et al. szerk., 2015; *Gazdag, 2021*) célja az, hogy javítsák a középiskolai és a

főiskolai képzések minőségét, valamint megkönnyítsék a leendő nyelv- és irodalomtanárok munkáját.

Ha statisztikailag közelítjük meg a filológiai fogalomtár anyagát, akkor a szótári adatbázis a 11. oldalon kezdődik, és egészen a 190. oldalig tart, tehát összesen 180 oldalán át olvashatunk összesen 798 darab filológiával kapcsolatos fogalomról.

Minden egyes szócikk tartalmazza az adott filológiai fogalmat ukrán és magyar nyelven, valamint a kifejezés etimológiáját is, tehát megtudhatjuk azt is, hogy melyik nyelvből került át az adott terminus a nyelvhasználatunkba. A fogalmak definíciói szintén kétnyelvűek, ezért bátran ajánlható a filológiai fogalomtár használata minden filológus hallgató számára, valamint a főiskolai oktatók is felhasználhatják a nyelv- és irodalomtudománnyal kapcsolatos tantárgyak sillabuszainak összeállítása során.

A jelen recenzió elkészítését Magyarország Collegium Talentum Programja támogatta.

Irodalom

1. Bárány Erzsébet – Cserniczkó István – Gazdag Vilmos – Hires-László Kornélia – Kótyuk István – Márku Anita szerk., 2015. *Ukrán–magyar hivatali (regiszter) szótár*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont.
2. Gazdag Vilmos, 2021. *Magyar–ukrán nyelvészeti szakszótár*. Beregszász – Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft.

References

1. Bárány Erzsébet – Cserniczkó István – Gazdag Vilmos – Hires-László Kornélia – Kótyuk István – Márku Anita eds., 2015. *Ukrán–magyar hivatali (regiszter) szótár* [Ukrainian–Hungarian official (register) dictionary]. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont.
2. Gazdag Vilmos, 2021. *Magyar–ukrán nyelvészeti szakszótár* [Hungarian–Ukrainian linguistic dictionary]. Beregszász – Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft.

Váradi Krisztián

Váradi Krisztián, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, gyakornok. Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató. varadikrisztian98@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

Вараді Крістіян, здобувач ступеня доктора філософії Докторської школи з багатомовності Університету Паннонія, викладач-стажист кафедри філології Закар-патського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, varadikrisztian98@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

Krisztián Váradi. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, trainee lecturer. University of Pannonia, Multilingualism Doctoral School, PhD student. varadikrisztian98@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7554-4158.

Legyünk kíváncsiak anyanyelvünkre is!

Kozmács István – Vančo Ildikó: Nyelvtantanítás kicsit másképp. Oktatási segédanyag a magyar nyelvtan oktatásához a 10–12 éves korosztály számára

Módszertani segédkönyv a magyartanárszakos hallgatók számára

Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2023. 170. o.

A magyar mint anyanyelv oktatásának módszerei a magyar nyelvpedagógiai és nyelvészeti kutatások hosszú évek óta egyaránt kiemelt kérdésköre mind Magyarországon, mind a határon túli közösségekben. Számos elméleti és empirikus kutatás igazolja, hogy a különböző társadalmi körülmények miatt ugyanazok a segédanyagok, ugyanazok a minták nem használhatók a különböző anyanyelvűvel tanuló iskolába kerülő tanulók anyanyelvoktatása során. Az elmúlt évtizedben a hozzáadó szemléletű anyanyelvoktatási módszerek, a szociolingvisztikai szemlélet már hatott ugyan a közoktatás szintjén is, az általános iskolai tananyagtartalom azonban nem változott: a 10–12 éves magyar anyanyelvű tanulók a standard magyar nyelv grammatikájával ismerkednek évről évre. A szociolingvisztikai, dialektológiai vizsgálatok eredményeit azonban felhasználhatjuk a nyelvtani rendszer oktatásakor is. Ebben a szemléletben már megjelent néhány oktatási segédlet, s ezt a sort gazdagítja a jelen írásban bemutatni kívánt munka is.

A szerzőpáros a szlovákiai magyar közösség nyelvhasználatának, nyelvoktatásának, szakemberképzésének elhivatott és elismert kutatója. A 2023-ban megjelent *Nyelvtantanítás kicsit másképp* című kiadvány sikeres összefoglalója azoknak a tapasztalatoknak, melyeket Vančo Ildikó és Kozmács István nyelvészként, a szlovákiai nyelvi tervezés, oktatásszervezés kapcsán szerzett az elmúlt években.

Bár a könyvet a *Bevezetőben* (7) leginkább tanárszakos hallgatóknak ajánlják a szakmai gyakorlatuk eredményes tervezéséhez, gyakorló pedagógusok is kiválóan alkalmazhatják, ötletet meríthetnek belőle nem csak a szlovákiai magyar iskolákban. A szerzők fontosnak tartják, hogy a tanulók érdeklődéssel, kíváncsisággal lássanak neki anyanyelvük felfedezéséhez, s a magyar nyelv kapcsán megszerzett ismereteiket más nyelvek elsajátításakor is hasznosíthassák. „Ezért hát a jelszó mindenki számára: *Legyünk kíváncsiak!*” (8. o.).

A tíz nagyobb egységből álló kiadvány teljes útmutatóul szolgálhat egy tanóra megfelelő megtervezéséhez, lebonyolításához. Az *Elméleti bevezető* (9–26. o.) című rész a grammatikai anyag oktatásban való megjelenését tárgyalja, kiemelve az iskolába kerülő tanulók anyanyelvváltozata közötti különbségek figyelembevételének jelentőségét. A szerzők elemzik az anyanyelvi tantervekben előforduló következtelenségeket, hiányolva „a kommunikáció-orientált, társadalmi érvényesülést elősegítő képességcsoport fejlesztésére” való törekvést. A megfelelő szemlélet lényegét a következőképpen foglalják össze: „...amikor helyesírást tanítunk, egy percig se gondoljuk, hogy nyelvtant tanulnak a gyerekek, illetve fel se merüljön bennünk, hogy amikor a nyelvtant tanítjuk, akkor a gyermekek beszédjét (a hagyományos értelemben vett nyelvhasználatát) fejlesztjük. Mindez nem jelenti azt, hogy a nyelv(tan) tanításának élesen el kell válnia a többi tevékenységtől. Akkor járunk el helyesen, ha a három tevékenység komplex módon kiegészíti egymást” (12. o.).

Ezután tömören, a lényegét kiemelve közlik (15–24. o.) azokat az ismereteket, amelyeket szükséges felelevenítenie egy hallgatónak, kezdő pedagógusnak, ha a közoktatásban kíván eredményes munkát végezni. A *nyelv* című alfejezet olyan fontos fogalmakat tisztáz, olyan elméleteket vázol, melyek nélkül nem sajtáttatható el világosan, rendszerszerűen az iskolai tananyag, s nem fejleszthetőek eredményesen a különböző nyelvi, kommunikációs kompetenciák.

A jelek típusai mellett a nyelvi szintekről, a különböző nyelvváltozatokról is frissítheti ismereteit az olvasó. Kisebbségi magyar közösség számára készült oktatási segédanyagként részletesebben tárgyalja az alfejezet a nyelvjárásiasság és a kétnyelvűség kérdéskörét. Mindkét esetben fontosnak tartják a szerzők, hogy kiemeljék ezek természetességét, s hogy eloszlassák az esetleges negatív előítéleteket, melyek semmiképpen nem kívánatosak sem magyar nyelv órán, sem bármely más tanórán. „Egy bizonyos: a határon túli magyarság nyelve eltér a magyarországi magyarságétól, s nemcsak szókincsében, számos esetben hangtanában, prozódiajában és nyelvtanában is. Ezzel a ténnyel tisztában kell lennie minden magyarul beszélőnek. S azzal is, hogy ezen elszakadt részek magyarsága által használt nyelvváltozat egy cseppet sem rosszabb vagy hibásabb, mint a magyar köznyelv (ahogy a nyelvjárások sem rosszabb nyelvváltozatok az irodalmi nyelvnél, s ahogy egyik nyelvváltozat sem rosszabb egy másiknál)” (23. o.). Ezt a szemléletet erősítendő a feladatgyűjteményben szlovák nyelvű példaanyaggal is dolgozhatnak a kétnyelvű felvidéki pedagógusok és tanulók.

Vančo Ildikó és Kozmács István a helyesírás tanítása kapcsán olyan támpontokat fogalmaznak meg, olyan tapasztalatokat osztanak meg az olvasókkal, melyek a sikeres készségfejlesztéshez különösen hasznosak lehetnek. Kiemelik azt is, „hogy a helyesírás tanítása során a megfelelő szövegértésre ugyanolyan figyelmet kell fordítani, mint a helyesírási algoritmusok

elsajátíttatására – a helyesírás tanítása csak akkor lehet sikeres, ha a szövegértés is minden esetben jelen van” (25. o.).

A könyv további része különböző típusú, különböző nehézségű feladatokat tartalmaz. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy ezek órákon való használata előtt mindenképpen fontos a kapcsolódó tananyag alapos áttekintése, megismertetése a tanulókkal, s csak ahhoz kapcsolódóan kezdjenek az egyéni vagy éppen páros feladatok megoldásához. Zöld színnel kiemelve több feladathoz magyarázatot is mellékelnek, javaslatot tesznek, hogyan kelthetjük fel a 10–12 éves gyerekek érdeklődését a témával kapcsolatban.

*Bemelegítésként az első feladat szöveggel való munka: ezzel is megerősítve azt, hogy a grammatikai ismeretek oktatása, gyakorlása nem öncélú, tágabb keretben, összetettebb célok részeként is hasznosítható. Ezt az elvet követik az alkotók a további különböző, izgalmas, (szó szerint) színes, sokszor egymáshoz kapcsolódó gyakorlatok kapcsán is: a szójelentést, a hangtani ismereteket, a szóalaktant, a szavak hangalakjának és jelentésének kapcsolatát begyakoroltató játékos feladatok összefonódva, egységet, rendszert alkotva építkeznek a legnagyobb nyelvi szint felé. A *Fogalmazástan* (95–127. o.) című alfejezetben egyaránt találhatunk elbeszélő, leíró és nem összefüggő szövegekhez kapcsolódó szövegalkotásra és szövegértésre vonatkozó jól átgondolt, egymásra épülő feladatokat. Ehhez a részhez a szerzők részletesen kidolgozott óravázlatmintát is mellékelnek.*

A nagy J/LY kihívás című fejezet (129–138. o.) az önálló, felelősségteljes önfejlesztésre kíván ösztönözni: hosszabb ideig tartó kihívásként kell a tanulóknak megbirkózniuk a kvízszerű gyakorlatokkal.

1. kép. Részlet a kiadványból (129)

A NAGY J/LY KIHÍVÁS

A következőkben a *j* és *ly* betűt tartalmazó szavakkal kapcsolatos nagy kihívást teljesíthetitek.

Aki teljesíti a kihívást, az a **J/LY Birodalom** császára lesz.

A NAGY J/LY KIHÍVÁS hét kihívást tartalmaz, és mindegyik kihívást két részletben (A és B) lehet teljesíteni. A kihívásokat a játékszabályok ismertetése után találod meg.

A továbbiakban különböző típusú helyesírási feladatok gyűjteménye is segíti az izgalmas tanóra előkészítését, illetve a helyesírási versenyekre való felkészülést.

Az érdeklődő olvasók számára ajánlott irodalomjegyzék ad útmutatást a további tájékozódáshoz. A mellékletben mindegyik témakörből megtalálható

néhány feladat megoldása is, mely az önellenőrzést segíti, a kreatív feladatok esetében ötletet ad.

Az elemzésünk elején kiemeltük azt, hogy a különböző határon túli közösségek esetében különböző oktatási segédletekre van szükség. Jelen kötet azonban nem csak a szlovákiai magyartanár képzésben, illetve iskolákban hasznosítható eredményesen: szemléletével, lényegre törő elméleti áttekintéseivel, kreatív feladatgyűjteményeivel egyaránt kiváló útmutatóul szolgál mind a többségi, mind más határon túli oktatási folyamatban résztvevők számára. Ezekkel a mintákkal valóban izgalmasabbá, a gyakorlatban is hasznosíthatóvá tehető a grammatikai ismeretek áttekintése, s valóban felkelthető a tanulók kíváncsisága, érdeklődése anyanyelvük teljes rendszere iránt.

Beregszászi Anikó, Dudics Lakatos Katalin

Beregszászi Anikó, habilitált doktor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, professzor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Берегсаци Аніко, доктор габілітований, професор, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Anikó Beregszászi, PhD, habil. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Dudics Lakatos Katalin, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. dudics.katalin@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-1354-4421.

Катерина Дудич Лакатош, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, dudics.katalin@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-1354-4421.

Katalin Dudics Lakatos, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. dudics.katalin@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0003-1354-4421.

Erkölc és nyelvészet

Lechner Ilona: Erkölc és nyelvészet. Az erkölcsfogalom metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben.

II. RFKMF – „RIK-U” Kft, 2023, 232 o.

Lechner Ilona 2023-ban megjelent monográfiája az erkölcsfogalom metaforikus konceptualizációját vizsgálja a magyar és a német nyelvben. A szerző a kognitív nyelvészet szemszögéből közelíti meg a témát, és arra a következtetésre jut, hogy az erkölcsi gondolkodásunkban fontos szerepet játszanak a metaforák.

A kötet hét fejezetet tartalmaz. Az elsőben, melynek címe „Nyelv, gondolkodás, kultúra”, a szerző a konceptualizációval foglalkozik, felsorakoztatja a kognitív nyelvészet alapelveit, definiálja a kognitív szemantika központi alapfogalmait. Külön alfejezetben foglalkozik a metaforával, annak típusaival, a különböző metaforarendszerekkel, továbbá taglalja a metaforakutatás szintjeit is. Hosszasan értekezik a fogalmi metaforákról, meghatározva azok részeit, illetve jelentőségét. Szintén kognitív nyelvészeti szemszögéből elemzi a metonímiát. Szót ejt az alternatív konceptualizációról is, ami arra utal, hogy maga a konceptualizáció folyamata többféle módon is történhet. Az értelmezés konstruálási műveleteken keresztül történik, amelyeket a szerző négy nagy csoportra oszt (a figyelemmel kapcsolatos folyamatok, ítéletalkotással és összehasonlítással kapcsolatos műveletek, perspektívával összefüggésben lévő műveletek, illetve átfogó képet eredményező műveletek). Az első fejezet végén olvashatunk a nyelvi relativizmusról, a nyelv, a gondolkodás és a kultúra viszonyáról.

A második fejezet, amely „A metaforaalkotás kontextuális tényezői” címet viseli, először a kontextus fogalmáról szól, ismertetve a kognitív nyelvészeti megközelítést, majd a kognitív pragmatikai kontextus-felfogást. Olvashatunk a kultúráról, mint kontextusról. A metaforák kulturális különbségeivel külön alfejezet foglalkozik, amelyből megtudhatjuk, milyen a kultúrák közötti, illetve a kultúrán belüli variálódás.

A harmadik fejezetben a szerző az erkölcs fogalmát járja körül, az erkölcsi metaforák funkcióit vizsgálja. Szerinte az erkölcsi metaforák számos funkciót töltenek be. Egyrészt segítenek megérteni az erkölcsi kategóriákat. Például az erkölcsöt "útnak" tekintve megérthetjük, hogy az erkölcsi döntéshozatal egy folyamat, amelyen végig kell mennünk. Másrészt segítenek megérteni az erkölcsi viselkedést. A fejezetben Lakoff-Johnson munkáira támaszkodva mutatja be a

szerző az erkölcsfogalom metaforáinak tapasztalati alapját, az erkölcs metaforarendszerét, a fogalmi metaforák közötti különbségeket. Ebben a részben külön tárgyal bizonyos családmodelleket, amelyek alapján felépítjük az erkölcsfogalomról a metaforarendszerünket. Kiemeli például a SZIGORÚ APA családmodellt, vagy a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellt, amelyek a kereszténységgel állnak összefüggésben.

A negyedik fejezet kutatómódszertani megfontolásokat tartalmaz. Először általánosságban tárgyalja a metaforakutatási módszereket, külön kitérve az empirikus módszerekre és a korpusznyelvészeti vizsgálatokra. A szerző bemutatja saját vizsgálati korpuszát, majd ismerteti kutatási hipotéziseit és kérdéseit, amelyek között az is szerepel például, hogy mely fogalmi metaforák motiválják az erkölcs értelmezését a magyar és a német nyelvben, illetve mi okozza a két nyelv közötti esetleges különbségeket a konceptualizációt illetően.

Az ötödik fejezet foglalkozik az erkölcs fogalmi metaforáival a magyar nyelvben. A szerző először a magyar nyelvben előforduló erkölcsi metaforákat vizsgálja. Többek között a következő metaforákat elemezi behatóan: AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY, AZ ERKÖLCS TÁRGY, AZ ERKÖLCS ERŐ, AZ ERKÖLCS ANYAG stb.

A hatodik fejezetben olvashatunk az erkölcs német fogalmi metaforáiról. Megtalálhatók itt azok a metaforák, amelyek a magyar nyelvben is, pl. AZ ERKÖLCS EMBER, AZ ERKÖLCS NÖVÉNY. Azokról a metaforákról is képet kapunk, amelyek a magyarban nincsenek jelen az erkölccsel kapcsolatban, pl. AZ ERKÖLCS ÉPÜLET vagy AZ ERKÖLCS GÉPEZET.

Az utolsó, a 7. fejezet foglalja össze a kutatás eredményeit. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az erkölcsi gondolkodásunkban fontos szerepet játszanak a metaforák, mert segítenek megérteni az erkölcsi kategóriákat, az erkölcsi viselkedést és az erkölcsi gondolkodás fejlődését. Itt kerül sor a magyar és a német nyelvi minták kutatási eredményeinek összehasonlítására, illetve a részletesen bemutatott kutatás elején felállított hipotézisek felülvizsgálatára is. A két nyelv közötti hasonlóságok és különbségek megértése fontos lehet a különböző kultúrák erkölcsi gondolkodásának összehasonlításához és megértéséhez. A fejezet legvégén pedig a szerző előrevetíti a kutatás továbbviteli lehetőségeit.

Minden fejezet végén összefoglaló olvasható. A kötetben számos táblázat és ábra segíti a könnyebb megértést. A felhasznált szakirodalom jegyzéke 151 tételt tartalmaz, amelyek magyar, német, angol és ukrán nyelvű szakmunkákra utalnak. Mindez azt bizonyítja, hogy a szerző alapos munkát végzett a téma szakirodalmának felkutatása terén is.

A kötet jól megírt és áttekinthető. A szerző világosan és érthetően fogalmazza meg a kognitív nyelvészet alapfogalmait, jól definiálja a metafora fogalmát. A magyar és a német nyelv erkölcsi metaforáinak elemzése átfogó és részletes.

A könyv egyik erőssége, hogy a szerző számos különböző forrásból származó példát hoz fel. Ez segít ahhoz, hogy az olvasó széles körű képet kapjon az erkölcsi metaforákról. A könyv másik erőssége, hogy a szerző számos különböző elméletet tárgyal. Ez segít ahhoz, hogy az olvasó jobban megértse az erkölcsi metaforák funkcióit.

Összességében a könyv fontos hozzájárulás a kognitív nyelvészet és az erkölcsfilozófia területéhez. Lechner Ilona monográfiája kiváló alapmű, amely a nyelvész szakma jelentős érdeklődésére tarthat számot.

Husztli Ilona

Husztli Ilona, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens. husztli.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

Лона Густі, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ, husztli.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

Ilona Husztli, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor. husztli.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

УДК 001.891:81'(05)

DOI журнал: 10.58423/2786-6726

DOI випуск: 10.58423/2786-6726/2024-1

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica: наук. журн. Вип. III, №1 (2024) / редкол.: А. Берегсасі, Є. Барань, В. Газдаг та ін.: Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці ІІ. - Берегове : ЗУІ, 2024. - 192 с. - Текст укр., англ., угор.

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства.

Журнал індексується:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

MTMT (<https://www.mtmt.hu/>)

MATARKA (https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=2348)

Index Copernicus (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=130598>)

Реєстр наукових видань України (<https://nfv.ukrintei.ua/>)

Google Scholar (https://scholar.google.com/citations?user=Pw6k_k8AAAAI&hl=hu)

CrossRef

Відповідальність за зміст і достовірність публікації покладається на авторів. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії.

Відповідальний за випуск:

Аніко Берегсасі

Бібліотечно-інформаційний центр «Опаці Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ.

Свідоцтво про державну реєстрацію:

КВ № 25090-15030Р від 08.11.2021 р.

Контактні дані редакції

90202, Закарпатська обл., м. Берегове, вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2

Офіційний сайт журналу

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

A kiadvány megjelenését az MTA (KMAT) támogatta.

Гарнітура *Sitka Display*. Папір офсетний.

Формат видання 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 10,72.

Видавництво Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ
90200, м.Берегове, пл. Кошута, буд.6.

Електронна пошта: aab-philologica@kmf.org.ua